

Re-integratie en recidive na een verblijf op de TA

Een mixed-method analyse van de levensloop en criminele carrière na de vrijlating

Elanie Rodermond
Romi Zalmé
Esther Zuiderveld

Amsterdam, 2021

Re-integratie en recidive na een verblijf op de TA

Een mixed-method analyse van de levensloop en criminele carrière na de vrijlating

Elanie Rodermond

Romi Zalmé

Esther Zuiderveld

Amsterdam, 2021

Voorwoord

In dit rapport wordt verslag gedaan van een door het Ministerie van Justitie en Veiligheid gesubsidieerd onderzoek naar de re-integratie en recidive van alle personen die in de periode 2006 – 2020 op een Terroristenafdeling hebben gezeten.

Voor de kwantitatieve analyses hebben we gebruik gemaakt van gekoppelde gegevens van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI), de Justitiële Informatiedienst (Justid) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Graag danken wij DJI, Justid en het CBS voor de samenwerking en het verstrekken van toegang tot de benodigde data. In het kwalitatieve deel van het onderzoek hebben we interviews afgenomen met ex-gedetineerden en een aantal familieleden. We danken deze geïnterviewden voor het doen van hun verhaal. Tevens danken we de advocaten en instanties (in het bijzonder het Landelijk Steunpunt Extremisme) die ons hebben geholpen bij het werven van de respondenten. Daarnaast zijn we een woord van dank verschuldigd aan Peter van der Laan, hoogleraar Reclassering aan de Vrije Universiteit Amsterdam en directeur a.i. van het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, voor zijn feedback op een eerdere versie van het rapport. Tot slot willen we graag de leden van de klankbordgroep (zie bijlage 1) bedanken voor relevante en leerzame commentaren.

Elanie Rodermond

Romi Zalmé

Esther Zuiderveld

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
1.1	Het huidige onderzoek	6
1.2	Vraagstelling	6
1.3	Leeswijzer	7
2.	Achtergrond: Re-integratie, recidive en desistance in het algemeen	8
2.1	Re-integratie, resocialisatie en recidive	8
2.2	Het belang van verschillende basisvoorwaarden: empirisch onderzoek	8
2.3	Re-integratie en recidive: van algemeen naar specifiek	10
3.	Extremistische verdachten: levensloop, criminele carrière, detentie en re-integratie	13
3.1	Levensloop, achtergrondkenmerken en risicofactoren	13
3.2	Criminele carrière	14
3.3	Detentie van extremistische gedetineerden	15
3.4	Vorbereiding op en ondersteuning bij re-integratie	16
3.5	Deradicalisering en disengagement	17
3.6	Onderzoek naar re-integratie en recidive na een terroristisch misdrijf	18
3.6.1	Recidive en re-engagement	18
3.6.2	Re-integratie	20
3.6.3	Conclusie	20
4.	Onderzoeksmethode	22
4.1	Deelonderzoek 1: Re-integratie en recidive na de vrijlating: een tijdslijn	22
4.1.1	Onderzoeksgroep en databronnen	22
4.1.2	Privacy en ethiek	23
4.1.3	Het uiteindelijke gegevensbestand	23
4.1.4	Analyses	25
4.2	Deelonderzoek 2: De diepte in: interviews met ex-gedetineerden en familieleden	25
4.2.1	Onderzoeksgroep en benadering	25
4.2.2	De interviews - Praktische zaken	26
4.2.3	De interviews – Inhoudelijk	26
4.2.4	Dataverwerking en analyses	26
5.	Resultaten: Re-integratie en recidive na de vrijlating: een tijdslijn	28
5.1	Algemene informatie	28
5.2	Levensdomeinen na de vrijlating	31
5.2.1	Huishouden	31
5.2.2	Dagbesteding en inkomen	32
5.3	In perspectief	35

5.3.1 Vergelijking op het gebied van huishouden	35
5.3.2 Vergelijking op het gebied van dagbesteding en inkomen	36
5.4 Delictsgeschiedenis	36
5.5 Recidive	37
5.5.1 Recidive naar een terroristisch misdrijf.....	37
5.5.2 Recidive naar andersoortige strafbare feiten	37
6. De diepte in: interviews met ex-gedetineerden en familieleden.....	39
6.1 Algemene kenmerken en delictsgeschiedenis	39
6.2 Detentie en de voorbereiding op de vrijlating	39
6.3 Na de vrijlating	40
6.3.1 Welbevinden	41
6.3.2 Werk	41
6.3.3 Woning	43
6.3.4. Relaties	43
6.3.5 Kinderen	44
6.3.4 Financiën	45
6.3.5 Ondersteuning door familie en vrienden	46
6.3.6 Betrokkenheid van instanties.....	48
6.3.7 Stigma	49
6.3.8 Religie en ideologie	51
6.4 Conclusie	52
7. Conclusie en discussie	53
7.1 De onderzoekspopulatie: algemene kenmerken en delictsgeschiedenis	54
7.2 Re-integratie: de levensdomeinen nader beschouwd	54
7.2.1 Werk en dagbesteding.....	54
7.2.2 Woning en financiële situatie.....	55
7.2.3 Ondersteunend netwerk en gezinsrelaties	55
7.2.4 Religie en ideologie	55
7.3 Recidive	56
7.4 Overkoepelende conclusies.....	56
7.5 Beperkingen van het onderzoek	57
7.6 Aanbevelingen.....	58
7.6.1 Aanbevelingen voor beleid.....	58
7.6.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek.....	59
Referenties	61
Bijlage 1: Klankbordgroep	67

1. Inleiding

Sinds in september 2006 de eerste terroristenafdeling (TA) werd geopend in P.I. Vught zijn ruim 180 individuen op enig moment direct of indirect van een TA uitgestroomd naar de vrije samenleving. Ook in de komende jaren komen in Nederland, alsmede in andere West-Europese landen, tientallen wegens terroristische misdrijven verdachte of veroordeelde personen vrij uit de gevangenis (Basra & Neumann, 2020). Het is belangrijk om te weten hoe het deze personen vergaat na de vrijlating, óók op de langere termijn. Komen zij op enig moment in de jaren na de vrijlating opnieuw met politie en justitie in aanraking, en zo ja, vanwege welk type misdrijven? De roep om een antwoord op deze vraag klinkt steeds luider (Basra & Neumann, 2020), met name na aanslagen zoals die in het Verenigd Koninkrijk in 2019 en 2020 en de meer recente aanslag in Nieuw-Zeeland, gepleegd door ex-gedetineerden die eerder wegens een terroristisch of extremistisch misdrijf in de gevangenis zaten. Hieraan gerelateerd doemt de vraag op in hoeverre gedetineerden die op een TA hebben vastgezet in staat zijn om te re-integreren in de samenleving. Bekend is dat succesvolle re-integratie de kans op recidive verlaagt, en kennis over factoren die de re-integratie hinderen dan wel bevorderen kan dus (indirect) bijdragen aan het voorkomen van recidive.

Hoewel er wetenschappelijk gezien inmiddels veel kennis bestaat over re-integratie en recidive onder reguliere groepen ex-gedetineerden, is deze kennis beperkter waar het gaat om individuen die wegens een misdrijf met terroristisch oogmerk gedetineerd zijn geweest. Er zijn redenen om aan te nemen dat dergelijke processen onder deze personen een ander verloop kennen; anders dan bij reguliere gedetineerden is ook (de)radicalisering van belang, het is aannemelijk dat ex-gedetineerden van de TA met (nog meer) stigma te maken krijgen (en daardoor wellicht meer moeite hebben om een baan of woning te vinden), hun gevangenisstraffen zijn doorgaans relatief lang en groepsaspecten (en -druk) spelen mogelijk een grotere rol dan onder reguliere ex-gedetineerden. Aan de andere kant is uit recent onderzoek gebleken dat verdachten van terrorisme op het gebied van sociaaleconomische achtergrond en criminele carrière sterk lijken op reguliere plegers van criminaliteit (Thijs, Rodermond, & Weerman, 2018). Daarnaast laat onderzoek naar radicalisering en triggerfactoren in het radicaliseringsproces (Doosje, Moghaddam, Kruglanski, De Wolf, Mann, & Feddes, 2016) zien dat een aantal onderzochte risicofactoren voor reguliere criminaliteit ook een rol kan spelen in de aanloop naar radicalisering en terrorisme, zoals werkloosheid en het verlies van een naaste.

Op basis van deze bevindingen ontstaat de verwachting dat bekende inzichten over het proces van re-integratie, recidive en het stoppen met criminaliteit ('desistance') in elk geval deels ook gelden voor personen die zijn verdacht van of veroordeeld voor een misdrijf met terroristisch oogmerk, en daartoe op een terrorismeafdeling hebben gezeten. Tot op heden zijn in Nederland enkele studies verricht naar recidive en/of re-integratie van wegens terroristische misdrijven verdachte/veroordeelde individuen (Liem & Weggemans, 2018; Van der Heide & Schuurman, 2018; Weggemans & De Graaf, 2015). Daarnaast zijn in het internationale wetenschappelijke landschap recent enkele studies verschenen die met name gericht zijn op het recidive-vraagstuk. Tezamen hebben deze studies interessante inzichten gegenereerd, die wij in hoofdstuk 3 uitgebreid aan bod zullen laten komen als onderdeel van een breed overzicht van (inter)nationaal onderzoek naar re-integratie en recidive van deze groep justitiabelen.

Echter, de studies kennen ook beperkingen, zoals kleine of heel specifieke steekproeven, relatief korte onderzoeksperiodes, en/of het gebruik van secundaire data. Het huidige onderzoek beoogt de eerder gegenereerde kennis op diverse manieren aan te vullen, en daarmee de beperkingen van eerdere studies op te heffen.

1.1 Het huidige onderzoek

In het huidige empirische onderzoek bestuderen wij het re-integratieproces en de recidive van *alle* personen die tussen 2006 en 2020 in Nederland op één van de twee¹ terrorismeafdelingen hebben gezeten. Daartoe gebruiken we zogenaamde *mixed-methods*, namelijk een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. Uit eerder onderzoek is gebleken dat een dergelijke combinatie waardevolle inzichten kan genereren, doordat breed geldende uitspraken kunnen worden gedaan over een hele groep, terwijl óók onderliggende mechanismen bloot worden gelegd (Rodermond, 2018). In het kwantitatieve deel van het onderzoek bekijken we voor alle individuen die op enig moment in de periode 2006-2020 zijn uitgestroomd van een TA hoe het na de vrijlating gaat in termen van sociaaleconomische situatie, samenstelling van het huishouden en recidive. Voor een groot deel van de levensdomeinen kunnen we op maandniveau kijken, waardoor we een gedetailleerd beeld kunnen schetsen van de eerste periode na de vrijlating. Aangezien we óók de personen meenemen die in de eerste jaren van het bestaan van de TA's zijn uitgestroomd, zijn we daarnaast in staat om lange-termijn uitkomsten te belichten (zie hoofdstuk 4 voor een uitgebreide beschrijving van de methode).

In het kwalitatieve deel van het onderzoek gaan we dieper in op de periode na de vrijlating op basis van interviews met 9 ex-gedetineerden en 2 familieleden van ex-gedetineerden. Deze interviews zijn gehouden ter aanvulling en verdieping. In de interviews is gesproken over de periode voorafgaand aan het verblijf op de TA, de periode op de TA, en met name over de periode ná de TA. Qua onderwerpen lag de focus op de factoren die ook kwantitatief zijn onderzocht, maar daarnaast spraken we over factoren die niet gemakkelijk kwantitatief te onderzoeken zijn, zoals ideologie, stigma, en de betekenis die aan bepaalde levensgebeurtenissen wordt gegeven. Daarmee schijnen de interviews niet alleen licht op een aantal van de zogenoemde 'basisvoorwaarden voor re-integratie', maar ook op meer subjectieve processen die een rol kunnen spelen in het bevorderen dan wel hinderen van succesvolle re-integratie en het uitblijven van recidive.

1.2 Vraagstelling

De centrale vraagstelling van dit onderzoek is als volgt:

Hoe ziet het leven van individuen die wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn geweest er na de vrijlating uit in termen van re-integratie en recidive, zowel op de korte als op de lange termijn?

¹ In augustus 2020 werd in Nederland een derde terrorismeafdeling geopend, speciaal voor vrouwen. Deze TA bevindt zich in PI Zwolle. Echter, de dataset voor het huidige onderzoek is verkregen in de zomer van 2020, en bevat derhalve geen personen die op de TA van PI Zwolle hebben gezeten.

Deelvragen:

1. Hoe verloopt de re-integratie in de vrije samenleving van individuen die wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn geweest?
2. In hoeverre worden individuen die wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn geweest na de vrijlating nogmaals vervolgd/veroordeeld voor een (terroristisch) misdrijf?
3. Hoe ervaren individuen die voor een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn geweest de periode na de vrijlating?

1.3 Leeswijzer

In wat nu volgt geven wij eerst een overzicht van relevante concepten en onderzoeksbevindingen binnen het brede domein van re-integratie, recidive en desistance (hoofdstuk 2). In hoofdstuk 3 bespreken we wat er uit wetenschappelijk onderzoek bekend is over de levensloop en criminele carrière van extremistische gedetineerden/veroordeelden, de verschillende detentiesystemen voor extremistische gedetineerden, programma's ter bevordering van de re-integratie en het voorkomen van recidive, en onderzoeksbevindingen gerelateerd aan deze laatste onderwerpen. Voorts beschrijven we in hoofdstuk 4 de methode van onderzoek zoals gehanteerd in de huidige studie. In hoofdstuk 5 worden de resultaten van het kwantitatieve deelonderzoek gepresenteerd, waarna in hoofdstuk 6 de resultaten van het kwalitatieve deelonderzoek volgen. In hoofdstuk 7 vatten we de belangrijkste bevindingen van het onderzoek samen, trekken we conclusies op basis van de gecombineerde inzichten uit de eerdere hoofdstukken, en doen we aanbevelingen voor beleid en toekomstig onderzoek.

2. Achtergrond: Re-integratie, recidive en desistance in het algemeen

2.1 Re-integratie, resocialisatie en recidive

De laatste jaren wordt in toenemende mate wetenschappelijk onderzoek verricht naar processen van re-integratie en resocialisatie, waarbij de focus ligt op factoren die deze processen kunnen bevorderen dan wel bemoeilijken. Hoewel de termen regelmatig door elkaar worden gebruikt, is er wel degelijk een onderscheid te maken. In een rapport van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ, 2017) wordt resocialisatie gedefinieerd als “het zich opnieuw eigen maken van maatschappelijke normen, waarden en gedrag, waardoor wordt voorkomen dat iemand (opnieuw) in botsing komt met de maatschappij” (p. 8), en re-integratie “duidt dus vooral op de feitelijke herinpassing in de maatschappij op sociale domeinen als wonen, werken, relaties en vrije tijd” (p. 8). De RSJ benadrukt dat resocialisatie en re-integratie elkaar wederzijds versterkende processen zijn, die deels binnen het (gedwongen) kader van het (straf)recht, en deels daarbuiten kunnen plaatsvinden.

Een belangrijke reden voor de aandacht voor uitkomsten na detentie zijn aanhoudende hoge recidivecijfers, zowel in Nederland als daarbuiten. Recent onderzoek toont aan dat in Nederland ongeveer 47% van de ex-gedetineerden binnen twee jaar na de vrijlating recidiveert (Weijters, Verweij, Tollenaar, & Hill, 2019). Duidelijk is ook dat de periode na de vrijlating doorgaans wordt gekenmerkt door een veelheid aan problemen, waaronder werkloosheid, schuldenproblematiek, het herstel van familiecontact, en dakloosheid. In de literatuur over de periode na detentie wordt regelmatig gesteld dat de omstandigheden na detentie dermate ingewikkeld zijn dat ‘avoiding crimes can be the least of problems’ (Visser & Travis, 2003, p. 89). Het is dan belangrijk om te achterhalen hoe ex-gedetineerden er, ondanks al deze obstakels, toch in slagen om te re-integreren in de samenleving en een leven zonder verdere criminaliteit te leiden.

In Nederland worden gedetineerden al tijdens de periode in detentie geacht om voorbereidingen te treffen op de periode na de vrijlating, iets dat in de nieuwe Wet straffen en beschermen² nog sterker wordt benadrukt. Concreet dienen gedetineerden te werken aan het op orde krijgen van een vijftal ‘basisvoorwaarden voor re-integratie’, namelijk een geldig ID-bewijs, onderdak, het hebben van werk of een vorm van inkomen, inzicht hebben of krijgen in schuldenproblematiek, en (de continuering van) de juiste zorg (Brand, Jorna, & Van Os, 2020). Daarbij wordt vanuit de zogenaamde ‘levensloopbenadering’ ook steeds vaker benadrukt dat het bij de voorbereiding op re-integratie van belang is om ook eventuele problematiek die speelde vóór detentie aan te pakken. Bekend is namelijk dat ook voorafgaand aan de detentie vaak diverse problemen spelen, en dat die problemen voorspellend zijn voor het in detentie komen (zie bijvoorbeeld Joosen & Slotboom, 2015). Onderzoek naar het belang van de basisvoorwaarden voor re-integratie (zie 2.2 en verder) heeft laten zien dat deze basisvoorwaarden regelmatig ook vóór detentie niet op orde zijn (Boschman, Teerlink, & Weijters, 2020).

2.2 Het belang van verschillende basisvoorwaarden: empirisch onderzoek

De focus op de vijf basisvoorwaarden komt voort uit het idee dat het op orde hebben van die basisvoorwaarden de kans op recidive zou verkleinen. Met name naar de invloed van werk en huisvesting op de kans op recidive is veel onderzoek verricht, zowel kwantitatief als kwalitatief.

² Deze wet is op 1 juli 2021 in werking getreden

Daarnaast is vaak onderzocht in hoeverre het hebben van een partner (één van de drie W's uit Woning, Werk, Wederhelft) en een sociaal netwerk een positieve uitwerking hebben in de periode na detentie. Hoewel de resultaten van nationaal en internationaal onderzoek soms wel in de richting van een recidive-verminderend effect van deze factoren wijzen (zie voor uitgebreide overzichten Boschman e.a., 2020; Boschman, Verweij, Teerlink, & Weijters, 2021), zijn de resultaten zeker niet eensluidend.

Voor wat betreft het hebben van werk lijkt met name de kwaliteit en stabiliteit van een baan belangrijk; zo laat onderzoek zien dat banen die een hoger inkomen genereren of worden aangemerkt als stabiel of van een hoger niveau, de kans op recidive verkleinen (Boschman e.a., 2020; Ramakers, Nieuwbeerta, Van Wilsem, Dirkzwager, & Reef, 2014; Skardhamar & Telle, 2012; Verbruggen, 2014). Verweij, Weijters, Wermink, en Blokland (2021) vergeleken de situatie waarbij ex-gedetineerden na de vrijlating een baan hadden met de situatie waarbij ex-gedetineerden een uitkering ontvingen. De onderzoekers vonden dat met name het hebben van werk samenhangt met een kleinere kans op recidive. Ex-gedetineerden die geen werk hebben en daarnaast ook geen uitkering ontvangen, hadden de grootste kans op recidive. Interessant is dat een toenemend aantal studies laat zien dat crimineel gedrag afneemt reeds vóórdat bepaalde vormen van 'sociaal kapitaal' worden verworven, en een dergelijke afname in criminaliteit werd ook gezien in de periode voorafgaand aan het krijgen van een baan (zie bijvoorbeeld Skardhamar & Savolainen, 2014).

Deze bevindingen zijn om verschillende redenen belangrijk. Zo wijzen ze erop dat het hebben van werk méér doet dan alleen het genereren van een inkomen. Werk, indien aangemerkt als betekenisvol en stabiel, zorgt voor een zinvolle dagbesteding, structuur in het leven, prosociale contacten en het gevoel 'ertoe te doen' (zie ook bijvoorbeeld Doekhie, 2019; Rodermond, 2018). Daarnaast is werk dus niet altijd de oorzaak van criminaliteitsvermindering; uit bovengenoemd onderzoek blijkt immers dat soms een criminaliteitsafname waarneembaar is *voorafgaand* aan het vinden van werk. Op basis hiervan ontstaat het idee dat andere factoren een gedragsverandering (de criminaliteitsafname) in gang zetten, waarna individuen er in slagen om ook andere zaken, zoals werk, op orde te krijgen. Dit inzicht is overigens niet nieuw; al in 2008 constateerden de Amerikaanse onderzoekers LeBel, Burnett, Maruna, en Bushway dat individuele, meer subjectieve veranderingen doorgaans voorafgaan aan meer objectief meetbare veranderingen in het leven. Met andere woorden; wat het individu wil en denkt te kunnen bereiken doet ertoe gedurende processen van re-integratie en desistance.

Twee andere basisvoorwaarden waar veel aandacht naar uit gaat zijn huisvesting en schuldenproblematiek. Divers onderzoek heeft aangetoond dat ex-gedetineerden zonder huisvesting een grotere kans hebben om te recidiveren dan ex-gedetineerden met huisvesting (Boschman e.a., 2020; Boschman e.a., 2021; Makarios, Steiner, & Travis, 2010). Er zijn verschillende verklaringen voor dit verband. Uit de studie van Boschman en collega's komt naar voren dat ex-gedetineerden met stabiele huisvesting een grotere kans hebben om na detentie werk te hebben, en dit hangt vervolgens weer samen met een verlaagd risico op recidive. Kwalitatief onderzoek toont daarnaast aan dat ex-gedetineerden een stabiel thuis als noodzakelijke voorwaarde zien om van daaruit tal van andere zaken op orde te krijgen, zoals het vinden van een baan of het aanvragen van een uitkering, het contact met kinderen herstellen, en zich weer onderdeel gaan voelen van de vrije samenleving (Clark, 2016; Rodermond, 2018). Met betrekking tot (problematische) schulden geldt dat divers onderzoek een relatie vindt tussen schulden en (nieuwe) criminaliteit. Aaltonen, Oksanen, en Kivivouri (2016) vonden dat mensen meer criminaliteit plegen op het moment dat hun schulden worden ingevorderd (in

vergelijking met de situatie waarin schulden niet worden ingevorderd, of waarin ze überhaupt geen schulden hebben). Recent onderzoek in Nederland laat echter zien dat het verband tussen schulden en crimineel gedrag verdwijnt wanneer wordt gecontroleerd voor verschillen in achtergrondkenmerken (Boschman e.a., 2020). In dit laatste onderzoek wordt geconcludeerd dat schulden wel samenhangen met recidive, maar dat er geen sprake is van causaliteit (zie ook Boschman e.a., 2021, p. 5). Daarnaast wordt opgemerkt dat uit diverse studies blijkt dat schulden niet voorafgaan aan criminaliteit, maar daar het gevolg van zijn (zie bijvoorbeeld Hoeve, Stams, Van der Zouwen, Vergeer, Jurrius, & Asscher, 2014). Desalniettemin wordt consistent aanbevolen dat het verminderen van schulden belangrijk is in het tegengaan van recidive.

Tenslotte is er inmiddels veel zicht op het belang van een ondersteunend netwerk, waarbij tot op heden voornamelijk wetenschappelijke aandacht is uitgegaan naar het belang van een ondersteunende partner (Blokland & Nieuwbeerta, 2005; Roque, 2017; Sampson, Laub, & Wimer, 2006). Al meer dan twee decennia geleden werd het huwelijk genoemd als 'turning point' in de levensloop van justitiabelen, waarbij een huwelijkspartner niet alleen een indicatie zou zijn van een 'leven op de rit', maar daarnaast ook recidive tegen zou gaan. Hier werd echter al snel aan toegevoegd dat dit effect waarschijnlijk sterker zou zijn voor mannen dan voor vrouwen, omdat mannen 'omhoog trouwen' (met een doorgaans pro-sociale partner) waar vrouwen 'omlaag trouwen' (met veel vaker een antisociale, criminele partner). Later kwam daar nog de nuancering bij dat het 'huwelijks-effect' hoe dan ook afhankelijk is van bepaalde kenmerken, zoals de kwaliteit van de relatie (Laub, Nagin, & Sampson, 1998), en ook geldt voor relaties anders dan een 'huwelijkse relatie'. Daarnaast wordt inmiddels algemeen aangenomen dat een relatie niet alleen emotionele houvast kan bieden, maar tevens veel praktische ondersteuning met zich mee kan brengen. Zo vergroot het hebben van een partner de kans dat er ook na detentie een (t)huis is om naar terug te keren, en kunnen partners financiële ondersteuning bieden (Leverentz, 2006).

Al met al lijkt het er sterk op dat diverse 'externe' factoren de kans op recidive kunnen verkleinen, terwijl ze op zichzelf ook een indicator zijn van de mate van re-integratie. Daarbij moet worden opgemerkt dat dergelijke factoren doorgaans niet uit de lucht komen vallen, en dat het dus aannemelijk is dat 'agency', vaak gedefinieerd als 'keuzes [...] gemaakt binnen specifieke sociale contexten' of 'bedoelde activiteiten gericht op het bereiken van een bepaald doel' (zie Healy, 2013, p. 558, voor een overzicht) een belangrijke rol speelt in het verwerven van die basisvoorwaarden en (indirect) in het voorkomen van recidive. Tegelijkertijd brengt een focus op meer individuele factoren ook een risico met zich mee, zoals het toekennen van een onrealistisch hoge mate van agency aan individuen wiens agency wordt beperkt door een veelheid aan problematiek. In de literatuur wordt dan ook benadrukt dat een focus op zowel externe als meer interne factoren belangrijk is om re-integratie effectief te bevorderen en recidive tegen te gaan.

2.3 Re-integratie en recidive: van algemeen naar specifiek

De vraag is in hoeverre al het bovengenoemde ook een rol speelt in het leven van individuen die wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn geweest, en in hoeverre zij erin slagen om te re-integreren in de samenleving en weg te blijven van verdere criminaliteit (zowel van terroristische als van andere misdrijven). Zoals in de inleiding genoemd zijn er redenen om aan te nemen dat deze processen anders verlopen voor deze individuen. Ten eerste speelt een (radicale) geloofsopvatting/ideologie een rol in het leven van in elk geval een deel van deze personen. Zo werd

door Bakker en De Bont (2016) aangetoond dat een groot deel van de Nederlandse en Belgische jihadisten in de periode voordat ze naar Syrië of Irak vertrokken een toegenomen belangstelling had voor religie. Ook Bergema en Van San (2019) toonden aan dat 85% van de Nederlandse uitreizigers naar Syrië of Irak zich in de maanden voor vertrek aanzienlijk meer toewijdde aan de Islam. Bij deze groep uitte zich dit in het onder andere dragen van traditioneel islamitische kleding, het laten groeien van een baard en het praktiseren van de Dawa. Daarbij komt uit verschillende onderzoeken naar voren dat het aantal bekeerlingen onder de groep Nederlandse uitreizigers relatief hoog is (Bergema & Van San, 2019; Weenink, 2019).

Ten tweede spelen groepsaspecten (en -druk) mogelijk een grotere rol dan onder reguliere ex-gedetineerden. Zo toont het onderzoek van Bakker en De Bont (2016) bijvoorbeeld aan dat jihadistische buitenlandse strijders vaak met elkaar verbonden waren, ofwel via familiale banden, kleinere groepen van vrienden, of via grotere jihadistische netwerken. Zij werden niet zelden overgehaald om naar het strijdgebied te komen door degenen die daar op dat moment al zijn (Bakker & De Bont, 2016). Uit onderzoek onder Europese jihadisten blijkt bovendien dat voor velen familie en vrienden een rol speelden in de radicalisering van het individu (Rekawek, Szocs, Babikova, & Hamel, 2020). Tot slot toonden onderzoekers van het NSCR aan dat het radicaliseringproces kan worden versterkt wanneer jongeren reeds lid zijn van problematische jeugdgroepen, waarin status doorgaans belangrijk is, met name wanneer er een 'fatale mix is van omstandigheden', namelijk achterstanden, ingrijpende gebeurtenissen en de aanwezigheid van ronselaars in de buurt' (Neve, Eris, Weerman, Van Prooijen, Ljubic, & Versteegt, 2019). Het is aannemelijk dat het hebben van hechte banden met dierbaren die zelf verbonden zijn aan radicale netwerken en/of er een radicale ideologie op na houden het proces van uittreden en re-integreren in de samenleving bemoeilijkt.

Tenslotte verblijven individuen die in Nederland wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd zijn doorgaans relatief lang in een penitentiële inrichting. Reguliere volwassen gedetineerden verblijven in ons land gemiddeld ongeveer 3,5 maand in detentie, en bijna driekwart van de gedetineerden is drie maanden of korter gedetineerd (DJI, 2018). Meer dan de helft van deze gedetineerden is echter binnen een maand al weer op vrije voeten. Ook voor jongeren geldt dat zij gemiddeld ruim drie maanden in detentie verblijven. Gedetineerden die in Nederland vastzitten vanwege een terroristisch misdrijf verblijven in de meeste gevallen voor een aanzienlijk langere periode in detentie. Een recent rapport van Europol toont aan dat de gemiddelde gevangenisstraf in Nederland drie jaar bedraagt (Europol, 2020). Dit werd berekend aan de hand van de veroordelingen van 43 personen in het afgelopen jaar. Wittendorp en Bakker (2017) berekenden de gemiddelde celstraf van (potentiële) jihadistische uitreizigers die terechtstonden tussen de jaren 2013 en 2017. Aan de hand van openbare informatie over rechtszaken van 23 personen, van wie het merendeel werd tegengehouden tijdens een poging uitreis, kwamen zij op een gemiddelde gevangenisstraf uit van drie jaar. Personen die langdurig opgesloten zitten verliezen eerder pro-sociale contacten en een sociaal vangnet, factoren die juist kunnen helpen wanneer ze vrijkomen. Daarnaast kan het na een lange gevangenisstraf moeilijker zijn om werk te vinden. Deze factoren kunnen derhalve een belemmering vormen voor de re-integratie.

Mede gebaseerd op het bovenstaande richten wij ons in het volgende hoofdstuk op populatie-specifieke kenmerken. We beginnen met een schets van wetenschappelijk onderzoek naar de levensloop en criminele carrière van extremistische justitiabelen. Vervolgens bespreken we hoe detentie van extremistische gedetineerden er in Nederland en een aantal andere landen uit ziet.

Daarna bespreken we hoe deze populatie wordt voorbereid op en bijgestaan in het proces van re-integratie. We eindigen het volgende hoofdstuk met een bespreking van wetenschappelijk onderzoek naar re-integratie en recidive na (een verdenking van) een terroristisch misdrijf.

3. Extremistische verdachten: levensloop, criminele carrière, detentie en re-integratie

Eerder werd al genoemd dat een periode in detentie niet op zichzelf staat, en dat het belangrijk is om de periode in detentie te beschouwen als één fase in de bredere levensloop. Daarbij dient dus ook aandacht uit te gaan naar achtergrondkenmerken, leefomstandigheden en eventuele eerder gepleegde criminaliteit, een bekende voorspeller voor latere criminaliteit. In wat nu volgt bespreken we eerst wat bekend is over de achtergrond en levensloop van extremistische daders, waarbij we ons met name richten op studies uitgevoerd in een westerse context. Daarna zoomen we in op de zogenaamde criminele carrière van deze daders, gezien vanuit het idee van de 'crime-terror nexus'. Vervolgens bespreken we het Nederlandse detentiebeleid ten aanzien van extremistische gedetineerden, waarbij we ook kort ingaan op de voorbereiding op de re-integratie en het belang van deradicalisering en disengagement. Tot slot bespreken we wat uit eerder onderzoek bekend is over de recidive en re-integratie van extremistische verdachten, veroordeelden en/of ex-gedetineerden.

3.1 Levensloop, achtergrondkenmerken en risicofactoren

In de laatste jaren is een groeiend aantal studies verschenen naar achtergrondkenmerken en de levensloop van extremistische daders, waarbij niet alleen is gekeken naar individuele kenmerken zoals leeftijd en geslacht, maar ook naar gezinskenmerken, belangrijke levensgebeurtenissen, en de sociaaleconomische achtergrond. De onderzoeksmethodiek van de betreffende studies varieert van kwantitatieve studies op basis van bijvoorbeeld geregistreerde overheidsgegevens tot kwalitatieve studies op basis van diepte-interviews of zogenaamde levensloopkalenders (*life-history calendars*), waarbij respondenten heel gestructureerd hun levensloop als het ware op een kalender invullen. Deze verschillende methodieken hebben voor- en nadelen. Kwantitatieve studies zijn doorgaans gebaseerd op grotere steekproeven of soms zelfs volledige onderzoekspopulaties, waardoor breder geldende uitspraken kunnen worden gedaan. Kwalitatieve studies zijn daarentegen bij uitstek geschikt om meer de diepte in te gaan, en onderliggende mechanismen bloot te leggen. De diversiteit aan studies maakt dat steeds meer zicht ontstaat op de 'voedingsbodem' voor radicalisering, waarbij niet één factor direct leidt tot een pad naar terrorisme, maar waarbij een bepaalde mix aan kenmerken en gebeurtenissen uiteindelijk de kans op toetreding tot dat pad vergroot. Uit de betreffende studies komt een aantal bevindingen consistent naar voren, die wij in wat nu volgt zullen bespreken.

Met betrekking tot leeftijd en geslacht wordt vrijwel altijd gevonden dat daders en verdachten van extremistische en terroristische misdrijven jongvolwassen zijn, en dat het doorgaans om mannen gaat (Bakker, 2006; De Poot, Sonnenschein, Soudijn, Bijen, & Verkuylen, 2009; Thijs, Rodermond, & Weerman, 2018; Weenink, 2019). De gemiddelde leeftijd loopt wat uiteen al naar gelang de specifieke onderzochte populatie, variërend van 24/25 jaar (Rostami, Sturup, Mondani, Thevselius, Sarnecki, & Endling, 2018; Weenink, 2019) tot 30 jaar (Thijs e.a., 2018). Studies die in de laatste jaren in de West-Europese context zijn uitgevoerd tonen daarnaast aan dat een lage sociaaleconomische positie relatief veel voorkomt onder mensen die wegens extremisme of terrorisme in beeld komen bij politie en justitie (Bakker, 2006; De Bie, De Poot, & Van der Leun, 2014; Ljujic, Van Prooijen, & Weerman, 2017; De Poot & Sonnenschein, 2009; Weenink, 2019; Windisch, Simi, Blee, & DeMichele, 2020). Verschillende onderzoekers hebben op basis van kwalitatief onderzoek meer licht geworpen op de levensloop van aanhangers van verschillende soorten extremisme. Het is algemeen bekend dat gezinsomstandigheden vanaf de geboorte (en zelfs daarvoor) van invloed zijn op de latere levensloop van individuen. Dit is zeker ook het geval wanneer criminaliteit onderdeel uitmaakt van die levensloop.

Zo vergroten bepaalde gezinskenmerken, zoals de aanwezigheid van gescheiden ouders, sommige opvoedingsstijlen en een lage sociaaleconomische status de kans op delinquent gedrag gepleegd door het kind (Eichelsheim, 2019; Hoeve, Dubas, Eichelsheim, Van der Laan, Smeenk, & Gerris, 2009; Rekker, Pardini, Keijsers, Branje, Loeber, & Meeus, 2015). Daarnaast lopen individuen ook meer risico om criminaliteit te gaan plegen als hun ouders, grootouders of broers/zussen criminaliteit plegen (Beijers, Bijleveld, Van de Weijer, & Liefbroer, 2017; Van de Rakt, Nieuwbeerta, & De Graaf, 2006; Van de Weijer, Bijleveld, & Blokland, 2011). De vraag is dan in hoeverre die invloeden ook gelden als het gaat om (de aanloop naar) extremistische misdrijven. Inmiddels is bekend dat gezinsomstandigheden óók in dat geval belangrijk zijn om in ogenschouw te nemen. In de Verenigde Staten is uitgebreid onderzoek verricht naar voormalige rechts-extremisten, meer specifiek 'former white supremacists' (Simi, Sporer, & Bubolz, 2016; Windisch e.a., 2020). De onderzoekers interviewden tientallen voormalige rechts-extremisten aan de hand van de eerder genoemde levensloopkalender, waarbij de focus lag op de jeugd en de adolescentie. Meer specifiek waren de onderzoekers geïnteresseerd in het ervaren van zogenaamde 'Adverse Childhood Experiences (ACE's)', heftige gebeurtenissen zoals kindermishandeling, verlies van één of beide ouders en verslavingsproblematiek van de ouders. Uit de gesprekken bleek dat een groot deel van de voormalige extremisten een veelheid aan problemen had ervaren gedurende de jeugd en de adolescentie. Twee-derde van de groep had voor de leeftijd van 18 jaar al vier of meer ACE's meegemaakt, een nog hoger percentage dan onder een vergelijkingsgroep van een hoog-risico groep jeugdige daders (55 procent) en veel hoger dan onder een niet-delinquente vergelijkingsgroep (16 procent).

Ook andere nationale en internationale studies tonen aan dat gezinssituaties en levenslopen in het algemeen die worden gekenmerkt door tenminste enige mate van turbulentie het risico op extremistisch gedrag vergroten (De Graaf, 2021; Rodermond, Monster, & Weerman, 2020; Rodermond & Weerman, 2021; Sikkens, Sieckelinck, Van San, & De Winter, 2017; Simi e.a., 2016; Van Leyenhorst & Andreas, 2017; Versteegt, Ljujic, El Bouk, Weerman, & Van Maanen, 2018). Rodermond en Weerman (2021) onderzochten de gezinscontext van terrorisme-verdachten in Nederland. Op basis van een analyse van demografische en sociaaleconomische factoren kwamen ze tot de conclusie dat de verdachten relatief vaak (in vergelijking met personen uit de algemene populatie) opgroeien in gebroken gezinnen en/of gezinnen met een lage sociaaleconomische status. De recente kwalitatieve studie van De Graaf (2021) (op basis van interviews met TA-gedetineerden en ex-gedetineerden in Nederland) biedt zicht op levensverhalen die worden gekenmerkt door 'een opeenstapeling van slechte keuzes en verkeerde afslagen' (De Graaf, 2021, p. 145), maar ook diverse problemen in de jeugd en/of binnen het gezin. Gebroken gezinnen, niet meer welkom zijn thuis, gezondheidsproblematiek van de ouders, gedragsproblemen, drugs- en schuldenproblematiek, het zijn enkele voorbeelden die in de verhalen terug komen. De Graaf schrijft hierover: "Bij mensen zoals Haroun wordt dat duidelijk zichtbaar: zijn radicaliseringsproces loopt van tekort en frustratie over de eigen mislukkingen, via het zoeken naar zingeving, naar een overgave aan de heilige strijd om zijn eigen nutteloze leven in te zetten voor het redden van geloofsgenoten" (p. 168).

3.2 Criminele carrière

Met de toename aan studies naar de achtergrond van extremistische daders is ook steeds meer aandacht gekomen voor het criminele verleden van deze individuen. De link tussen terrorisme en criminaliteit werd al bijna twintig jaar geleden gelegd met de introductie van de term 'crime-terror nexus' (Makarenko, 2004), verwijzend naar de convergentie tussen terroristische misdrijven en

(georganiseerde) misdaad. In de literatuur zijn talloze voorbeelden te vinden van een dergelijke convergentie, zoals de heroïnehandel door het Kosovo Liberation Army (KLA) (Hutchinson & O'Malley, 2007). Later werd de focus op samenwerking op groepsniveau bekritiseerd, omdat daardoor te weinig aandacht zou bestaan voor de individuen binnen die groepen. Meer specifiek introduceerden Basra en Neumann (2016) een nieuwe crime-terror nexus, met meer aandacht voor *wie* er nou eigenlijk betrokken raken bij terroristische organisaties en de georganiseerde misdaad. Hun centrale opvatting is dat criminele en terroristische organisaties “have come to recruit from the same pool of people” (Basra & Neumann, 2016, p. 26). Ze stellen dat terroristische organisaties in toenemende mate in de ‘Europese ghetto’s’ op zoek gaan naar individuen die kunnen worden gerekruteerd, waarbij met name aandacht uitgaat naar (ex-)gedetineerden of andere personen met een strafblad. Vanuit dit idee wordt steeds vaker bekeken of verdachten van en veroordeelden voor terroristische misdrijven criminele antecedenten hebben (De Graaf, 2021; Rodermond & Weerman, 2021; Rostami e.a., 2018; Sciarone & Schuurman, 2019; Thijs e.a., 2018; Van Leyenhorst & Andreas, 2017; Weenink, 2019). Uit diverse studies blijkt dat een aanzienlijk deel van deze populatie een criminele voorgeschiedenis heeft, variërend van 20 procent (Peirce, 2018) tot twee-derde van de onderzochte populaties (Rostami e.a., 2018; Thijs e.a., 2018). In veel gevallen lijkt de criminele carrière voornamelijk te bestaan uit zogenaamde ‘petty crimes’, zoals diefstal en eenvoudig geweld.

3.3 Detentie van extremistische gedetineerden

Volgens recent onderzoek naar de manier waarop tien landen³ omgaan met extremistische gedetineerden waren er in 2020 ongeveer 1,405 individuen gedetineerd wegens terroristische misdrijven (Basra & Neumann, 2020). Zonder uitzondering houden de overheden in de verschillende landen zich de laatste jaren bezig met de vraag waar extremistische gedetineerden precies geplaatst moeten worden. Grofweg zijn er drie mogelijke systemen te onderscheiden: de concentratie van extremistische gedetineerden (‘containment/concentration policy’), het spreiden van extremistische gedetineerden over reguliere PI’s (‘dispersal policy’), en het isoleren van extremistische gedetineerden, zowel van andere extremistische gedetineerden als van reguliere gedetineerden (‘isolation policy’). In de literatuur worden voor- en nadelen van de verschillende systemen genoemd, die bijna allemaal te maken hebben met enerzijds het risico op radicalisering van andere gedetineerden, en anderzijds de potentiële positieve gevolgen van contact met niet-radicalen gedetineerden. Met betrekking tot dit laatste, en dus verwijzend naar de voordelen van spreiding van extremistische gedetineerden, noemen Basra en Neumann dat “dispersal can expose them to different people and perspectives that they would never otherwise encounter. In turn, it may dispel some of their preconceptions and open their minds” (p. 34). Kijkend naar de door Basra en Neumann onderzochte landen, blijkt het ‘dispersal model’ het vaakst voorkomend, namelijk in acht van de tien landen. Daarbij dient te worden opgemerkt dat volledige spreiding steeds minder vaak voorkomt. De meeste van de acht landen zijn in de laatste vijf jaar overgegaan op een gecombineerd model, waarbij ‘selectieve concentratie’ en spreiding naast elkaar bestaan.

Nederland kent sinds 2006 een concentratiebeleid. De aparte Terroristenafdelingen (TA) in PI Vught en PI De Schie werden in dat jaar opgericht naar aanleiding van arrestaties van leden van de ‘Hofstadgroep’. Er werd een omvangrijk beveiligd regime ontwikkeld om te voorkomen dat deze

³ Frankrijk, Spanje, Duitsland, Groot-Brittannië, België, Zweden, Nederland, Noorwegen, Denemarken, Griekenland

gedetineerden medegedetineerden zouden radicaliseren. Zowel verdachten van als veroordeelden voor een misdrijf met terroristisch oogmerk komen sindsdien terecht op een TA. Dit geldt ook voor gedetineerden die op een reguliere afdeling verblijven vanwege een ander type misdrijf, maar tijdens hun detentie radicaal gedachtegoed proberen te verspreiden (Van der Heide & Kearney, 2020). Na een sterke afname van het aantal jihadistische gedetineerden werd de TA in Vught in 2011 gesloten, om vervolgens te heropenen toen Nederland vanaf 2013 te maken kreeg met eerst 'uitreizigers' en vervolgens 'terugkeerders'. In de zomer van 2020 werd in PI Zwolle een Terroristenafdeling speciaal voor vrouwen opgericht. Hoewel Nederland één van de weinige landen is met een concentratiebeleid, is ook het beleid in Nederland de laatste jaren aan verandering onderhevig. Het idee dat extremistische denkbbeelden juist zouden versterken door extremistische gedetineerden bij elkaar te plaatsen, een risico dat al in 2010 werd aangekaart in een evaluatieonderzoek (zie verder onder 3.4), heeft er mede toe geleid dat er ook binnen het concentratiebeleid ruimte is voor differentiatie. Meer specifiek kunnen verschillende extremistische gedetineerden (verschillend in termen van het risico op gewelddadig extremisme, gemeten via bijvoorbeeld het risico taxatie instrument Vera-2 R) op verschillende afdelingen worden geplaatst. Basra en Neumann (2020) noemen hierbij het voorbeeld van een 'charismatische ronselaar' die op een andere afdeling kan worden geplaatst dan de 'kwetsbare gedetineerde die vatbaar is voor verdere radicalisering'.

3.4 Voorbereiding op en ondersteuning bij re-integratie

Sinds de oprichting van de TA's zijn er meerdere onderzoeken gedaan naar het functioneren ervan, vaak mede in relatie tot de (voorbereiding op) re-integratie en resocialisatie. In 2010 evalueerde de Rijksuniversiteit Groningen in opdracht van het ministerie van Veiligheid en Justitie het functioneren van de TA (Veldhuis, Gordijn, Lindenberg & Veenstra, 2010). In het resulterende rapport werd geconcludeerd dat het hoge beveiligingsniveau van de TA niet alleen gevoelens van onrechtvaardigheid met zich meebrengt, maar ook amper ruimte biedt voor resocialisatie waardoor er op de lange termijn mogelijk nieuwe veiligheidsrisico's ontstaan voor de maatschappij (Veldhuis e.a., 2010). Weggemans en De Graaf wezen er in 2015 op dat re-integratietrajecten "in een complex speelveld moeten worden opgezet" (Weggemans en De Graaf, 2015, p. 125), en dat die trajecten plaatsvinden in een context "gekaracteriseerd door onontgonnenheid, hulpeloosheid, vrijblijvendheid en politiek-maatschappelijke sensitiviteit" (p. 130, zie voor een verdere bespreking van dit onderzoek paragraaf 3.6). De conclusies van een in 2018 door de Inspectie Justitie en Veiligheid uitgevoerd onderzoek naar de taakuitvoering van het TA-regime en de re-integratie van TA-gedetineerden klinken een stuk positiever. De centrale onderzoeksvraag was: *Hoe is het op de Terroristen Afdeling gesteld met de kwaliteit van de taakuitvoering, specifiek wat betreft het regime en de activiteiten gericht op re-integratie van gedetineerden?* Hoewel het onderzoek van de inspectie niet gericht was op de periode ná detentie, wordt in het rapport geconcludeerd dat de voorbereiding op de re-integratie voldoende gefaciliteerd wordt, voor een belangrijk deel in samenwerking met Reclassering Nederland (RN) en de gemeenten:

"De Inspectie oordeelt dat de inspanningen, gericht op re-integratie, voldoende zijn. Beide PI's monitoren het detentieverblijf van de gedetineerde en starten tijdig de voorbereidingen op de re-integratie. Daarbij wordt een goede samenwerking gezocht met RN en de gemeenten om informatie, ten aanzien van de re-integratie, over te dragen. Ook bezoeken RN en gemeenten de gedetineerde tijdens zijn/haar verblijf op de TA. Wel concludeert de Inspectie dat de samenwerking tussen de PI's en gemeenten, in voorkomende gevallen, niet is vastgelegd en berust op persoonlijke bereidheid tot

samenwerking. De Inspectie oordeelt dat dit een aandachtspunt is voor de continuïteit van de samenwerking tussen de PI's en de gemeenten."

Zoals uit bovenstaande ook al blijkt, spelen de gemeenten en Reclassering Nederland (idealiter) voorafgaand aan, en zeker na de vrijlating een belangrijke rol in het ondersteunen van de re-integratie. In 2019 startte de Dienst Justitiële Inrichtingen met het Multidisciplinair Afstemmingsoverleg Resocialisatie (MAR), een samenwerking tussen DJI, RN en de gemeente waarnaar een ex-gedetineerde terugkeert, bedoeld om "de continuïteit van interventies te bewaken en stimuleren doordat deze partijen gezamenlijk op casusniveau zullen bekijken welke interventies passend zijn voor de betreffende (ex)gedetineerd met een terroristische achtergrond" (NCTV, 2019, p. 22-23). Eerder, in 2012, startte Reclassering Nederland (2012) met een aanpak specifiek gericht op de re-integratie van (ex-)gedetineerden die wegens een terroristisch misdrijf hebben vastgezet. Zoals beschreven in een in 2018 uitgevoerde evaluatie van deze 'Nederlandse aanpak' (Van der Heide en Schuurman, 2018) is de voornaamste doelstelling van de aanpak "het tegengaan van recidive door middel van specialistische resocialisatie en nazorg" (p. 3). Een belangrijke conclusie van het rapport is dat de TER-doelgroep zich onderscheidt van reguliere cliënten door haar ideologie/gedachtegoed, waarmee "het belang van het ideologisch aspect in re-integratieprogramma's wordt benadrukt" (p. 3).

3.5 Deradicalisering en disengagement

Dit ideologische aspect vraagt derhalve om een bredere blik op re-integratie en het voorkomen van recidive dan bij reguliere ex-gedetineerden het geval is. De laatste jaren ligt de focus in verschillende fasen van de tenuitvoerlegging meer op het bevorderen van deradicalisering en uittreding (in het Engels 'disengagement'). Hoewel deze concepten nog altijd aan bepaalde definitiekwesties onderhevig zijn, wordt algemeen aangenomen dat deradicalisering betrekking heeft op een cognitieve verandering, soms aangeduid als 'het proces van minder radicaal worden' (Demant, Sloodman, Buijs, & Tillie, 2008). Uittreding daarentegen heeft betrekking op een gedragsverandering. Deze gedragsverandering wordt ook op diverse manieren gedefinieerd, variërend van een algemeen 'proces van het stoppen met terroristische activiteiten' (Altier, Thoroughgood, & Horgan, 2014) tot 'het afzweren van het gebruik van buitenwettelijke middelen als geweld bij het streven naar veranderingen in de maatschappij' (Horgan, 2009, zie ook Weggemans & De Graaf, 2015). Diverse instanties besteden in het kader van re-integratie en resocialisatie aandacht aan processen van deradicalisering en uittreding. Zo is het eerder beschreven TA-regime gericht op veiligheid en disengagement (zie voor een overzicht van interventies gericht op deradicalisering/disengagement de door RadarAdvies en A.G. Advies opgestelde 'Rapportage evaluatieonderzoek interventies deradicalisering en disengagement DJI'). Daarnaast speelt 'ideologische deradicalisering' een belangrijke rol binnen het Terrorisme, Extremisme en Radicalisering (TER)-team van Reclassering Nederland, dat in 2012 op initiatief van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) werd opgericht. In een evaluatie van het programma concluderen Van der Heide en Schuurman (2018) dat deze focus op ideologische deradicalisering een prominentere rol is gaan spelen binnen de aanpak van het TER-team, in vergelijking met een evaluatie van een aantal jaar eerder. Een groot deel van het TER-team beschouwt ideologie als iets dat deze groep onderscheidt van andere justitiabelen. Tegelijkertijd blijkt ook uit de evaluatie dat sommige TER-medewerkers zien dat ideologie in de laatste jaren een minder prominente rol is gaan spelen in de aanloop naar het delinquente gedrag zelf, waarbij "een groot deel van de nieuwe cliënten niet erg bezig is met ideologie" (p. 28).

3.6 Onderzoek naar re-integratie en recidive na een terroristisch misdrijf

Mede als gevolg van het idee dat verdachten van en veroordeelden voor terroristische misdrijven wellicht in bepaalde opzichten ‘anders’ zijn dan reguliere justitiabelen, is in de laatste jaren de wetenschappelijke belangstelling voor de levensloop na een dergelijke verdenking of veroordeling toegenomen. Daarbij gaat vooral veel aandacht uit naar recidive, en op een iets kleinere schaal naar re-integratie. In wat nu volgt bespreken we de wetenschappelijke inzichten in beide onderwerpen.

3.6.1 Recidive en re-engagement

Kijkend naar recidive-studies is het belangrijk om te vermelden dat de studies veelal een verschillende focus hebben, waardoor het vergelijken van resultaten ingewikkeld is. Een aantal studies is puur gericht op de mate van recidive, waarbij soms ‘recidive naar een terroristisch misdrijf’ wordt onderzocht (Altier, Boyle, & Horgan, 2019; Hodwitz, 2019; Renard, 2020; Wright, 2019), en soms ‘algemene detentierecidive’ (Hasisi, Carmel, Weisburd, & Wolfowicz, 2020). Soms wordt specifiek ingezoomd op de periode na detentie, in andere studies kijken onderzoekers meer in het algemeen naar de periode na een verdenking of veroordeling, ongeacht of er sprake is geweest van detentie. Een toenemend aantal studies bekijkt naast de mate van (formele) criminele recidive óók de mate van ‘re-engagement’, ofwel “two periods of engagement in terrorism, separated by a period of voluntary or involuntary disengagement, but not necessarily sanctioned by a judiciary decision” (Renard, 2020, p. 23). Auteurs die re-engagement als uitkomstmaat meenemen, voeren daartoe als belangrijkste reden aan dat op die manier óók gevallen kunnen worden onderzocht waarbij overduidelijk sprake is van terroristische activiteiten, maar waar geen sanctie is opgelegd. Als voorbeeld worden situaties genoemd waarbij iemand opnieuw een terroristisch misdrijf pleegt maar daarbij om het leven komt, en derhalve niet opnieuw wegens een terroristisch misdrijf wordt veroordeeld. Daarnaast constateren de onderzoekers dat er in rechterlijke uitspraken soms wordt verwezen naar eerdere terroristische activiteiten waar geen afdoeningsinformatie over bestaat, bijvoorbeeld omdat die eerdere activiteiten in het buitenland plaatsvonden (Renard, 2020). Het is belangrijk om deze conceptuele verschillen in acht te nemen bij het vergelijken van verschillende studies.

Het algemene beeld dat uit de literatuur naar voren komt is dat de recidive na een verdenking van of veroordeling voor een terroristisch misdrijf relatief laag is in verhouding tot recidive onder andere onderzochte groepen criminaliteit-plegers. In de Verenigde Staten onderzocht Hodwitz (2019) de recidive onder 561 personen die in de periode 2001 – 2018 wegens terrorisme-gerelateerde misdrijven zijn veroordeeld. Voor het identificeren van deze personen maakte de auteur gebruik van verschillende (open) bronnen, waaronder rechtbankverslagen en mediabronnen. Resultaten van het onderzoek tonen aan dat in totaal negen personen recidiveerden (1,6%). Vijf van deze personen recidiveerden terwijl ze nog gedetineerd waren; zij werden veroordeeld voor poging tot moord of poging tot het radicaliseren van anderen. In dit laatste geval werd gesproken van recidive naar een terroristisch misdrijf, al vond de recidive nog voor de vrijlating plaats. Van de 247 personen die gedurende de onderzoeksperiode uit detentie vrijkwamen, recidiveerden er nog eens vier. Deze personen werden na hun vrijlating opnieuw veroordeeld wegens een mix van verschillende soorten misdrijven, waaronder fraude en drugs-gerelateerde misdrijven. Silke (2014) bekeek de recidive van individuen die tussen 2001 en 2008 wegens een terroristisch misdrijf waren veroordeeld in Engeland en Wales. In 2009 waren in elk geval 100 gedetineerden weer op vrije voeten, en volgens de onderzoeker was op het moment van schrijven in 2014 niemand opnieuw wegens een terroristisch misdrijf gearresteerd of veroordeeld. Renard (2020) onderzocht de recidive en re-engagement van 557 individuen die tussen

1990 en 2019 in België waren veroordeeld wegens een (jihadistisch) terroristisch misdrijf. De auteur inventariseerde zowel terroristische recidive (geoperationaliseerd als twee aparte veroordelingen wegens een terroristisch misdrijf met daartussen een periode van disengagement) als re-engagement (waarbij ook hernieuwde betrokkenheid bij terrorisme werd meegenomen, zonder dat er sprake was van een nieuwe veroordeling). Uit het onderzoek bleek dat in 13 van de 557 gevallen (2,3%) sprake was van recidive naar een terroristisch misdrijf (meestentijds gerelateerd aan uitreis naar Syrië) in de onderzochte periode. In 10 gevallen was er sprake van re-engagement, en in nog eens vier gevallen was er sprake van 'mogelijke' re-engagement. Het totaal aantal gevallen van recidive en (mogelijke) re-engagement kwam daarmee uit op 4,8% (Renard, 2020).

Een vergelijkbaar laag recidivecijfer komt naar voren in de enige kwantitatieve recidivestudie die tot nu toe in Nederland is uitgevoerd (Van der Heide & Schuurman, 2018a). In dit onderzoek, 'Re-integratie van delinquenten met een extremistische achtergrond: evaluatie van de Nederlandse aanpak' evalueerden Van der Heide en Schuurman de Nederlandse aanpak gericht op de re-integratie van gedetineerde extremisten, met als belangrijkste onderdeel het eerdergenoemde TER-team van Reclassering Nederland. In het evaluatieonderzoek werd op basis van 72 interviews met medewerkers van het TER-team, medewerkers van ketenpartners (onder andere de NCTV, het Openbaar Ministerie (OM) en het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) en een aantal cliënten onderzocht 'in hoeverre het belangrijkste beleidsdoel van het programma, namelijk het tegengaan van recidive door middel van specialistische resocialisatie en nazorg was behaald'. Op basis van ter beschikking gestelde cijfers concludeerden de onderzoekers dat in de onderzochte periode slechts in 4 van de 159 cases sprake was van terrorisme-gerelateerde recidive (in de vorm van uitreis naar Syrië/Irak). Daarnaast was er in 3 gevallen sprake van recidive naar andere vormen van criminaliteit, waarmee de totale recidive uitkwam op 4,4%. In een iets latere publicatie (Van der Heide en Schuurman, 2018b) bekeken de onderzoekers de recidive van alle 189 personen die tussen 2012 en 2018 onder toezicht van het TER-team stonden. Hier kwamen de onderzoekers uit op 8 gevallen van terrorisme-gerelateerde recidive, wederom 3 gevallen van reguliere recidive, en dus een totaal recidivepercentage van 5,8%. De auteurs plaatsten echter wel een aantal kanttekeningen bij dit lage percentage. Allereerst was een aantal cliënten nog in afwachting van de rechtszaak, wat zou kunnen hebben geleid tot een 'proceshouding', inclusief goed gedrag. Daarnaast zaten sommige cliënten in detentie, waardoor er dus een minder lange tijd van 'exposure' was, en minder mogelijkheden tot recidive. Tenslotte kon enkel de recidive ten tijde van het toezicht worden bekeken, terwijl een groot deel van de onderzochte cases al was afgerond. Voor deze personen kon geen zicht worden verkregen op de eventuele recidive, tenzij het zaken betrof waarvoor Reclassering Nederland weer in beeld kwam.

Hoewel in de meeste studies dus lage recidivecijfers worden gerapporteerd, wordt een uitzondering gevormd door een studie uitgevoerd in Israël (Hasisi e.a., 2020). Hasisi en zijn collega's onderzochten detentierecidive van 1517 'first-time security prisoners' die tussen 2004 en 2017 gedetineerd waren in Israël. Daarbij werd een 'security offender' gedefinieerd als 'those who committed an obvious attack on national security or other illegal activities related to nationalistic ideology' (p. 456). De onderzoekers waren in staat om een relatief lange 'follow-up' periode van vijf jaar te bekijken. Uit het onderzoek blijkt dat na die vijf jaar 60,2% van de onderzochte groep opnieuw gedetineerd was voor een 'security offense'. In hun bespreking van de resultaten benoemen de onderzoekers zelf een aantal factoren die het hoge recidivecijfer zouden kunnen verklaren. Zo verwijzen ze naar studies die aantonen dat er onder Palestijnen relatief veel steun is voor radicaal geweld en terrorisme. Het na

detentie terugkeren in een radicaal milieu zou de kans op recidive dan kunnen vergroten. Daarnaast geven ze echter ook aan dat de focus op detentierecidive wellicht tot een overschatting zou kunnen leiden van het aantal recidive-feiten, aangezien detentie niet altijd hoeft te eindigen in een veroordeling. Meer in het algemeen kan worden aangenomen dat contextuele factoren een rol spelen in het grote verschil in recidivecijfers tussen deze studie in deze specifieke context en de eerdere genoemde studies. Een vergelijkbaar 'afwijkend' cijfer komt naar voren in de studie van Altier, Boyle en Horgan (2019). Op basis van autobiografieën van in totaal 85 individuen die op enig moment tussen 1912 en 2001 terroristische activiteiten ontplooiden terwijl ze waren aangesloten bij één van 42 terroristische organisaties (o.a. Taliban, Ku Klux Klan (KKK), Weather Underground, Provisional Irish Republican Army (PIRA), Hamas) concluderen de auteurs dat 67,5% van de individuen dat later nogmaals doet. Ook hier dient de kanttekening te worden gemaakt dat deze studie qua methodiek (gebruik van autobiografieën), context (onderzochte tijdsperiode 1912 – 2001) en afhankelijke variabele (niet alleen recidive, maar ook re-engagement) sterk afwijkt van de eerder beschreven studies.

3.6.2 Re-integratie

Zoals gezegd zijn de meeste studies gericht op recidive, al hebben enkele studies zich ook gericht op het bredere proces van re-integratie (Liem & Weggemans, 2018; Sumpter, Wardhani, & Priyanto, 2019; Weggemans & De Graaf, 2015). Weggemans en De Graaf voerden een aantal jaar geleden interviews uit met diverse professionals en een aantal ex-gedetineerden om het proces van re-integratie na een verblijf op de Terrorismeafdeling in kaart te brengen. Op basis van de interviews concludeerden de onderzoekers dat er tal van barrières zijn (met betrekking tot ideologie, sociale omgeving, en persoonlijke ervaringen en behoeften) die de re-integratie na de vrijlating kunnen hinderen. Zo wordt genoemd dat de periode op de TA regelmatig had geleid tot versterking van 'injustice frames', dat er sprake was van een bevestiging van de jihadistische identiteit, en dat ex-gedetineerden zich een 'outlaw' voelden vanwege de sanctieregeling. Tegelijkertijd werd er op diverse stimuli ter bevordering van de re-integratie gewezen, zoals het vinden van nieuwe vrienden, positieve gezinsrelaties, en (ondersteuning bij) het verwerven van bijvoorbeeld een dagbesteding, zoals een studie. In een later onderzoek bekeken Liem en Weggemans (2018) de ervaring rond re-integratie van tien zogenaamde 'high-profile offenders', onder wie drie personen die wegens een terroristisch misdrijf gedetineerd waren geweest. Hoewel de onderzoekers concludeerden dat geen van de tien ex-gedetineerden hadden gerecidiveerd, vonden ze ook dat de individuen moeite hadden om hun leven weer op de rit te krijgen in termen van gezinssituatie, werk en huisvesting. Volgens de onderzoekers kwamen deze uitkomsten in elk geval voor een deel voort uit de hoge mate van supervisie en monitoring na detentie, alsmede het feit dat er naar deze personen veel publieke aandacht uitgaat.

3.6.3 Conclusie

Al met al heeft eerder onderzoek tot een aantal belangrijke inzichten geleid. Zo lijkt recidive minder vaak voor te komen onder individuen die worden verdacht van of veroordeeld voor een terroristisch misdrijf (in vergelijking met andere onderzochte groepen justitiabelen). Tegelijkertijd ontstaat het beeld dat de re-integratie van deze groep een moeizaam verloopt kent, mede vanwege een aantal groep-specifieke kenmerken. Hierbij dient te worden opgemerkt dat, zoals eerder beschreven, uit algemeen onderzoek naar re-integratie blijkt dat vóór detentie vaak al problemen op de

basisvoorwaarden spelen (Boschman e.a., 2020). Ook onderzoek naar verdachten van terrorisme in Nederland toont aan dat de periode voorafgaand aan een terroristische verdenking voor veel verdachten wordt gekenmerkt door verschillende problemen (Thijs e.a., 2018). Toch blijft een aantal vragen nog onbeantwoord. Met betrekking tot re-integratie is onduidelijk of en zo ja in hoeverre deze specifieke justitiabelen er (uiteindelijk) in slagen om de 'basisvoorwaarden voor re-integratie' op orde te krijgen. Het onderzoek dat tot op heden werd uitgevoerd was hoofdzakelijk exploratief van aard. Hoewel de resultaten interessante inzichten hebben opgeleverd in het leven van deze specifieke individuen en meer in het algemeen in programma's ter bevordering van de re-integratie, bieden ze geen zicht op hoe de totale groep ex-gedetineerden er in de jaren na de vrijlating voor staat. Met betrekking tot recidive doemt de vraag op in hoeverre ex-gedetineerden op de korte dan wel lange termijn recidiveren, naar een terroristisch of andersoortig misdrijf. Het eerder uitgevoerde onderzoek in Nederland had beperkt zicht op recidive vanwege het feit dat enkel recidive gedurende het reclasseringstoezicht kon worden bekeken. Het is mogelijk dat individuen later, na afloop van het toezicht, alsnog zijn gerecidiveerd.

In het huidige onderzoek beogen we deze beperkingen op te heffen middels een kwantitatieve analyse van de korte en lange termijn uitkomsten van alle individuen die op de TA gedetineerd hebben gezeten, aangevuld met interviews met een subgroep van ex-gedetineerden (en met twee familieleden van ex-gedetineerden). We bespreken de onderzoeksmethoden in het nu volgende hoofdstuk.

4. Onderzoeksmethode

Het doel van het huidige onderzoek is een beeld te schetsen van de levensloop van individuen die enige tijd op een Terrorismeafdeling (TA) hebben gezeten. We kijken daarbij zowel naar re-integratie en recidive, als naar wat minder afgebakende concepten, zoals de persoonlijke beleving na de vrijlating, ervaren obstakels, ideologie, en welbevinden. Sommige factoren, bijvoorbeeld bepaalde sociaaleconomische kenmerken, laten zich goed kwantitatief meten, terwijl kennis over andere factoren vraagt om een kwalitatieve insteek. Daarom hebben wij ervoor gekozen om verschillende methoden te combineren. In het eerste deel van het onderzoek gebruiken wij kwantitatieve gegevens om voor alle TA-ex-gedetineerden weer te geven hoe hun leven na de vrijlating er uit ziet in termen van sociaaleconomische factoren, gezinssamenstelling en recidive. In het tweede deel van het onderzoek zijn interviews uitgevoerd met 9 ex-gedetineerden en 2 familieleden.

Zoals eerder genoemd worden de begrippen re-integratie en resocialisatie regelmatig door elkaar gebruikt. Uit de hieronder nader beschreven methodiek volgt dat we in dit onderzoek met name in staat zijn om te kijken naar re-integratie, ofwel “de feitelijke herinpassing in de maatschappij op sociale domeinen als wonen, werken, relaties en vrije tijd” (RSJ, 2017, p. 8). Toch beogen we middels het kwalitatieve deelonderzoek ook zicht krijgen op factoren die raken aan resocialisatie, ofwel “het opnieuw eigen maken van maatschappelijke normen, waarden en gedrag” (p. 8). We bespreken nu de aanpak in meer detail.

4.1 Deelonderzoek 1: Re-integratie en recidive na de vrijlating: een tijdslijn

4.1.1 Onderzoeksgroep en databronnen

In het eerste deel van het onderzoek is via Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) een lijst verkregen van alle personen die op enig moment tussen 2006 en de zomer van 2020 op een Terrorismeafdeling hebben gezeten⁴, van wie in totaal 182 personen een uitstroomdatum hadden.⁵ Veruit het grootste gedeelte van deze personen heeft wegens jihadisme-gerelateerde feiten op de TA gedetineerd gezeten, maar de lijst bevatte ook individuen die wegens terroristische misdrijven gepleegd vanuit een andersoortige ideologie, bijvoorbeeld rechts-extremisme, gedetineerd zaten⁶. Op basis van een uniek gedetineerdennummer is vervolgens van deze personen een ‘uittreksel justitiële documentatie’ (strafblad) opgevraagd. Deze uittreksels bevatten informatie over strafbare feiten waarvoor personen vanaf de leeftijd van 12 jaar door het Openbaar Ministerie zijn vervolgd, inclusief pleegdatum, type strafbare feiten, en de afdoening. Op basis van de afzonderlijke uittreksels is vervolgens één bestand gemaakt met daarin de informatie over alle strafbare feiten en de afdoening overzichtelijk verwerkt.

⁴ De lijst bevatte alle individuen die tot de zomer van 2020 op enig moment op een TA verbleven, inclusief degenen die er op dat moment nog zaten. De reden hiervoor is dat we van de individuen die op dat moment op de TA zaten ook wilden bekijken of die personen al een keer eerder wegens een terroristisch misdrijf op een TA verbleven. In dat geval zouden we niet de huidige periode op de TA, maar die keer daarvoor meenemen als uitgangspunt voor onze analyses. Daarmee bekijken we voor de gehele populatie de maanden/jaren na de eerste keer dat iemand vrijkwam na een verblijf op een TA.

⁵ Dit betreft een eerste uitstroomdatum van de TA, ongeacht een eventuele nieuwe instroomdatum (in dezelfde zaak, of in een eventuele volgende zaak).

⁶ Deze informatie konden wij niet afleiden uit de lijst van DJI, maar hebben wij later, op basis van de justitiële documentatie, kunnen achterhalen.

Voorts zijn deze verschillende gegevens (de in- en uitstroomgegevens, alsmede de justitiële documentatie) via een beveiligde uploadprocedure ingebracht in de online omgeving van het Centraal Bureau voor de Statistiek, en meer specifiek in de omgeving waarbinnen informatie uit het Stelsel van Statistische Bestanden (SSB) kan worden geraadpleegd en geanalyseerd. Het CBS heeft de ingebrachte bestanden vervolgens versleuteld, waarbij de unieke gedetineerdennummers zijn vervangen door een betekenisloos, maar voor elk persoon uniek RIN-nummer. Op basis van deze versleuteling konden 163 personen in de omgeving worden gevonden. Op basis van het RIN-nummer is voor ieder van deze 163 individuen in de dataset informatie uit verschillende SSB-bestanden opgezocht en gekoppeld aan de ingebrachte informatie.

4.1.2 Privacy en ethiek

Gedurende het kwantitatieve deelonderzoek zijn verschillende maatregelen betracht om de privacy van de onderzochte personen te garanderen en dus onthulling te voorkomen. Na een positief advies van de Commissie Ethiek Rechtswetenschappelijk & Criminologisch Onderzoek (CERCO) ten aanzien van de onderzoeksopzet is in samenwerking met de Data Protection Officer van het NSCR een Data Protection Impact Assessment uitgevoerd. Gedurende de verschillende fasen van het onderzoek zijn bestanden volgens een strikt veiligheidsprotocol ontvangen, geanonimiseerd en beveiligd opgeslagen. Voor de CBS-omgeving geldt dat alleen geautoriseerde onderzoekers toegang hebben tot de ingebrachte data. Zodra bestanden in de CBS-omgeving zijn gebracht, kunnen analyses op die bestanden ook alleen binnen diezelfde omgeving worden uitgevoerd. Pas nadat het CBS heeft bepaald dat de resultaten van de analyses geen risico op onthulling meebrengen, worden die resultaten vrijgegeven voor verdere verwerking buiten de CBS-omgeving.

4.1.3 Het uiteindelijke gegevensbestand

Binnen de CBS-omgeving is allereerst voor ieder individu in de dataset een tijdslijn gemaakt van de maanden en jaren na de vrijlating. Een logisch gevolg van het feit dat we binnen de CBS-omgeving een groot deel van de individuen bekijken die ooit zijn uitgestroomd, is dat we voor sommige individuen een lange periode na de vrijlating kunnen bekijken (bijvoorbeeld individuen die in 2006 of 2007 zijn uitgestroomd) en voor andere individuen een kortere periode. Vervolgens hebben we uit verschillende SSB-bestanden informatie over sociaaleconomische factoren en gezinssamenstelling gehaald, en aan die tijdslijn toegevoegd. Sommige SSB-bestanden bevatten informatie op jaarbasis (bijvoorbeeld het hoogst behaalde opleidingsniveau), terwijl andere bestanden een meer gedetailleerde tijds aanduiding bieden (bijvoorbeeld van welke datum tot welke datum een persoon werkzaam was). Deze meer gedetailleerde bestanden maken het mogelijk om informatie op maandniveau te achterhalen. Zodoende is de tijdslijn voor een aantal variabelen op maandniveau gevuld, en voor een aantal variabelen op jaarniveau. Het grootste deel van de SSB-bestanden was op het moment van dataverzameling en -koppeling (najaar 2020) gevuld tot en met 2019, een enkel bestand was wel al aangevuld met informatie over de eerste periode van 2020. Dat betekent dat we voor de personen die in 2019 en 2020 zijn uitgestroomd veelal geen SSB-informatie hebben. Wel bekijken we van deze personen de eventuele recidive. In wat nu volgt, bespreken we de verschillende bekeken variabelen. We zoomen daarbij eerst in op variabelen die we onder ‘levensdomeinen na de vrijlating’ scharen. Vervolgens bespreken we hoe we de variabele ‘recidive’ hebben geoperationaliseerd.

4.1.3.1 Levensdomeinen na de vrijlating

Op basis van de SSB-bestanden hebben we informatie over de volgende levensdomeinen gekoppeld aan de onderzoeksgroep: werk, inkomen, opleidingsniveau en huishoudensamenstelling. De factor *'werk'* bekijkt op maandniveau of de onderzochte personen geregistreerd werk hadden en de factor *'inkomen'* bekijkt op maandniveau of de onderzochte personen een geregistreerd inkomen hadden. De factor *'uitkering'* bekijkt op maandniveau of de onderzochte personen een werkloosheidsuitkering, een arbeidsongeschiktheidsuitkering, of een bijstandsuitkering ontvingen. Daarnaast wordt hier nog specifiek gekeken naar ontvangen dakloosheidsuitkeringen, als onderdeel van de bijstandsuitkering. De factor *'huishouden'* bekijkt op maandniveau de plaats in het huishouden, waarbij wordt onderscheiden naar de volgende categorieën: (1) een thuiswonend kind (iemand woont bij de ouders thuis), (2) een (huwelijks)partner met of zonder kinderen (iemand woont met een partner en is daar al dan niet mee getrouwd, er wonen wel of geen kinderen in huis), (3) alleenstaand (iemand die als enige op een adres is ingeschreven, waarbij onduidelijk is of dat een woonadres of een postadres is) en (4) overig huishouden, waaronder een alleenstaande ouder (iemand die zonder partner maar met minimaal één kind woont) of lid van een institutioneel huishouden (iemand die in een instelling woont zoals een verpleeghuis, verslavingskliniek of in een gevangenis). Bovendien hebben we een categorie huishouden onbekend toegevoegd, omdat we voor een deel van de onderzochte personen geen informatie of niet voor alle maanden informatie hebben over het huishouden. Mogelijk staat een deel van deze personen ingeschreven in de Registratie Niet-ingezetenen (RNI). Voor dit onderzoek hadden we echter geen toegang tot dit bestand. Tenslotte bekijkt de factor *'hoogst behaalde opleiding'* op jaarniveau wat in dat specifieke jaar de hoogst behaalde opleiding was, onderscheidend naar de door het CBS-gehanteerde opleidingsniveaus (laag, middelbaar, hoog).

4.1.3.2 Criminele carrière: delictsgeschiedenis en recidive

Op basis van de justitiële documentatie is de volledige criminele carrière van de onderzochte personen in kaart gebracht. Daarbij zijn alle strafbare feiten meegenomen, alsmede de afdoening van deze feiten. Vervolgens hebben we gekeken naar het vóórkomen van criminaliteit, zowel voor als na de periode op de TA. Als strafbare feiten nemen we alle feiten mee die blijken de justitiële documentatie zijn aangebracht bij het OM, en die zijn geëindigd in een transactie of met het opleggen van een straf of maatregel. Feiten die zijn geëindigd in een beleidssepot zijn ook meegenomen, alsmede feiten die nog niet zijn afgedaan. De feiten hebben we gecategoriseerd op basis van de Standaardclassificatie misdrijven (SCM), welke is gebaseerd op de juridische kwalificatie van misdrijven volgens het Wetboek van Strafrecht en overige strafwetten. Binnen het Wetboek van Strafrecht vallen vermogensmisdrijven, vernieling en openbare orde misdrijven, gewelds- en seksuele misdrijven, en overige misdrijven. Onder deze laatste categorie vallen alle misdrijven die niet vallen onder de hierboven genoemde categorieën. Enkele voorbeelden zijn meeneed, belediging en stroperij. Overige strafwetten hebben betrekking op verkeersmisdrijven, drugsmisdrijven, (vuur)wapenmisdrijven, en misdrijven uit overige wetten. Om te bepalen of er sprake is van een terroristisch misdrijf hebben we bovendien gebruik gemaakt van artikel 83, artikel 83a en artikel 83b. Hierin wordt uiteengezet wat wordt verstaan onder een terroristisch misdrijf en welke artikelen daaronder vallen. Voor de bepaling van het moment van plaatsvinden van een strafbaar feit zijn we uitgegaan van de in de justitiële documentatie vermelde pleegdatum. Indien in de justitiële documentatie een pleegperiode vermeld staat, hebben wij de start van de pleegperiode tot pleegdatum gerekend.

4.1.4 Analyses

Op basis van de gecombineerde datasets hebben wij verschillende beschrijvende analyses uitgevoerd. De eerste analyses vonden plaats binnen het CBS-systeem (n = 163). Omdat de personen uit de onderzoeksgroep in verschillende jaren zijn vrijgekomen, en dus ook een verschillende ‘follow-up’ periode hebben, hebben we deze analyses uitgevoerd op basis van twee deels overlappende ‘uitstroom-cohorten’. De vorming van deze cohorten zorgde er ook voor dat we iets grotere groepen konden bekijken. De totale groep ex-gedetineerden van de TA is al relatief klein, en dat geldt helemaal voor het aantal uitgestroomde TA-gedetineerden per jaar. Het was daarom niet mogelijk om de uitkomsten van ex-gedetineerden die in de afzonderlijke jaren zijn uitgestroomd te bekijken, omdat het dan over te kleine aantallen zou gaan. Uitstroomcohort 1 bestaat uit alle personen die tussen 2006 en 2018 voor het eerst zijn uitgestroomd, van wie we de *eerste 12 maanden na uitstroom* bekijken (n=144). Uitstroomcohort 2 bestaat uit alle personen die tussen 2006 en 2016 voor het eerst zijn uitgestroomd, van wie we de *eerste 36 maanden na uitstroom* bekijken (n=101).

Voor elk tijdsbestek (en dus voor de twee deels overlappende groepen personen voor wie we een dergelijk tijdsbestek konden analyseren) hebben we de verschillende levensdomeinen per maand, of soms per jaar, beschreven.

In het tweede deel van het kwantitatieve onderzoek hebben we de justitiële documentatie van alle personen die op enig moment zijn uitgestroomd geanalyseerd (n = 182). We hebben daarbij eerst in kaart gebracht hoeveel van deze personen een delictsgeschiedenis hebben, en van/voor welke/hoeveel strafbare feiten zij in het verleden zijn verdacht dan wel zijn veroordeeld. Tevens hebben we bekeken hoeveel personen na de vrijlating van de TA zijn veroordeeld voor een strafbaar feit, hoe vaak, en voor welk soort feiten. Hierbij hebben we een onderscheid gemaakt tussen terroristische misdrijven en andersoortige misdrijven.

4.2 Deelonderzoek 2: De diepte in: interviews met ex-gedetineerden en familieleden

4.2.1 Onderzoeksgroep en benadering

In het tweede deel van het onderzoek zijn interviews afgenomen met 9 ex-gedetineerden en 2 familieleden (van (ex-)gedetineerden die wij niet zelf hebben gesproken). Op basis van deze interviews hebben we zicht gekregen op de periode na de vrijlating van in totaal 11 personen. Om in contact te komen met potentiële respondenten zijn diverse ‘gatekeepers’ benaderd; advocaten die terrorisme-verdachten hebben bijgestaan, instanties die ondersteuning bieden aan ex-gedetineerden, geradicaliseerde personen en/of hun naasten, en journalisten van wie het vermoeden bestond dat zij ons in contact zouden kunnen brengen met potentiële respondenten. Voorafgaand aan het onderzoek was de verwachting dat het uitdagend en tijdrovend zou zijn om respondenten te vinden, en dat bleek ook het geval. Een deel van de benaderde ‘gatekeepers’ gaf aan ons verzoek tot deelname aan het onderzoek niet voor te willen leggen aan hun cliënten. Sommigen gaven aan er zelf geen tijd voor te hebben, anderen dachten al te weten dat hun cliënt(en) geen interesse in deelname zouden hebben. Een deel van de gatekeepers was echter wel bereid om ons verzoek tot deelname aan het onderzoek aan de potentiële respondenten voor te leggen middels een informatiebrief. Hierop volgde echter meestentijds de mededeling dat om uiteenlopende redenen geen medewerking kon worden verleend. Een deel van de gatekeepers gaf aan dat de mensen met wie wij zouden willen spreken ‘onderzoeksmoe’ waren na vele onderzoeken, zowel binnen als buiten het justitiële kader. Anderen gaven aan dat een negatieve kijk op de periode in detentie en/of de wens om ‘het verleden in het verleden te laten’ de reden was om niet te willen deelnemen. In weer andere gevallen was er geen

contact meer met de betreffende personen. Desalniettemin heeft het contact met gatekeepers uiteindelijk geleid tot 7 interviews. Via 'snowball-sampling' zijn daar nog 4 interviews bij gekomen.

4.2.2 De interviews - Praktische zaken

De interviews zijn in 2020 en 2021 afgenomen op een locatie naar keuze van de geïnterviewde⁷; in horecagelegenheden, in de bibliotheek, bij respondenten thuis, of buiten. Eén interview is via een beveiligd kanaal digitaal afgenomen. Bij het grootste deel van de interviews waren twee van de betrokken onderzoekers aanwezig. De interviews werden opgenomen met een beveiligde voice-recorder. Voorafgaand aan elk interview werd eerst een informatiebrief en vervolgens een zogenaamd 'informed consent'-formulier doorgenomen, met daarin onder andere informatie over het doel van het interview en onderzoek, over de maatregelen ter bescherming van de privacy en anonimiteit, en over de wijze van opslag van het interview. Na afloop van het interview kregen de geïnterviewden een VVV-bon van 25 euro als blijk van waardering voor hun deelname.

4.2.3 De interviews – Inhoudelijk

Op basis van de literatuur is voorafgaand aan de interviews een semigestructureerde vragenlijst opgesteld met algemene achtergrondvragen en vragen over de periode voorafgaand aan detentie, de periode tijdens detentie en de periode na detentie. Vergelijkbaar met eerder kwalitatief re-integratieonderzoek bevatte elk onderdeel van de vragenlijst zowel vragen over feitelijkheden ('wanneer ben je geboren?', 'wanneer kwam je in detentie', 'welke instanties boden ondersteuning na de vrijlating?'), als meer persoonlijke vragen ('kan je beschrijven wat voor persoon je was voor detentie?', 'hoe voelde je je op de dag dat je vrijkwam uit detentie?', 'welke dingen maken je trots?'). Het semigestructureerde karakter van de vragenlijst bood structuur aan de gesprekken, maar liet daarnaast ook ruimte om zijstapjes te maken op basis van hetgeen de geïnterviewde vertelde. De interviews duurden gemiddeld één uur en drie kwartier, waarbij het kortste interview ruim een uur duurde, en het langste interview ruim 3,5 uur.

4.2.4 Dataverwerking en analyses

Na afloop van de interviews zijn de opgenomen gesprekken verbatim getranscribeerd, dat wil zeggen dat ook alle 'uh's', haperingen, dubbele woorden en stiltes in het gesprek in het getranscribeerde document zijn meegenomen. Verbatim transcriberen heeft als voordeel dat extra informatie over de context en de sfeer van een gesprek wordt opgeslagen. Daar staat tegenover dat deze methode arbeidsintensiever is dan het woordelijk transcriberen van teksten, waarbij alle bovengenoemde zaken niet worden meegenomen in het document.

Na het transcriberen van alle interviews zijn de uitgewerkte teksten ingevoerd in het kwalitatieve analyseprogramma Atlas-TI. De transcripten zijn vervolgens een aantal keer doorgelezen om overkoepelende thema's in de verhalen te identificeren. Op basis van deze thema's, alsmede op basis van de literatuur, is daarna een codeerschema opgesteld. Met behulp van dit codeerschema zijn de transcripten gecodeerd; dit houdt in dat de onderzoeker wederom door de transcripten heen gaat, en op bepaalde passages 'een code plakt'. Als het in een gesprek bijvoorbeeld ging over de zoektocht naar een baan na de vrijlating, dan heeft een dergelijke passage de code 'werk' gekregen. Na afloop van het

⁷ Het huidige onderzoek startte vlak voordat de coronapandemie uitbrak. Gedurende het afnemen van de interviews zijn steeds de dan geldende corona-maatregelen in acht genomen.

codeerproces zijn alle afzonderlijke codes gedetailleerd onderzocht om op die manier te komen tot een overkoepelend overzicht van de levensloop na de vrijlating en de betekenis die aan bepaalde levensomstandigheden werd gegeven.

5. Resultaten: Re-integratie en recidive na de vrijlating: een tijdslijn

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van de kwantitatieve data-analyse. We starten met een algemene beschrijving van de onderzoeksgroep en een beschrijving van de verschillende levensdomeinen na de vrijlating. Zoals in het methode-hoofdstuk al is beschreven, hebben we de onderzoeksgroep voor deze data-analyse opgedeeld in twee 'uitstroomcohorten' om zo voldoende grote groepen te kunnen analyseren en tegelijkertijd te kunnen differentiëren naar de lengte van de 'follow-up'. We sluiten het hoofdstuk af met een weergave van gepleegde strafbare feiten voorafgaand aan (delictsgeschiedenis) en na (recidive) een verblijf op een TA.

5.1 Algemene informatie

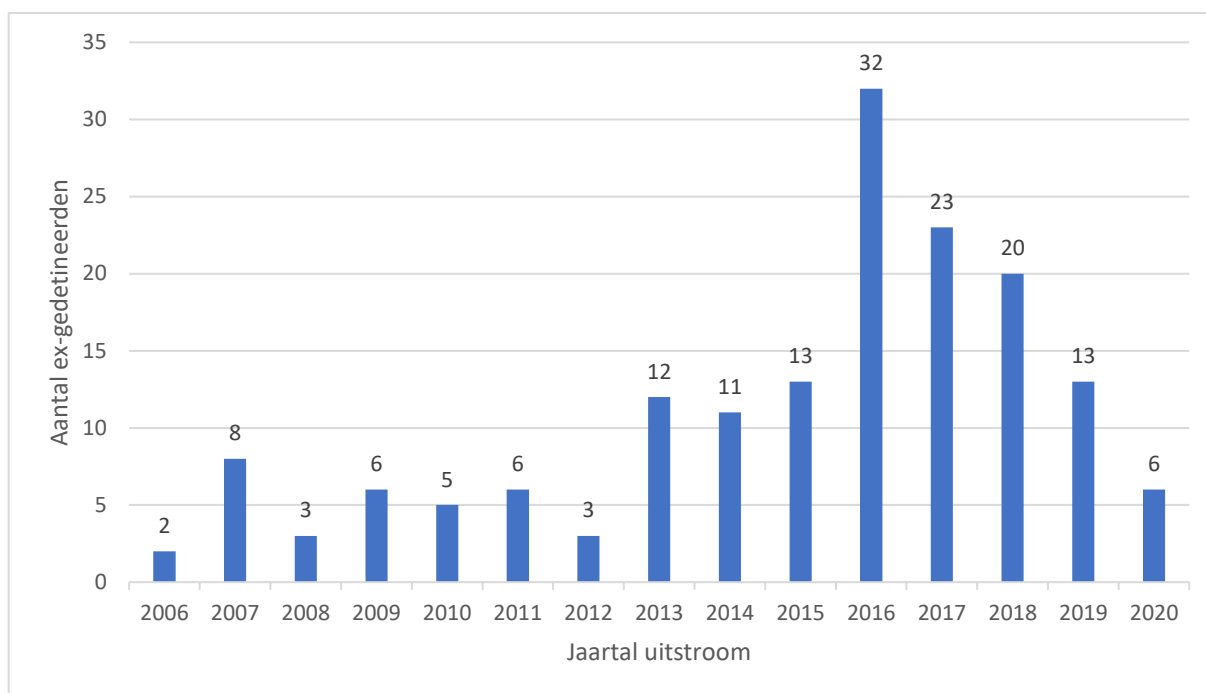
Zoals in het methode-hoofdstuk beschreven konden wij binnen de CBS-omgeving voor 163 personen van wie we uitstroomgegevens hadden informatie vinden in de verschillende databestanden. In het eerste deel van dit hoofdstuk baseren we ons derhalve op deze 163 personen. Aan de hand van de lijst met in- en uitstroomgegevens kan worden vastgesteld hoe vaak deze individuen direct of indirect van de TA zijn uitgestroomd. Tabel 1 geeft hier een overzicht van⁸. Een groot deel van deze groep, namelijk 126 individuen, is direct uitgestroomd vanaf een TA. Voor deze groep geldt wel dat zij in sommige gevallen voorafgaand aan het verblijf op de TA voor een bepaalde periode op een andere afdeling hebben vastgezeten. Voor een kleiner deel, namelijk 37 individuen, geldt dat zij voor een bepaalde periode op de TA verbleven, waarna zij vervolgens op een andere afdeling hebben vastgezeten en van daaruit zijn uitgestroomd. Tabel 1 laat tevens zien dat 13 individuen op ten minste twee verschillende momenten zijn uitgestroomd vanaf een TA, waarvan 8 individuen direct vanaf een TA en 5 individuen indirect. Gemiddeld genomen verbleven individuen 192 dagen op een TA, met een minimum van 1 dag en een maximum van 1751 dagen.

Tabel 1: Directe en indirecte uitstroom van de TA

Uitstroom	Minimaal 1 keer	Minimaal 2 keer
<i>Direct uitgestroomd vanaf een TA</i>	126	8
<i>Indirect uitgestroomd</i>	37	5

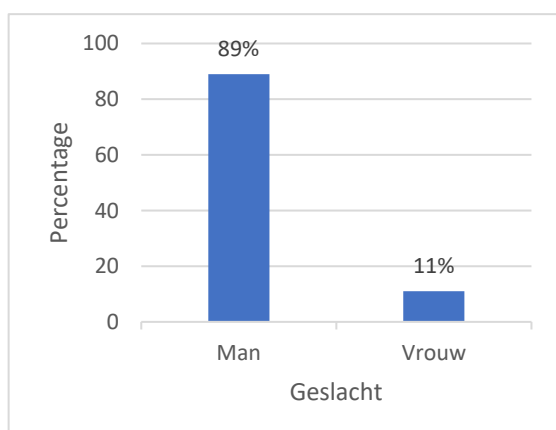
Aan de hand van de lijst met in- en uitstroomgegevens kan ook worden vastgesteld wanneer individuen direct of indirect vanaf de TA zijn uitgestroomd. In Figuur 1 worden deze aantallen per jaar weergegeven. De figuur laat zien dat in de jaren na de oprichting van de TA relatief weinig individuen zijn uitgestroomd. Dit aantal wordt aanzienlijk hoger vanaf het jaar 2013 met een piek in het jaar 2016, waarna het aantal uitgestroomde individuen per jaar afneemt.

⁸ Opgemerkt dient te worden dat wij niet konden onderscheiden naar de verschillende vormen van detentie. Onduidelijk was dus of individuen meermaals voor eenzelfde zaak gedetineerd waren (bijvoorbeeld eerst in voorlopige hechtenis, en vervolgens na een strafoplegging). Meermaals uitstromen staat dus niet gelijk aan recidive.

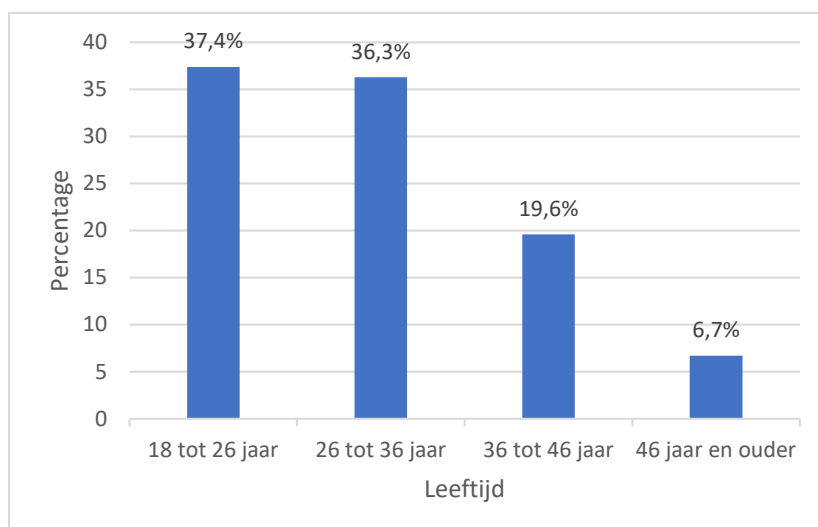

Figuur 1: Uitstroom per jaar, ongeacht detentie-titel

Figuur 2 toont de verdeling van geslacht van de uitgestroomde individuen. De figuur laat zien dat het grootste deel van de uitgestroomde individuen man is, namelijk 89 procent ($n = 145$). Een klein deel van de uitgestroomde individuen is vrouw (11%, $n = 18$). In figuur 3 wordt de verdeling van de verschillende leeftijdsklassen getoond. Uit de figuur blijkt dat een groot deel van de individuen jongvolwassen is op het moment dat zij voor het eerst uitstromen. Zo is 37,4% ($N = 61$) tussen de 18 en 26 jaar op het moment van uitstroom, en 36,3% ($n = 59$) tussen de 26 en 36 jaar. In de categorieën 36-46 jaar en ouder dan 46 jaar vallen respectievelijk 19,6% ($n = 32$) en 6,7% ($n = 11$) van de individuen. De jongste persoon was 18 jaar op het moment van uitstroom, en de oudste persoon 57 jaar. Gemiddeld waren personen 30 jaar op het moment van uitstroom, met een mediaan van 28 jaar.

Figuur 2: Aantal mannelijke en vrouwelijke ex-gedetineerden ($n=163$)

Figuur 3: Leeftijdscategorieën ex-gedetineerden (n=163)

Tabel 2 geeft het geboorteland van de uitgestroomde individuen weer. De informatie over het geboorte- en herkomstland was niet volledig; in totaal is van 140 individuen informatie bekend. Tabel 2 laat zien dat bijna de helft van de individuen, namelijk 46,4 procent, in Nederland geboren is. Na Nederland is Marokko, met 15,7 procent, het meest voorkomende geboorteland. De rest komt, steeds met aantallen lager dan tien, uit Turkije, Syrië, Irak, en Sri Lanka. Onder de categorie 'overig' vallen verschillende landen waar steeds minder dan 5 individuen geboren zijn. Uit de gegeven over herkomstland blijkt dat 8,6 procent van de uitgestroomde individuen een volledig Nederlandse achtergrond heeft. De rest betreft individuen met een migratieachtergrond; deze personen zijn ofwel zelf in het buitenland geboren (53,6 procent), ofwel ze hebben ten minste één ouder die in het buitenland geboren is (37,8 procent). Van deze laatste groep mensen heeft 18,9 procent één ouder die in het buitenland geboren is, en van 81,1 procent zijn beide ouders geboren in het buitenland.

Tabel 2: Geboorteland van de uitgestroomde individuen.

Geboorteland	Aantal	Percentage
Nederland	65	46,4
Marokko	22	15,7
Turkije	9	6,4
Syrië	8	5,7
Irak	6	4,3
Sri Lanka (Ceylon)	5	3,6
Overig	25	17,9
Totaal	140	100

Tabel 3 geeft een overzicht van wat in het jaar direct na uitstroom de hoogst behaalde opleiding van individuen was. Zoals in het methode-hoofdstuk uitgelegd is een onderverdeling gemaakt in laag, middelbaar, en hoog onderwijs, daarbij de CBS-standaardclassificering volgend. Het bestand met informatie over het opleidingsniveau van individuen was onvolledig. Van slechts 90 personen is informatie bekend over het opleidingsniveau in het jaar na uitstroom. Van deze personen heeft

ongeveer de helft een laag opleidingsniveau (48,9%). Daarnaast heeft 40% een middelbaar opleidingsniveau, en 11,1% een hoog opleidingsniveau.

Tabel 3: Hoogst behaalde opleiding in de periode na de uitstroom

	1 jaar na uitstroom	
	%	# N=90
<i>Hoogst behaalde opleiding</i>		
Laag	48,9	44
Middelbaar	40,0	36
Hoog	11,1	10
<i>Startkwalificatie</i>		
Ja	51,1	46
Nee	48,9	44

5.2 Levensdomeinen na de vrijlating

5.2.1 Huishouden

Aan de hand van CBS gegevens kan op maandniveau bekeken worden welke plek individuen innemen in het huishouden. Onderstaande tabellen tonen deze gegevens voor de twee verschillende uitstroomcohorten (uitstroomcohort 1: vrijlating tussen 2006 en 2018, van wie we de eerste 12 maanden na de vrijlating bekijken; en uitstroomcohort 2: vrijlating tussen 2006 en 2016, van wie we de eerste 36 maanden na de vrijlating bekijken).

Tabel 4 geeft een overzicht van de huishoudenssituatie van uitstroomcohort 1. Van een aanzienlijke groep uitgestroomde individuen is de plek in het huishouden onbekend. Deze groep individuen staat na uitstroom niet (meer) ingeschreven in de Basisregistratie Personen (BRP). Mogelijk komt dit doordat zij naar het buitenland zijn vertrokken, of na de vrijlating het land zijn uitgezet. Ook kan het hier gaan om personen die thuisloos zijn, of om een andere reden niet op een adres staan ingeschreven. In de maand na uitstroom is van 28,5 procent de plek in het huishouden onbekend. Ongeveer een op de vijf individuen (20,8%) woont in de maand na uitstroom thuis bij de ouders. Een kleiner deel woont in de maand na uitstroom alleen (18,8%), en weer een kleiner deel woont samen met een (gehuwde) partner (16,7%). Het overige deel (15,3%) bestaat uit personen die tot een eenouderhuishouden behoren, een huishouden voeren met overige leden (anders dan als partner of als thuiswonend kind deel uitmaken van een huishouden), of tot een institutioneel huishouden behoren. In de twaalfde maand na uitstroom woont 16,0 procent thuis bij ouders. Aan de andere kant is het percentage dat alleen woont, en het percentage dat met een partner woont, met enkele procenten gestegen. Negen individuen (6,3%) hebben in de eerste twaalf maanden na uitstroom een uitkering voor adreslozen ontvangen.

Tabel 4: Huishoudenssamenstelling in de eerste 12 maanden na detentie (n = 144)

Maand (N=144)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Thuiswonend</i>	30	32	35	34	31	30	29	28	25	27	25	23
%	20,8	22,2	24,3	23,6	21,5	20,8	20,1	19,4	17,4	18,8	17,4	16,0
<i>Alleenstaand</i>	27	27	28	28	28	27	25	24	25	24	25	28
%	18,8	18,8	19,4	19,4	19,4	18,8	17,4	16,7	17,4	16,7	17,4	19,4
<i>Bij partner</i>	24	24	25	24	23	26	25	26	29	28	30	27
%	16,7	16,7	17,4	16,7	16,0	18,1	17,4	18,1	20,1	19,4	20,8	18,8
<i>Overig huishouden</i>	22	21	17	17	20	18	20	20	20	20	19	22
%	15,3	14,6	11,8	11,8	13,9	12,5	13,9	13,9	13,9	13,9	13,2	15,3
<i>Onbekend</i>	41	40	39	41	42	43	45	46	45	45	45	44
%	28,5	27,8	27,1	27,1	29,2	29,9	31,3	31,9	31,3	31,3	31,3	30,6

Tabel 5 geeft een overzicht voor uitstroomcohort 2, van wie we de plek in het huishouden voor de eerste 36 maanden na uitstroom kunnen bekijken. Net als bij het eerste uitstroomcohort is ook hier van een aanzienlijk deel van de individuen onbekend wat hun plek in het huishouden is. Verder zien we dat de daling van het aantal individuen dat thuis bij de ouders woont in de jaren na uitstroom doorzet. Drie jaar na uitstroom woont slechts 4,0% van de individuen over wie we informatie hebben nog thuis. Het gemiddelde percentage dat samen met een partner woont stijgt juist door de jaren heen. Drie jaar na uitstroom woont 24,8% samen met een partner. In de eerste drie jaar na uitstroom hebben bovendien 13 individuen (12,9%) op enig moment een uitkering voor adreslozen ontvangen.

Tabel 5: Huishoudenssamenstelling in de eerste 36 maanden na detentie (n = 101)

Maand (N=101)	1	6	12	18	24	30	36
<i>Thuiswonend</i>	18	19	15	13	12	7	4
%	17,8	18,8	14,9	12,9	11,9	6,9	4,0
<i>Alleenstaand</i>	21	17	20	15	20	22	18
%	20,8	16,8	19,8	14,9	19,8	21,8	17,8
<i>Bij partner</i>	18	19	18	24	23	25	25
%	17,8	18,8	17,8	23,8	22,8	24,8	24,8
<i>Overig huishouden</i>	14	12	14	13	8	7	9
%	13,9	11,9	13,9	12,9	7,9	6,9	8,9
<i>Onbekend</i>	30	34	34	36	38	40	45
%	29,7	33,7	33,7	35,6	37,6	39,6	44,6

5.2.2 Dagbesteding en inkomen

Aan de hand van de CBS-gegevens kan ook op maandniveau worden ingezoomd op zowel de dagbesteding als het inkomen van individuen. Onderstaande tabellen 6-8 tonen deze gegevens voor de verschillende uitstroomcohorten met de bijbehorende observatieperiode. Hierbij wordt steeds uitgesplitst naar een gesimplificeerde versie van dagbesteding (werk, school, en geen dagbesteding) en inkomen (inkomen uit werk, inkomen uit een uitkering, en geen inkomen).

Tabel 6 laat zien dat een aanzienlijk deel van de individuen in de maand na uitstroom een bijstandsuitkering (29,9%) of een andere uitkering (7,6%) ontvangt. Slechts 9,0% heeft in de maand na uitstroom werk, en 7,6% gaat naar school. De rest heeft ofwel geen geregistreerd inkomen (29,2%), ofwel de situatie is onbekend (16,7%).

Tabel 6: Dagbesteding en inkomen in de eerste 12 maanden na detentie (n = 144)

Maand (N=144)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Werk</i>	13	16	25	27	27	25	22	24	21	22	21	25
%	9,0	11,1	17,4	18,8	18,8	17,4	15,3	16,7	14,6	15,3	14,6	17,4
<i>Bijstandsuitkering</i>	43	46	41	40	41	45	44	44	44	40	37	35
%	29,9	31,9	28,5	27,8	28,5	31,3	30,6	30,6	30,6	27,8	25,7	24,3
<i>Overige uitkeringen</i>	11	11	11	11	12	12	13	13	12	12	14	13
%	7,6	7,6	7,6	7,6	8,3	8,3	9,0	9,0	8,3	8,3	9,7	9,0
<i>School</i>	11	13	11	11	11	10	10	8	10	12	12	15
%	7,6	9,0	7,6	7,6	7,6	6,9	6,9	5,6	6,9	8,3	8,3	10,4
<i>Overig zonder inkomen</i>	42	33	32	30	27	27	27	26	26	28	26	26
%	29,2	22,9	22,2	20,8	18,8	18,8	18,8	18,1	18,1	19,4	18,1	18,1
<i>Onbekend</i>	24	25	24	25	26	25	28	29	31	30	34	30
%	16,7	17,4	16,7	17,4	18,1	17,4	19,4	20,1	21,5	20,8	23,6	20,8

Tabel 7: Uitgesplitst naar inkomen (n = 144)

Maand (N=144)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Werk</i>	13	16	25	27	27	25	22	24	21	22	21	25
%	9,0	11,1	17,4	18,8	18,8	17,4	15,3	16,7	14,6	15,3	14,6	17,4
<i>Uitkering</i>	54	57	52	51	53	57	57	57	56	52	51	48
%	37,5	39,6	36,1	35,4	36,8	39,6	39,6	39,6	38,9	36,1	35,4	33,3
<i>Geen inkomen</i>	77	71	67	66	64	62	65	63	67	70	72	71
%	53,5	49,3	46,5	45,8	44,4	43,1	45,1	43,8	46,5	48,6	50,0	49,3

Uitgesplitst naar inkomen, te zien in Tabel 7, betekent dit dat meer dan de helft van de individuen, namelijk 53,5%, geen inkomen heeft in de maand na uitstroom. Het percentage individuen zonder inkomen daalt met name in de eerste zes maanden na uitstroom, waarna het percentage weer met enige procenten toeneemt. Twaalf maanden na uitstroom heeft net iets minder dan de helft van de individuen, namelijk 49,3%, geen geregistreerd inkomen. In de eerste twaalf maanden na uitstroom is een duidelijke stijging van het aantal werkende individuen te zien. Dit percentage is na een jaar ongeveer verdubbeld.

Tabel 8 laat zien dat ruim vier op de vijf individuen (83,3%) geen vorm van dagbesteding heeft in de maand na uitstroom. Het aantal individuen zonder dagbesteding schommelt in de maanden die volgen, maar neemt gemiddeld genomen met een aantal procenten af. Niet alleen het percentage werkende individuen is over de maanden heen toegenomen, twaalf maanden na uitstroom is ook het percentage schoolgaande individuen met enkele procenten gestegen ten opzichte van de maanden ervoor.

Tabel 8: Uitgesplitst naar dagbesteding (n= 144)

Maand (N=144)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Werk</i>	13	16	25	27	27	25	22	24	21	22	21	25
%	9,0	11,1	17,4	18,8	18,8	17,4	15,3	16,7	14,6	15,3	14,6	17,4
<i>School</i>	11	13	11	11	11	10	10	8	10	12	12	15
%	7,6	9,0	7,6	7,6	7,6	6,9	6,9	5,6	6,9	8,3	8,3	10,4
<i>Geen dagbesteding</i>	120	115	108	106	106	109	112	112	113	110	110	104
%	83,3	79,9	75,0	73,6	73,6	75,7	77,8	77,8	78,5	76,4	76,4	72,2

De tabellen hieronder geven een overzicht van de levensdomeinen voor uitstroomcohort 2, van wie informatie over inkomen en dagbesteding beschikbaar is voor de eerste 36 maanden na uitstroom. Tabel 9 laat zien dat de stijging van het percentage werkende mensen doorzet. Drie jaar na uitstroom heeft ongeveer een op de vijf individuen werk, en zitten er steeds minder individuen nog op school. Het aantal individuen met een bijstandsuitkering is op dit punt gehalveerd, terwijl het aantal individuen met een overige uitkering met de helft is gestegen. Wel is er een groeiende groep van wie informatie onbekend is.

Tabel 9: Dagbesteding en inkomen in de eerste 36 maanden na detentie (n = 101)

Maand (N=101)	1	6	12	18	24	30	36
<i>Werk</i>	8	13	12	15	17	18	21
%	7,9	12,9	11,9	14,9	16,8	17,8	20,8
<i>Bijstandsuitkering</i>	28	34	27	26	20	19	14
%	27,7	33,7	26,7	25,7	19,8	18,8	13,9
<i>Overige uitkeringen</i>	6	7	7	6	6	7	9
%	5,9	6,9	6,9	5,9	5,9	6,9	8,9
<i>School</i>	8	8	9	8	9	5	3
%	7,9	7,9	8,9	7,9	8,9	5,0	3,0
<i>Overig zonder inkomen</i>	31	19	20	14	19	20	19
%	30,7	18,8	19,8	13,9	18,8	19,8	18,8
<i>Onbekend</i>	20	20	26	32	30	32	35
%	19,8	19,8	25,7	31,7	29,7	31,7	34,7

Tabel 10: Uitgesplitst naar inkomen (n = 101)

Maand (N=101)	1	6	12	18	24	30	36
<i>Werk</i>	8	13	12	15	17	18	21
%	7,9	12,9	11,9	14,9	16,8	17,8	20,8
<i>Uitkering</i>	34	41	34	32	26	26	23
%	33,7	40,6	33,7	31,7	25,7	25,7	22,8
<i>Geen inkomen</i>	59	47	55	54	58	57	57
%	58,4	46,5	54,5	53,5	57,5	56,4	56,4

In tabel 10 is deze situatie uitgesplitst naar inkomen. Drie jaar na uitstroom heeft nog steeds meer dan de helft van de individuen geen geregistreerd inkomen. In tabel 11 is bovendien te zien dat op dit punt ruim driekwart van de individuen geen vorm van dagbesteding heeft.

Tabel 11: Uitgesplitst naar dagbesteding (n= 101)

Maand (N=101)	1	6	12	18	24	30	36
<i>Werk</i>	8	13	12	15	17	18	21
%	7,9	12,9	11,9	14,9	16,8	17,8	20,8
<i>School</i>	8	8	9	8	9	5	3
%	7,9	7,9	8,9	7,9	8,9	5,0	3,0
<i>Geen dagbesteding</i>	85	80	80	78	75	78	77
%	84,2	79,2	79,2	77,2	74,3	77,2	76,2

5.3 In perspectief

Om bovenstaande gegevens in perspectief te plaatsen maken we in wat volgt een vergelijking tussen de huidige onderzoeksgroep en wat bekend is over de re-integratie van reguliere ex-gedetineerden. Gegevens over deze laatste groep ex-gedetineerden zijn afkomstig van de monitor nazorg ex-gedetineerden van het WODC (Boschman, Teerlink, & Weijters, 2020) welke de situatie van ex-gedetineerden beschrijft op de verschillende basisvoorwaarden tot twee jaar na detentie.

5.3.1 Vergelijking op het gebied van huishouden

Individueen uit de huidige onderzoeksgroep zijn in de eerste maand na detentie aanzienlijk minder vaak alleenstaand (18,8%) dan reguliere ex-gedetineerden (31%). De eerste groep woont daarentegen iets vaker thuis (20,8%) in vergelijking met reguliere ex-gedetineerden (16%). Ook woont deze eerste groep net iets vaker met een partner (16,7%) dan het geval is bij reguliere ex-gedetineerden (15%). Het aandeel personen van wie de huishoudenssituatie onbekend is, ligt in de eerste maand na detentie hoger onder de huidige onderzoeksgroep (28,5%) dan onder de groep reguliere ex-gedetineerden (17%). Bovendien ontvangt 5% van de reguliere ex-gedetineerden direct na detentie een uitkering voor adreslozen. Dit percentage toont geen grote verschillen met de ex-TA-gedetineerden, van wie 6,9% op enig moment in het eerste jaar na detentie een dergelijke uitkering ontving. Onder zowel de groep reguliere ex-gedetineerden als de ex-TA-gedetineerden verandert er relatief weinig op het gebied van huishouden in de maanden na detentie.

5.3.2 Vergelijking op het gebied van dagbesteding en inkomen

Op het gebied van dagbesteding is er op het eerste gezicht weinig verschil tussen de twee groepen ex-gedetineerden. In de maand na detentie heeft 85 procent van de reguliere ex-gedetineerden geen vorm van dagbesteding, tegenover 83,3 procent in de huidige onderzoeksgroep. Ingezoomd op het type dagbesteding blijkt dat een groter aandeel reguliere ex-gedetineerden (13%) dan ex-gedetineerden uit de huidige onderzoeksgroep (9%) werk heeft in de maand na detentie. Daarentegen gaat een groter aandeel individuen uit de huidige onderzoeksgroep (7,6%) naar school dan het geval is onder de groep reguliere ex-gedetineerden (3%).

Op het gebied van inkomen zijn wel verschillen zichtbaar. De ex-gedetineerden van de TA hebben in de maand na detentie minder vaak een (geregistreerd) inkomen dan de groep reguliere ex-gedetineerden (36% tegenover 53,3%). Zij hebben niet alleen minder vaak werk, maar ontvangen ook minder vaak een uitkering (37,5%) dan reguliere ex-gedetineerden (51%). Twaalf maanden na detentie heeft nog 49,3% van de huidige onderzoeksgroep geen (geregistreerd) inkomen, tegenover 34% van de reguliere ex-gedetineerden.

5.4 Delictsgeschiedenis

Voor het in kaart brengen van de criminele carrière van de onderzochte groep is gebruik gemaakt van de 'uittreksels justitiële documentatie'. Van 182 individuen die op enig moment zijn uitgestroomd (ongeacht of ze op het moment van dataverzameling weer op een TA verbleven) hebben we de justitiële documentatie gecodeerd. Op basis van deze documentatie zijn alle geregistreerde delicten gecategoriseerd op basis van de Standaardclassificatie misdrijven (SCM) (zie ook methode-hoofdstuk 4). In wat nu volgt bespreken we allereerst de delictsgeschiedenis van de onderzoeksgroep.

Tabel 12: Aantal verdenkingen van delicten voorafgaand aan verdenking terroristisch misdrijf

Aantal delicten	n	%
Geen	78	42,9
1	24	13,2
2 – 5	38	20,9
6 – 9	17	9,3
10 – 19	14	7,7
20 of meer	11	6,0

Uit de gegevens blijkt dat 104 individuen (57,1%) eerder verdacht zijn geweest van ten minste één strafbaar feit (zie Tabel 12). Van deze personen zijn er 96 (52,8%) daadwerkelijk veroordeeld voor een of meerdere delicten. Tabel 12 toont dat 13,2% één keer eerder verdacht is geweest van een strafbaar delict, 20,9% is van twee tot vijf delicten verdacht geweest, 9,3% van zes tot negen delicten, 7,7% van 10 tot 19 delicten, en 6% is zelfs van meer dan 20 delicten verdacht geweest. In totaal is bijna een kwart van de individuen van meer dan vijf delicten verdacht geweest voorafgaand aan de (eerste) terroristische verdenking. De meeste verdenkingen vallen binnen de categorie vermogensmisdrijven (40,4%), gevolgd door gewelds- en seksuele misdrijven (20,3%), vernieling en openbare orde (12,9%), verkeersmisdrijven (9,3%), drugs misdrijven (5,5%), (vuur)wapenmisdrijven (5,1%), overige misdrijven uit het Wetboek van Strafrecht (4,1%), en misdrijven uit overige wetten (2,3%).

5.5 Recidive

Door de ‘uittreksels justitiële documentatie’ te koppelen aan de detentiegegevens, konden we voor de 182 personen achterhalen of, en hoe lang na de vrijlating zij opnieuw een delict plegen. Zoals in het methode-hoofdstuk al benoemd nemen we hierbij alleen die feiten mee waarop een transactie, veroordeling of een beleidssepot is gevolgd, of wanneer een zaak op het moment van schrijven nog niet is afgedaan. In totaal 46 personen (25,3%) zijn na de vrijlating gerecidiveerd naar één of meerdere misdrijven. In wat nu volgt beschrijven we deze recidive, waarbij we differentiëren naar recidive naar een terroristisch misdrijf en recidive naar andersoortige misdrijven.

5.5.1 Recidive naar een terroristisch misdrijf

Allereerst blijkt dat 9 personen (5,0%) na vrijlating van de TA zijn gerecidiveerd naar een terroristisch misdrijf. Gemiddeld wordt dit recidivefeit 30 maanden na het eerste moment van vrijlating gepleegd, met een mediaan van 29 maanden⁹. De drie meest voorkomende wetsartikelen waarvoor deze personen werden veroordeeld zijn artikel 140a (deelneming aan een organisatie die tot oogmerk heeft het plegen van terroristische misdrijven), gevolgd door artikel 134a (voorbereiding of vergemakkelijking van een terroristisch misdrijf) en artikel 96 (voorbereiding of bevordering van misdrijven tegen de staat)¹⁰. Opvallend is dat 7 van de 9 individuen die recidiveerden naar een terroristisch misdrijf óók recidiveerden naar in totaal 15 andersoortige strafbare feiten, waaronder vermogensmisdrijven, verkeersmisdrijven, geweldsmisdrijven en (vuur)wapenmisdrijven. In 3 gevallen vond de recidive naar een andersoortig misdrijf plaats vóór de recidive naar een terroristisch misdrijf. In 3 gevallen werd éérst naar een terroristisch misdrijf gerecidiveerd, en daarna nog naar een andersoortig misdrijf. In één geval ontbreekt informatie over de pleegdatum, waardoor niet kan worden vastgesteld welk type recidivefeit eerst plaatsvond. Meer in het algemeen geldt dat het grootste deel van deze recidivisten een vrij omvangrijke criminele carrière heeft. Zeven personen werden voorafgaand aan het eerste terroristische misdrijf al eens veroordeeld wegens met name vermogensmisdrijven, geweldsmisdrijven en/of openbare ordemisdrijven, en het grootste deel werd meer dan eens veroordeeld, gemiddeld 4 keer.

5.5.2 Recidive naar andersoortige strafbare feiten

In totaal zijn 44 (24,2%) individuen na de vrijlating van de TA op enig moment opnieuw veroordeeld voor een andersoortig (niet-terroristisch) misdrijf (en dit is inclusief de 7 individuen die óók naar een terroristisch misdrijf zijn gerecidiveerd); 23 individuen zijn één keer opnieuw veroordeeld, 19 personen tussen de twee en vijf keer, en 2 personen meer dan 5 keer. Het maximum aantal nieuwe veroordelingen is 9. Tezamen werden deze personen voor 90 strafbare recidivefeiten veroordeeld. Kijkend naar de aard van het type strafbare feiten, blijkt dat verkeersmisdrijven en vermogensmisdrijven het vaakst voorkwamen (respectievelijk 25,6% en 23,3%), gevolgd door gewelds- en seksuele misdrijven (15,6%), vernieling en openbare orde misdrijven (13,3%), misdrijven overige

⁹ Hierbij dient in het achterhoofd te worden gehouden dat wij het eerste moment van vrijlating in een zaak als uitgangspunt hebben genomen, ongeacht de titel van die betreffende detentie-periode. Het kan dus in theorie zo zijn dat een ex-gedetineerde kort na de vrijlating opnieuw voor het eerste terroristische feit in hechtenis werd genomen, en pas (veel) later opnieuw is uitgestroomd. Het aantal maanden tussen deze uitstroom en het recidive-feit zou dan lager liggen.

¹⁰ Het gaat hierbij vaak om een combinatie van wetsartikelen. Naast de drie meest voorkomende wetsartikelen worden tevens de volgende wetsartikelen genoemd: artikel 131, artikel 157, artikel 176a, artikel 176b, artikel 285, artikel 288a, artikel 289, artikel 289a, artikel 421, en artikel 6 uit de wet op de economische delicten.

wetten (8,9%), drugsmisdrijven (5,6%), (vuur)wapenmisdrijven (3,3%), en misdrijven strafrecht overig (2,2%). Tot slot is van nog eens 2,2% van de strafbare feiten onbekend om welk type delict het gaat¹¹. Wanneer we kijken naar de tijdspanne tussen de vrijlating en het opnieuw plegen van een delict blijkt dat 3 individuen in hetzelfde jaar als het jaar van de vrijlating recidiveren, 18 individuen recidiveren in het jaar dat daarop volgt. Nog eens 23 individuen recidiveren op een later moment. Gemiddeld wordt het eerste delict 26 maanden na de vrijlating gepleegd, met een mediaan van 20 maanden.

¹¹ In deze gevallen gaf de justitiële documentatie op basis van de informatie (zaak- en afdoeningsinformatie) blijk van een veroordeling, maar ontbrak het bijbehorende wetsartikel.

6. De diepte in: interviews met ex-gedetineerden en familieleden

In wat nu volgt, beschrijven wij de resultaten op basis van de gehouden interviews. Daarbij focussen we in de eerste plaats op de levensloop van de ex-gedetineerden, zowel op basis van de gesprekken met ex-gedetineerden zelf, als op basis van de gesprekken met hun familieleden. Allereerst bespreken we een aantal algemene kenmerken, waarna we kort ingaan op het verblijf op de TA en de voorbereiding op de vrijlating. Daarna richten we ons op de tijd na de vrijlating.

6.1 Algemene kenmerken en delictsgeschiedenis

In totaal zijn 9 ex-gedetineerden geïnterviewd, onder wie 2 vrouwen, en 7 mannen. Daarnaast is met twee familieleden gesproken; één interview ging over een mannelijke gedetineerde die op het moment van het interview nog op de TA verbleef, en het andere interview ging over een vrouwelijke ex-TA gedetineerde. Daarmee is uiteindelijk informatie verkregen over de (voorbereiding op de) periode na detentie van 8 mannen en 3 vrouwen. De 11 personen met wie of over wie is gesproken hebben op verdenking van uiteenlopende misdrijven op de TA gezeten, zoals (poging) uitreis, training voor terrorisme, lidmaatschap van een terroristische organisatie, het voorbereiden van een aanslag en terrorisme-financiering. Alle respondenten zaten gedetineerd op de TA tussen 2006 en 2020. De tijdsduur van de detentie varieerde van een paar dagen tot een aantal jaar. Van de 11 personen zijn 7 personen daadwerkelijk veroordeeld wegens een misdrijf met terroristisch oogmerk. Twee personen zijn vrijgesproken, van één persoon was de zaak geseponeerd, en één persoon was ten tijde van het interview nog verdachte. Voor vier personen was de verdenking die leidde tot een periode op de TA niet de eerste aanraking met politie en justitie. Eén respondent gaf aan eerder in detentie te hebben gezeten. Twee respondenten voerden eerder een taakstraf uit, en één respondent gaf aan met justitie in aanraking te zijn gekomen vanwege boetes.

6.2 Detentie en de voorbereiding op de vrijlating

Zoals gezegd varieerde de duur van het verblijf op de TA van een paar dagen tot een aantal jaar. De ervaringen ten aanzien van het verblijf op de TA komen met name voort uit de gesprekken met respondenten die voor langere tijd op een TA verbleven. Uit de interviews blijkt dat de periode voorafgaand aan de vrijlating geen vastomlijnde periode is waarin een vast format wordt gevolgd. Terugdenkend aan die periode benoemen alle ex-gedetineerden dat ze uitkeken naar het moment van vrijkomen, maar dat ze tegelijkertijd niet zo goed wisten wat ze konden verwachten, en onzeker waren over wat er na de vrijlating op hen af zou komen. Een van de respondenten vertelt dat hij zo lang had vastgezeten dat hij zich niet meer goed kon voorstellen hoe het buiten zou zijn:

“Ik had heel weinig verwachtingen eigenlijk, omdat je gewoon ehm, weet je, dat is het ehm, op het moment dat je gewoon heel lang hebt vastgezeten dan heb je eigenlijk ehm weinig verwachtingen, omdat je gewoon heel goed weet dat je toch helemaal opnieuw moet beginnen. Dus dat schept gewoon weinig verwachtingen ofzo. Je hebt geen ehm, ja je weet ook dat je de wereld opnieuw moet leren kennen.”

Een andere respondent vertelt dat hij zich vooral zorgen maakte:

“Wel ja, wel een beetje wanhopig zeg maar, van ‘oh wat moet ik nou gaan doen,’ en ‘als ik word veroordeeld, dan heb ik, dan krijg ik geen VOG, en dan kan ik niet doen wat ik wil doen, of

moet ik nog langer wachten voordat ik eindelijk kan, de richting op kan gaan wat ik leuk vind' zeg maar."

Bijna alle respondenten geven aan dat ze uitkeken naar het weerzien met familieleden. Uit divers onderzoek is gebleken dat het onderhouden van het sociale netwerk gedurende detentie ingewikkeld is, terwijl een sociaal (ondersteunend) netwerk na detentie wel een positief effect kan hebben op de re-integratie. De respondenten stippen een aantal interessante punten aan met betrekking tot het sociale netwerk gedurende detentie. Allereerst geven vier ex-gedetineerden aan vriendschappen te hebben gesloten gedurende detentie, vriendschappen die ook na detentie hebben standgehouden. De meeste ex-gedetineerden ontvingen daarnaast gedurende detentie bezoek van familieleden, zoals ouders en kinderen. Wel werd het bezoek van met name kinderen als emotioneel ervaren vanwege de vele restricties aan die bezoeken, alsmede vanwege soms wisselende regels. Zo vertelt een respondent dat kinderen de ene keer wel een kus en knuffel mochten geven tijdens bezoek, en de andere keer niet. Dit leverde volgens de respondent vervelende situaties op, alsmede verdriet en frustratie.

In de gesprekken wordt consistent benoemd dat het strikte TA-regime de voorbereiding op de re-integratie in de weg heeft gestaan. Respondenten geven aan dat de mogelijkheden tot het zoeken van werk en een woning voorafgaand aan de vrijlating beperkt waren. Ervaringen met het volgen van een opleiding gedurende detentie zijn wisselend. Eén respondent geeft aan nog tijdens detentie een opleiding te hebben afgerond, en een andere respondent heeft hulp ontvangen bij het regelen van een stageplek voor na detentie. Weer andere respondenten vertellen echter dat ze geen opleiding konden volgen, dat ze het examen van een opleiding niet mochten afleggen, of dat ze geen studiemateriaal konden aanvragen. Een respondent beschrijft de situatie waarin hij geen examen kon afleggen:

"Ik zou een diploma halen. Eh ik had oefenexamens eh gedaan, voor alles geslaagd. Alleen echt de examen om mijn diploma te halen kon ik niet afnemen, omdat ik een TA gedetineerde was en ehm de andere gedetineerden van normale gevangenis zeg maar die maken die examen in een grote zaal en ik mocht daar niet bij zijn, omdat ik van de TA kom. Toen vroeg ik om een alternatief, maar dat werd mij niet geboden."

Een familielid vertelt over de onmogelijkheid om studiemateriaal aan te vragen:

"Dus ze kreeg niet de boeken die ze vroeg, ze kreeg niet een cursus Engels, weet ik veel, ze kreeg niet de, en ze vroeg niet bepaald om de Koran weet je wel maar, de, de en dan had ze, had ze dat wat mij betreft ook moeten krijgen, maar het, het eh Vught is niet een context die is gericht op het re-integreren. Totaal niet."

6.3 Na de vrijlating

Gedurende de gesprekken is uitgebreid gesproken over de periode na de vrijlating. Daarbij lag de focus op zowel 'basisvoorwaarden voor re-integratie', als op minder objectief meetbare factoren zoals perspectief op het leven, ideologie, en stigma. In wat nu volgt bespreken we deze onderwerpen achtereenvolgend.

6.3.1 Welbevinden

Uit de gesprekken blijkt dat de periode na de vrijlating voor de meeste ex-gedetineerden in het teken stond van ‘wennen’, met name voor ex-gedetineerden die wat langer hebben vastgezet. De overgang van een strikt regime binnen een kleine wereld, waarin alles voor je wordt bepaald en geregeld, naar de vrije samenleving wordt door een respondent als volgt beschreven:

“Dus, dus op de TA is zeg maar, je kan niet verder dan, dan een paar meter vooruit kijken en je kijkt tegen een muur aan ofzo. Dus je ziet geen diepte en dan kom je buiten op straat en dan blijkt ineens van heb je en beweging en je hebt diepte en die kun je totaal nog niet inschatten. Dus er komt een auto aan, maar dan kun je totaal niet die snelheid van die auto inschatten of, of de afstand waarin ie zit, omdat je gewoon dat kwijt bent geraakt. Dus je moet gewoon letterlijk opnieuw de straat leren over te steken.”

Vier respondenten geven aan na de vrijlating zelf psychische hulp te hebben gezocht, of daar behoefte aan te hebben gehad, vanwege PTSS-klachten, ontstane opvliegenderheid, en/of nachtmerries. Een aantal respondenten geeft aan moeite te hebben gehad met de vele prikkels na de vrijlating. Twee respondenten vertellen hierover:

“En dan praat iemand tegen mij en zijn daar allemaal geluiden, kinderen die spelen en eh maar dan praat je tegen mij maar er komt helemaal niks aan bij mij. Het gaat de ene oor in en de andere oor uit. Gewoon ruis is het eigenlijk. Ik kon gewoon niet tegen teveel prikkels. Niet alleen het vlak van geluid, maar ook in de supermarkt als ik voor een paar dingen kwam werd ik gewoon teveel getriggerd door al die kleuren en al die producten en alles.”

“Dat is bij mij echt heel heftig. Dus dat ik op een gegeven moment ook thuis, ja kinderen schreeuwen, kinderen, dat ik op een gegeven moment weg moet. Dan ga ik liever op een bankje daarachter zitten, dan dat ik, ik beschrijf het als iemand die met een mes in mijn oren zit te steken.”

6.3.2 Werk

Zoals eerder gemeld kan het hebben van werk de kans op recidive verlagen, met name als het om een stabiele baan gaat die als ‘kwalitatief goed’ wordt beschouwd. Tegelijkertijd blijkt uit de kwantitatieve resultaten dat een groot deel van de ex-gedetineerden in de maanden en jaren na de vrijlating geen geregistreerd werk heeft. Een aantal respondenten is na de vrijlating actief op zoek gegaan naar een baan. Op het moment van het interview geven 3 respondenten aan een betaalde baan te hebben. Vijf personen hebben geen betaalde baan maar ontvangen een uitkering, en twee personen volgen een opleiding. De verhalen leggen verschillende obstakels bij het vinden van een baan bloot. Een aantal geïnterviewden benoemt dat het tot op heden niet is gelukt om een baan te vinden. Vier respondenten geven aan dat de terrorisme-verdenking en daaropvolgende media-aandacht het moeilijk maken om ergens aangenomen te worden. Hierbij dient te worden opgemerkt dat twee respondenten aangeven actief naar een baan te hebben gezocht, terwijl twee andere respondenten het niet hebben geprobeerd vanwege het idee ‘toch nergens te worden aangenomen’. Bij één respondent wordt dit idee gevoed door het feit dat ze een niqab draagt. Een andere respondent is bang dat een toekomstige werkgever zijn naam op internet gaat opzoeken.

Het niet kunnen verkrijgen van een VOG is een veel besproken onderwerp gedurende de interviews. Verschillende respondenten noemen dat het feit dat ze geen VOG kunnen krijgen een belemmering vormt bij het vinden van een baan. Zo stelt een respondent dat hij het liefst in de richting van zijn opleiding zou willen werken, maar dat dat niet kan, omdat hij geen VOG kan krijgen. Hij geeft aan ondertussen vrijwel fulltime bezig te zijn met vrijwilligerswerk in diezelfde sector. Eerder bracht hij een tijdje pakketjes rond. Omdat hij ook voor deze baan een VOG nodig had, deed hij dit zwart:

“Ik heb toen een tijdje heb ik, dan ga je pakketten bezorgen en dan gooi je het constant op van ‘ja ik ben in stage’ terwijl dan ben je zwart aan het werken. Weet je wel en dan ga je dat soort, en je voelt je er niet prettig bij. Weet je, je voelt je er niet prettig bij. Dus dan krijg je allemaal dat soort eh, dat soort, stel je voor dat er iets misgaat weet je wel en eh en dat, dat neemt ook nog meer stress met zich mee.”

Een van de geïnterviewde familieleden onderschrijft dit probleem, en geeft aan dat voor een zeer lange periode geen VOG zal worden uitgegeven aan het ex-gedetineerde familielid, terwijl zij een VOG nodig heeft voor een baan in de sectoren waar zij in zou kunnen en willen werken. Bij het vinden van een opleiding speelde dit probleem al op:

“Dus eh je, je kan het gewoon en, en, maar je kan dus ook die opleiding niet doen, want in die opleiding zit een stage en die stage daar moet je een VOG voor hebben. Dus het is gewoon dicht. Die opleiding dicht, die opleiding ‘oh dan vind ik dat leuk,’ dicht, die opleiding ‘oh dan vind ik dat leuk,’ dicht.”

Tenslotte komt uit de interviews nog een drietal andere redenen naar voren waarom respondenten geen baan kunnen of willen vinden. Eén respondent geeft aan dat hij gedurende detentie zijn verblijfsvergunning niet heeft verlengd, en dus geen geldige verblijfsvergunning meer heeft. Een andere respondent is ontslagen op het moment dat zijn nationaliteit werd ingetrokken. Een derde respondent benoemt dat zijn zaak nog loopt, en dat hij het gevoel heeft niet verder te kunnen met zijn leven zolang dat het geval is. Hierbij overheerst de angst om de baan weer kwijt te raken, mocht er een veroordeling komen.

Interessant is dat een aantal respondenten er op een bepaald moment bewust voor heeft gekozen om open te zijn over de terrorismeverdenking of -veroordeling. Zo vertelt een respondent dat het UWV haar na haar vrijlating had aangeraden om te zwijgen over de terrorisme-verdenking. Toen er tijdens haar eerste baan een krantenartikel over die verdenking verscheen, werd haar proeftijd niet verlengd. Zowel het UWV als een casemanager van de gemeente had aangegeven dat haar baanperspectief niet goed was:

“Dus voor mijn gevoel eigenlijk stond ik toen weer klaar in mijn leven om verder te gaan en toen ben ik naar het UWV gegaan van: ‘wat voor baan kan je krijgen?’ en dan krijg je weer een heel negatief beeld: ‘ja vergeet het maar, misschien dat er over een paar maanden, dat je wel is een keer een baantje...’ en ehm ja ze waren heel, heel negatief daarin. Eigenlijk van: ‘geef het maar gewoon op’ en toen heb ik mezelf herpakt. Ik ben diezelfde dag nog naar de stad gegaan. Ik heb, alle uitzendbureaus ben ik binnengelopen: ‘ik zoek een baan’ en de

volgende ochtend werd ik gebeld voor een door een eh door een uitzendbureau van: “ja, ja hoe zit je vandaag?”

Via het uitzendbureau vond ze een baan, waar ze nu nog steeds werkzaam is. Voordat ze werd aangenomen, heeft ze haar werkgever verteld over de, toen nog, terrorisme-verdenking. Ze denkt dat haar open houding medebepalend is geweest voor het feit dat ze nog steeds dezelfde werkgever heeft, ook al mondde de verdenking uiteindelijk uit in een veroordeling.

6.3.3 Woning

Uit het kwantitatieve deelonderzoek blijkt dat een deel van de ex-gedetineerden van de TA in de periode na de vrijlating een daklozenuitkering ontvangt. De interviews werpen wat meer licht op de situatie omtrent huisvesting. Vijf ex-gedetineerden geven aan de woning te zijn kwijtgeraakt gedurende de detentie. De overige ex-gedetineerden konden terugkeren naar een woning waar de rest van het gezin gedurende de detentie verbleef of naar familieleden waar ze voor de detentie ook woonden. De ex-gedetineerden die hun woning waren kwijtgeraakt, hebben wisselende ervaringen met het opnieuw vinden van een woning. Twee respondenten vonden met behulp van gemeentelijke instanties tijdelijke woonruimte, waar ze direct na de vrijlating in konden. Vervolgens kregen ze na een maand een woning voor langere tijd toegewezen. De andere thuisloze respondenten hadden meer moeite om een woning te vinden, waardoor een korte of langere tijd ‘overal en nergens’ werd verbleven:

“Ja en duurt bijna drie maanden. Ja zonder adres, zonder thuis, zonder geld, zonder ja, wonen, wonen op straat. Was heel, heel lastige situatie en ja ik zeg tegen advocaat: “ik wil naar gevangenis terug, ik wil niet vrij, vrij, ik wil niet eh vrijgelaten op straat en zonder geld. In gevangenis ik had mijn eigen cel, eigen bed, eigen kleding, ja, nu helemaal niks.”

Het belang van het hebben van een woning komt consistent naar voren in de interviews. Volgens de respondenten is een woning noodzakelijk om de boel weer een beetje op de rit te krijgen. De ondersteuning daarbij is essentieel, zo geven verschillende respondenten aan:

“Ehm ja ehm ik zou niet iets specifiek direct aan kunnen wijzen, maar gewoon het feit dat het gewoon allemaal redelijk op rolletjes liep. Dus dat gewoon de transitie van naar buiten gaan, een huis kunnen, een woning kunnen vinden en, en gewoon instromen, dat is denk ik gewoon het meest belangrijke.”

6.3.4. Relaties

Voor wat betreft relaties zijn de ervaringen van de respondenten wisselend. Zes ex-gedetineerden hadden voordat zij in detentie kwamen een relatie. Ze waren getrouwd of verloofd. Tijdens detentie zijn twee relaties verbroken, volgens de respondenten vanwege de terreurverdenking. Van de relaties die stand hebben gehouden tijdens detentie geeft één respondent aan dat hij en zijn partner uit elkaar waren gegroeid door zijn detentie en dat dit uiteindelijk alsnog tot een scheiding heeft geleid. Hij vertelt hierover:

“Maar eh die twee jaar detentie heeft mij apart gevormd, dus we waren echt los van elkaar. Ik had een aparte ontwikkeling en zij had haar aparte ontwikkeling. Zij was heel erg

onafhankelijk en eh en eh ja vrijheid gewend in de zin van 'ik doe wat ik wil wanneer ik wil' en om dan opeens op een dag huisvrouw te zijn of in ieder geval vrouw te zijn en rekening te houden met de ander is ook voor haar een hele aanpassing natuurlijk."

Twee respondenten gaven aan dat de band met hun partner juist is versterkt door wat ze hebben meegemaakt. Zo vertelt een van hen:

"Ja, ja die is in positieve zin veranderd. Als ik mij, die is niet negatief veranderd, echt positief, we zijn veel closer geworden met, met elkaar dan voorheen."

Voor de respondenten die alleenstaand waren of werden na detentie leek het vinden van een partner voor de een moeilijker dan voor de ander. Zo geeft een vrouwelijke respondent aan dat ze het idee heeft dat haar veroordeling een belemmering vormt bij het vinden van een partner:

"Ehm maar een groot deel van mijn leven heeft wel stil gestaan en pas nu na de definitieve veroordeling heb ik iets meer ruimte. Bijvoorbeeld dat ik nooit meer een partner heb gehad. Ja weet je dat zijn toch dingen. Ik vind wel dat ik het moet zeggen als ik met een man in gesprek ga, maar eh die gesprekken zijn allemaal heel kort daarna afgelopen. Ik weet niet of het daar mee te maken heeft, maar zo voelt het wel."

6.3.5 Kinderen

De helft van de ex-gedetineerden had al tijdens de periode in detentie kinderen, en gedurende de interviews is uitgebreid gesproken over de invloed van die periode in detentie op de kinderen. De meeste respondenten geven aan dat de detentie veel impact heeft gehad op hun kinderen. Sommige respondenten benoemen dat ze hun kinderen zagen veranderen door de detentie. Zo vertelt een respondent dat zowel de schoolprestaties als het gedrag van zijn kinderen veranderde:

"Nee, maar het heeft voor een hele, het was een hele zware klap voor de kinderen. Je denkt ja ze zijn nog jong etcetera, maar je zag op school, gedrag veranderde he, ze werden heel opstandig. Niet luisteren, agressief."

Een andere respondent geeft aan dat hoewel het inmiddels beter gaat met haar dochter, zij wel een stuk geslotener is geworden door de hele situatie. Daarnaast heeft haar dochter te maken gehad met negatieve reacties van andere moeders op school:

"Want eh mijn dochter had eh [evenement op school] en ehm na ja goed toen had ik zeg maar gevraagd of ik ook mocht komen, omdat ik dat heel belangrijk, hele rel: 'ja die komt met een bom naar school' en 'wat als ze ons iets aandoet?' En toen dacht ik: oh dit zit zo niet in mij, ehm maar dan kom je daar en dan doet iedereen normaal weet je wel en dan naderhand dan krijg je weer de smsjes van: 'ja maar dit en die heeft dat gezegd' en oh dat was echt heel erg vervelend."

Dit had ook effect op haar dochter:

“Ja, volgens mij sluit die zich gewoon heel erg daarvan af en ze heeft heel lang, heeft ze niet gewild dat ik haar bijvoorbeeld naar de [sport]les bracht, want dat vond ze raar en dat heeft natuurlijk daar mee te maken, want er zal ooit iemand een keer een opmerking hebben gemaakt, maar dat heeft ze nooit op die manier tegen mij verwoord.”

Een aantal respondenten geeft aan dat hun houding ten opzichte van hun kinderen is veranderd. Ze zijn meer beschermend geworden, praten meer met ze of voelen zich schuldig en merken dat ze de verloren tijd proberen te compenseren door ze te verwennen. Een van de respondenten vertelt hierover:

“Dat je beseft van luister ze hebben gewoon veel meegemaakt je moet ze toch anders gaan benaderen met bepaalde dingen, wat meer in gesprek met ze, wat meer de emoties laten tonen, praten en dat is ja.”

Een andere respondent geeft aan zijn kinderen mee te geven dat ze niet alles kunnen doen of zeggen, juist omdat hij zelf een terreurverdachte is. Hij probeert daarmee te voorkomen dat zijn kinderen in de problemen komen:

“Maar ik zeg gewoon tegen mijn zoon van: ‘luister is even als jij Call of Duty op de computer speelt, ga nou niet op Google zoeken: ‘hoe haal ik mijn kalashnikov uit elkaar?’ Ik zeg: ‘dat is heel onhandig met die IP adressen van ons huis en Google’ en, en noem maar op”.

6.3.4 Financiën

Ruim de helft van de ex-gedetineerden ontvangt in de periode na detentie een uitkering. Tevens heeft ruim de helft van de ex-gedetineerden na detentie schulden die tijdens de detentie zijn ontstaan. De schulden zijn met name het gevolg van niet-betaalde huur dan wel niet-betaalde verzekeringspremies, belastingen en onterecht ontvangen toeslagen tijdens detentie. Een respondent geeft aan dat hij schulden bij vrienden heeft gemaakt, omdat zijn uitkering pas drie maanden na de vrijlating voor het eerst werd uitgekeerd. Wanneer wordt bekeken hoe ex-gedetineerden met deze soms problematische financiële situatie omgaan, blijkt dat het merendeel van de respondenten terugvalt op familie, vrienden en bekenden. Zo vertelt een familielid van een ex-gedetineerde over de problematische schulden die in eerdere jaren zijn ontstaan, en waar met behulp van andere familieleden een oplossing voor werd gezocht:

“Je komt vrij thuis, maar daar, dan belt de Belastingdienst en dan belt die schuldeiser en dan belt die schuldeiser en dat komt allemaal weer tevoorschijn. Nou [familielid] is daar echt ingesprongen en is ja alles gaan regelen en, en eh met een soort verbeterheid van we gaan dit regelen en daardoor zit ze er nu bij zoals ze erbij zit.”

In andere gevallen zorgden familieleden ervoor dat schulden werden voorkomen. Zo geeft één van de geïnterviewde familieleden aan schulden van het gedetineerde familielid voor te zijn geweest door zijn financiën te beheren:

“Ik heb gewoon alles van [...] op mij genomen. Dus zijn administratie, z’n, z’n weet ik veel z’n zorgverzekering afzeggen, z’n verzekeringen, z’n school. Alles heb ik geregeld, omdat ik niet wil dat hij als hij na ja uit detentie komt dat hij dan met allerlei schulden gaat eh, dat ie met schulden te maken heeft, want dat is wel echt de realiteit als iemand z’n zaken niet regelt en als ik nu denk van na, als ik dat allemaal niet had gedaan dan denk ik dat hij inmiddels al tweehonderd duizend euro aan schuld zou hebben.”

Hoewel ondersteuning door familieleden dus belangrijk lijkt bij het voorkomen van en omgaan met schulden, geven sommige ex-gedetineerden aan dat ze na detentie niet op familieleden konden terugvallen, maar wel op bekenden uit het sociale netwerk. Een respondent vertelt heel specifiek over zo’n situatie, waarbij hij opmerkt dat hij vermoedt dat het terugvallen op zijn oude netwerk nou juist niet gewenst is. Hij geeft echter aan dat er soms geen andere optie is:

“Ja dan kom je bij het hele verhaaltje van recidive of eh vermoedens van, of hoogstwaarschijnlijk eh de recidive, ehm vooruitzicht is wel heel, ehm hij bevindt zich nog steeds in het netwerk waar wij ons zorgen om maken. Dan denk ik bij mezelf: gast, ik kan niet vooruit, weet je wat, ik kan niet vooruit en eh weet je wat het is als ik tegen iemand zeg: “leen mij even 5000 euro.” Wie gaat jou 5000 euro lenen? Na ja, als, als er twee mensen zijn van jouw vriendengroep, ik moest bijvoorbeeld, ik had geen cent, ik moest heel mijn huis moest ik in orde maken. Ja ga maar eh, ik moest echt bij een lepel beginnen.”

6.3.5 Ondersteuning door familie en vrienden

Uit het bovenstaande blijkt dat de mogelijkheid om terug te vallen op familie en vrienden belangrijk is waar het gaat om de financiële situatie. Uit de interviews blijkt daarnaast dat familie en vrienden ook op andere manieren praktische dan wel emotionele steun bieden na detentie, en dat dit als zeer belangrijk wordt ervaren. In een aantal gevallen kon een ex-gedetineerde in de periode na detentie bij familieleden verblijven. Diverse respondenten noemen hun moeder als de persoon die er altijd voor ze is geweest, en waar ze ook na detentie terecht konden. Eerder werd benoemd dat verschillende ex-gedetineerden gedurende detentie vriendschappen hebben opgebouwd, en dat deze vriendschappen hebben standgehouden na detentie. Een van de respondenten vertelt daarover:

“Ik bedoel je ziet elkaar dagelijks twee jaar lang, vaker dan je eigen moeder en je kind en je vrouw. Ja, je maakt voor beiden een hele speciale moment, periode in je leven, zware periode, als je dan toch steun bij elkaar vindt. Ja, ik heb met alle, alle jongens wel een vriendelijke band gehad, maar een paar wel een band wat staande bleef zeg maar na detentie.”

Uit de interviews blijkt dat ex-gedetineerden elkaar onderling op verschillende manieren ondersteunen, variërend van het aanbieden van een slaapplek tot hulp bij het vinden van (zwart) werk. Hierbij wordt door sommige respondenten opgemerkt, net zoals eerder werd genoemd ten aanzien van financiële ondersteuning, dat het terugvallen op andere terreur-verdachten soms de enige mogelijkheid lijkt, met name als er geen ondersteunende familieleden zijn. Sommige respondenten wijzen daarbij op het feit dat je als terreur-verdachte geen graag geziene gast bent, en dat mensen niet

erg genegen zijn om je te helpen. Als je dan geen woning hebt, geen werk, en geen inkomen, dan is hulp zoeken in het netwerk een logische stap:

“Maar eh ons kent ons die kent ons en dan op een gegeven moment is het en wie helpt elkaar? Dat zijn allemaal die terreurverdachten, die helpen elkaar dan aan eh aan dingen en aan, aan woningen, aan werk, aan zwart werk, heeft iemand startkapitaal voor, voor een handeltje nodig en dat dat begrijp, dat begrijpt men dan niet, men begrijpt dan niet, dat dit dan het volgende...”

Een aantal respondenten geeft aan juist zelf ondersteuning te hebben geboden aan andere ex-gedetineerden. Zo vertelt een respondent:

“Hij heeft de eerste tien dagen heeft ie dus bij mij eh geslapen, heb ik voor hem werk geregeld, werk, auto had ik voor hem, dingetjes. Op een gegeven moment had ik een woning ook geregeld.”

Toch zijn er ook respondenten die juist geen contact meer hebben met andere (ex-)gedetineerden, omdat ze dat niet mogen, of omdat ze dat zelf niet willen. Een aantal respondenten heeft een contactverbod opgelegd gekregen, en daarom geen contact meer (ook al zouden ze dat wel willen). Andere respondenten hebben geen behoefte aan blijvend contact. Een van de respondenten die dit aangeeft, benoemt een aantal keer in het gesprek bang te zijn voor problemen. Daarnaast wil hij verder met zijn leven. Een andere respondent geeft aan dat hij niet meer hetzelfde gedachtegoed aanhangt als vroeger, en na detentie een nieuw netwerk heeft opgebouwd.

Het opnieuw moeten opbouwen van een netwerk is meer in het algemeen een veel besproken onderwerp gedurende de gesprekken. De terrorismeverdenking of -veroordeling heeft voor het merendeel van de respondenten geleid tot veranderende relaties met familie en vrienden, en soms zelf tot het wegvallen van relaties. Een respondent vertelt over de moeizame relatie met haar ouders. Ook al is die relatie sinds de vrijlating weer iets verbeterd, het contact met andere familieleden is definitief verbroken:

“Dus het is maar een hele kleine familie, ehm maar ik zie alleen oma nog maar, want de rest heeft eh ja echt afstand van mij gedaan en mijn, mijn nichtjes valt ook wel mee, maar twee neven van mijn oom en tante, de zonen, die hebben echt gezegd: ‘ik hoef haar nooit meer te zien en als zij komt naar oma dan kom ik niet’.”

Ook vriendschappen van voor detentie houden niet altijd stand tijdens en na detentie; respondenten geven aan na detentie niet meer te worden uitgenodigd door vrienden, en soms valt de steun van oude vrienden uiteindelijk volledig weg:

“Ehm in het begin steunden zij mij wel had ik het gevoel, maar ja ik denk dat voor hun die veroordeling toch wel een soort van signaal is geweest van: oeh misschien is er toch wel iets niet goed. Ehm en daardoor, maar nogmaals, ik weet dus niet in hoeverre ik dat zelf heb bepaald, want als ik zelf heel erg naar hun toe was gegaan van: “er is niks aan de hand” of weet ik veel wat dan was dat misschien minder zo geweest. Ik ben dan iemand die zich afsluit en op

werk stort en in plaats daarvan niet ja, niet, ik ben niet zo van: ik ga die sociale contacten aan, ik ga daar ehm over praten of wat dan ook.”

6.3.6 Betrokkenheid van instanties

De meeste respondenten kregen na de vrijlating te maken met medewerkers vanuit minimaal één instantie, maar vaker vanuit meerdere instanties. Het ging dan om bijvoorbeeld medewerkers van reclassering, de gemeente, jeugdzorg, en/of de IND. Respondenten benoemen een aantal moeilijkheden in het contact met instanties. Allereerst merkten ze dat een aantal instanties een dubbele pet op heeft, waarbij de instantie zowel ondersteuning dient te bieden bij de re-integratie, maar óók een toezichthoudende/controlerende functie heeft. Een respondent geeft aan dat een betrokken casemanager vanuit de gemeente niet alleen ondersteuning bood bij het op orde krijgen van een aantal zaken, maar volgens haar ook informatie over haar situatie doorspeelde naar de politie. Twee andere respondenten geven aan dat de dubbele rol van bepaalde instanties reden was om bepaalde dingen niet te delen. Over het contact met de reclassering vertelt een respondent:

“Dus ik zette daar eigenlijk een blok op van als ik vragen kreeg van: ‘met wie ga je om?’ en ‘wat heb je gedaan?’ en ‘wat doe je als je naar buiten gaat?’ Ja sorry ik heb 2 jaar vastgezeten, ik heb contact met gemeente, reclassering, politie en nog een hulpverlener en een psycholoog. Ik spreek al met teveel mensen. Laat me tenminste nog wat privacy hebben.”

Tevens hebben sommige respondenten het idee dat instanties onderling onvoldoende informatie uitwisselen of onvoldoende zicht hebben op situaties. Een respondent vertelt dat hij zijn leven net weer op de rit had, toen zijn nationaliteit werd ingetrokken. Hij geeft aan dat de gemeente en de reclassering hem eerst hebben geholpen te re-integreren en dat hij vervolgens alles kwijtraakte wat hij met hun hulp had opgebouwd:

“Maar dat dwarsboomde alles, de hele re-integratie, reclassering wist niet meer wat ze moesten doen, gemeente wist niet meer wat ze moesten doen. [...] En appartement verloren, werk verloren, trouwplannen ja, ik kan er niks meer aan doen. Ja alles valt weg.”

Uit de gesprekken blijkt tevens dat de meeste respondenten na detentie nog contact hebben gehad met de politie. Veel respondenten benoemen negatieve ervaringen met de politie en beschrijven hoe de politie onaangekondigd voor de deur staat of controles op de weg uitvoeren.

“Als ik op de autobaan rijd en daar staat een camera word ik ingesloten moet ik mee en word ik gecontroleerd. Dat is enkel, omdat achter mijn naam dan ‘CTER’ staat: dat is een terreurverdachte. Dat is niet fijn.”

Meerdere respondenten geven aan dat ze op bepaalde momenten onder in hun optiek valse voorwendselen staande zijn gehouden of om hun legitimatie zijn gevraagd. Een respondent vertelt hoe dit grote irritatie opwekt, en hoe een situatie daardoor op enig moment uit de hand liep. Hij beschrijft dat hij met de politie had afgesproken dat er geen ‘random’ bezoek meer aan zijn huis zou worden gebracht als er niets aan de hand was. Op een bepaald moment stonden er toch agenten aan zijn deur, die hem vroegen naar zijn legitimatiebewijs:

“Dan spring, mijn zoontje zat erbij, dat is helemaal niet verstandig, maar ja dan ontplof ik gelijk. Ik zeg: “hoe bedoel je legitimatiebewijs?” Ik zeg: “jij weet heel goed wie ik ben, jij weet heel goed voor wie zijn huis jij staat.”

Deze en andere ervaringen zorgen er volgens de respondenten voor dat ze *“geen vertrouwen meer in politie, justitie”* hebben, het gevoel hebben geen normaal leven te kunnen leiden en *“constant in staat van paraatheid”* te zijn.

Tegelijkertijd zijn er ook respondenten die juist wel positieve ervaringen hebben met instanties. Zoals eerder vermeld hebben twee respondenten met hulp van de gemeente woonruimte gevonden. Opvallend is dat diverse respondenten niet zozeer praktische ondersteuning, als wel emotionele ondersteuning door bijvoorbeeld casemanagers als zeer waardevol hebben ervaren. Een aantal keer komt naar voren dat dergelijke ondersteuning een verschil heeft gemaakt. Zo vertelt een respondent over een begeleider die hem al steunde voordat hij in detentie kwam en die hem ook tijdens en na detentie bleef steunen op praktisch en emotioneel vlak. Een andere respondent vertelt over een hulpverlener die haar hielp om de band met haar dochter te herstellen na de vrijlating. De relatie met haar ex-partner was verslechterd sinds detentie, waardoor ook het contact met haar dochter moeizamer verliep:

“Toen heeft zij gewoon geregeld met zijn begeleider dat zij mijn dochter bij hem op kwam halen, helemaal geregeld met haar werk, want dat is helemaal niet normaal om dat te doen. Zij haalde dan [naam] op, zij haalde mijn dochter op, zij kwam hier, gingen we hier spelen, lekker thee drinken, koekjes bakken en dan bracht ze haar weer terug. Dus het was heel bijzondere eh, ik heb heel veel bijzondere dingen meegemaakt in die tijd.”

6.3.7 Stigma

Eerder werd beschreven hoe bepaalde relaties van respondenten veranderden in de periode tijdens en na detentie. Uit de gesprekken blijkt dat het stempel van ‘terrorist’ ook invloed heeft op hoe de respondenten door relatieve onbekenden worden bejegend, of op hoe ze denken te zullen worden bejegend. Een van de respondenten vertelt dat als ze nieuwe mensen leert kennen, ze zich altijd afvraagt of ze bang voor haar zijn:

“Weet je wel ik moet, ik weet gewoon dat mensen als ze het horen dat zij een soort van, ergens gaat een wekkertje af van: oeh dit is een gevaarlijk iemand.”

Meerdere respondenten gaven aan na detentie anders te worden behandeld door hun omgeving of het gevoel te hebben dat er anders naar ze wordt gekeken. Sommige respondenten die terug konden keren naar hun oude woning na detentie merkten dat ze anders werden bejegend door burens dan voorheen. Zo vertelt een respondent dat hij zich als een vreemdeling voelde in eigen land nadat hij vrijkwam:

“Je wordt anders aangekeken door mensen. De flat waar ik woonde. Je wordt met enkelband wat ik toen had, heel veel problemen en dat ze midden in de nacht, politie voor de deur, bewapend et cetera. Als er een kleine storing was aan de enkelband.”

Een andere respondent vertelt dat zijn directe buren het gesprek met hem aangingen, maar dat hij merkte dat de rest van de flat bang was. Uit een verhaal van een familielid komt naar voren hoe sterk het stigma kan zijn bij deze groep en dat zelfs familieleden er last van hebben. Dit familielid raakte haar baan kwijt toen haar broer in detentie kwam. Haar werkgever vertelde dat het niet goed was voor het imago van de organisatie om haar in dienst te houden. Ze vond een nieuwe baan en vertelde gelijk over de situatie van haar broer om niet voor verrassingen te komen te staan, maar zegt dit wel moeilijk te vinden:

“Dat is gewoon, het werkt gewoon niet prettig, het werkt gewoon zo vervelend eigenlijk dat ik constant mezelf moet verantwoorden voor iets wat ik één niet heb gedaan en twee hoezo moet ik me verantwoorden? En die const, dat ik constant zeg maar ook mezelf weer in een bepaalde positie moet zetten en de schaamte die meespeelt en ja dat is gewoon heel lastig.”

Ze vertelt dat ze eigenlijk nog steeds bang is haar baan uiteindelijk te verliezen:

“Er blijft altijd ergens een onzekerheid van ja, mijn manager kijkt gewoon nu heel anders naar mij. Dat idee heb ik ongeacht dat hij zegt dat hij dat niet doet of, maar ik denk dat dat bijna onmogelijk is.”

Respondenten die op enig moment te maken hebben gehad met negatieve reacties van bekenden dan wel onbekenden, gaan daar vervolgens op verschillende manieren mee om. Sommige respondenten maken de keuze om heel open en eerlijk te zijn over hun verleden, terwijl andere respondenten er juist voor kiezen om het verleden te verzwijgen, voor zover mogelijk. Een respondent die recent een nieuwe baan heeft gevonden geeft aan voor deze laatste optie te hebben gekozen. Hij geeft aan heel erg bang te zijn om zijn baan te verliezen als hij vertelt over zijn zaak (die geseponneerd is), en daarom besloot hij om erover te zwijgen. Een andere respondent geeft aan dat juist iedereen in zijn omgeving weet dat hij wegens een terroristisch misdrijf is veroordeeld. Waar de eerdere respondent bang is dat openheid hem zijn baan zal kosten, geeft deze respondent juist aan dat zijn openheid hem tot op heden geen problemen heeft opgeleverd. Naar zijn idee komt dat ook door zijn instelling: hij geeft aan dat hij zijn straf heeft uitgezeten, en dus, net als ieder ander, een plaats in de vrije samenleving mag hebben. Hij geeft aan dat je, ondanks dat dat soms moeilijk is, ‘assertief en bijdehand’ moet zijn:

“Als jij je voet tussen de deur zet en hem opeist en ik, het is niet, ik ben hier niet op bezoek hè.”

Een dergelijke volhardende houding komt voor bij meer respondenten. Eerder kwam een respondent aan het woord die keer op keer te horen kreeg (van de gemeente en het UWV) dat ze weinig kans maakte op een baan, gelet op haar verleden. Desondanks hield ze vol in haar zoektocht naar een baan, en vond deze ook. Ook deze respondent geeft aan bewust de keuze te hebben gemaakt om eerlijk te zijn over haar verleden, ook al vindt ze dat spannend:

“Eh ja ik negeer dingen meestal. Ik kan mijn gevoel dan blokken en dan denk ik: weet je mensen denken maar, eh het is aan mij te bewijzen dat het niet zo is.”

6.3.8 Religie en ideologie

In hoofdstuk één benoemden wij dat re-integratie van ex-gedetineerden van de TA wellicht anders verloopt wanneer een extremistische ideologie ook na de vrijlating nog een rol speelt. Hoewel het huidige onderzoek in de eerste plaats is gericht op de bredere levensloop na de vrijlating, biedt een aantal gesprekken zicht op de rol van religie en ideologie, zowel tijdens detentie als na de vrijlating. Terugblikkend op de periode in detentie geven bijna alle geïnterviewden aan dat hun religie veel steun bood tijdens detentie. Sommige ex-gedetineerden merkten daarnaast dat de periode in detentie het geloof versterkte. Drie respondenten verwijzen naar verhalen over profeten die op enig moment onterecht gedetineerd waren geweest, en benoemen dat deze verhalen houvast boden tijdens detentie:

“Van de andere kant bracht het je wel dichter bij je geloof. Het maakte mij standvastiger. Ik kon heel veel raakvlakken vinden met bepaalde profeten uit onze geschiedenis die hebben vastgezet of mensen, generaties daarna die voor hun geloof hebben vastgezet.”

“Het was een mooie, mooie tijd van eh je hebt het verhaal van Youssef alayhi salaam. Dat is een profeet, Youssef die is onterecht in de gevangenis gekomen. Dat gaf veel kracht en het was een, een kracht om eigenlijk, om meer bij mezelf te komen.”

De periode in detentie werd dus door verschillende respondenten als ‘periode van bezinning’ ervaren. Een van de geïnterviewde familieleden geeft aan dat het gedetineerde familielid gedurende detentie een verandering heeft ondergaan, in elk geval qua uiterlijk.

“Dus wij zagen mijn broer echt gewoon van, qua uiterlijk gewoon heel normaal naar qua uiterlijk echt heel extreem. Dus echt een lange baard, kale hoofd, zo’n klein mutsje erop, weet je het is gewoon best wel extreem. Dat had hij helemaal niet voordat hij zeg maar eh werd opgepakt.”

Een belangrijke vraag is in hoeverre bepaald gedachtegoed, en dan met name radicaal gedachtegoed, een rol speelt in de periode na detentie. Meerdere respondenten geven aan voorafgaand aan detentie radicaal te zijn geweest in hun geloofsopvattingen, maar dat dat inmiddels minder het geval is. Twee respondenten geven aan volledig van het geloof te zijn afgestapt. Een andere respondent noemt zichzelf religieus gezien nog wel ‘zeer conservatief’, maar denkt niet meer over verschillende groepen in termen van goed en slecht:

“Ik ben wel wat meer open geworden zeg maar, ik was heel zwart-wit. Heel zwart-wit en ehm geen ruimte voor discussie.”

Toch blijkt uit de gesprekken dat een aantal respondenten nog een radicaal gedachtegoed aanhangt. Zo geeft een respondent aan dat hij de democratie verwerpt:

“Ik geloof dat Allah eh en de profeet, en de koran de waarheid is en dat dat, het liefst heb ik dat iedereen sharia heeft en liefst zie ik hier iedereen moslim worden. Als dat radicaal is dan ben ik radicaal. Als ik geradicaliseerd ben van eh ik kan ieder moment een kalasnikov pakken en ik kan gaan schieten, dat is niet zo. Maar als ze zeggen, mij vragen: ‘wat heb je liever democratie

of sharia?’ Dan schreeuw ik wel heel hard ‘sharia,’ omdat ik het eens ben met deze, dat, dat sharia de rechtvaardigheid is voor ieder mens voor gelovigen en ongelovigen.”

Twee respondenten geven aan in de toekomst te willen verhuizen naar een Islamitisch land, omdat ze verwachten daar hun religie beter te kunnen praktiseren dan in Nederland. Een van deze respondenten is onlangs verhuisd binnen Nederland en zegt dat hij zich daar ook al prettiger voelt als moslim dan in zijn vorige woonplaats:

“Ja, je wordt minder aangekeken daar. Eh je wordt bijvoorbeeld een ziekenhuis, nog voor de coronatijd, is het normaal dat je je hand niet geeft bijvoorbeeld. Eh niet alleen, ook heel veel moslims werken hier natuurlijk, dus dat is vanzelfsprekend ook niet hoeft bijvoorbeeld de verloskundige die zei ook, ze weten al, ze strekken geen hand uit.”

Ondanks de soms radicale denkbeelden en de wens om in de toekomst uit Nederland te vertrekken, hebben juist deze respondenten het leven op de rit in termen van een baan, een woning en een gezin.

6.4 Conclusie

Eerder werd benoemd dat de periode na de vrijlating voor veel ex-gedetineerden wordt gedomineerd door obstakels, en dat het aanhalen van banden met familie en het bredere sociale netwerk vaak centraal staat. Dit blijkt ook binnen de geïnterviewde groep het geval te zijn. Aansluitend bij eerder onderzoek (Liem & Weggemans, 2018; Weggemans & de Graaf, 2015) blijkt dat de meeste ex-TA-gedetineerden problemen ervaren op één of meerdere van de ‘basisvoorwaarden voor re-integratie’, zoals dakloosheid, werkloosheid en/of schuldenproblematiek. Ondersteuning door familie of vrienden wordt als cruciaal bestempeld bij met name het vinden van huisvesting en het omgaan met dan wel het voorkomen van schuldenproblematiek. Daarnaast biedt die ondersteuning ook op mentaal vlak houvast. Tegelijkertijd blijkt dat diverse relaties, zowel gezinsrelaties als vriendschapsrelaties, gedurende de detentie zijn verslechterd. Dit geldt in sommige gevallen ook voor de band met kinderen. Tot slot blijkt dat sommige ex-gedetineerden na de vrijlating terugvallen op hun (voormalig) extremistische netwerk, met name wanneer veel problemen worden ervaren. Hoewel sommige respondenten aangeven na detentie minder radicaal te zijn dan daarvoor, geven andere respondenten tijdens het interview blijk van radicale geloofsopvattingen en/of de wens om (op termijn) uit Nederland te vertrekken. Deze opvattingen staan de re-integratie echter niet per definitie in de weg; juist deze personen hadden de ‘basisvoorwaarden voor re-integratie’ inmiddels op orde.

7. Conclusie en discussie

In dit rapport is verslag gedaan van een mixed-methods onderzoek naar de periode na een verblijf op een Terroristenafdeling (TA). Een belangrijk doel van het huidige onderzoek was om voor de volledige populatie ex-gedetineerden van de TA te achterhalen in hoeverre zij er na de vrijlating in slagen om te re-integreren in de samenleving, zowel op de korte als op de wat langere termijn. Een tweede doel was te onderzoeken of de ex-gedetineerden op enig moment na de vrijlating recidiveren naar terroristische of andersoortige misdrijven.

De data voor het huidige onderzoek kwamen uit diverse bronnen. Voor het kwantitatieve deel van het onderzoek hebben we gebruik gemaakt van een lijst met 182 ex-gedetineerden (vrijgekomen in de periode 2006 - 2020) van Dienst Justitiële Inrichtingen, hun 'uittreksel justitiële documentatie' (strafbladen) en bevolkingsgegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Op basis van een uniek, gepseudonimiseerd nummer hebben wij voor het grootste deel van de ex-gedetineerden (n = 163) een veelheid aan informatie uit de CBS-bestanden gehaald over factoren als werk, opleiding en huisvesting. Daarbij gebruikten we de datum waarop een persoon voor de eerste keer uitstroomde van de TA als uitgangspunt. Voor deze analyse hebben we de ex-gedetineerden verdeeld in twee deels overlappende cohorten, om zo toch voldoende grote groepen te houden¹²: uitstroomcohort 1 bevatte alle personen die op enig moment tussen 2006 en 2018 zijn uitgestroomd, van wie we de eerste 12 maanden na uitstroom hebben bekeken. Uitstroomcohort 2 bevatte alle personen die op enig moment tussen 2006 en 2016 zijn uitgestroomd. Van hen konden we de eerste 36 maanden na uitstroom bekijken. De strafbladen gebruikten we om voor de volledige groep (n = 182) vast te stellen of en zo ja hoe lang na de vrijlating ex-gedetineerden hebben gerecidiveerd, en naar welk type strafbaar feit. Voor het kwalitatieve deel van het onderzoek hebben we semigestructureerde interviews afgenomen met 9 ex-gedetineerden van de TA, en 2 familieleden. Gedurende de interviews spraken we over de periode voorafgaand aan detentie, de periode tijdens detentie en vooral ook over de periode na detentie.

Op basis van deze dataverzameling is in hoofdstuk 5 en 6 een beeld geschetst van de re-integratie en recidive na een verblijf op de TA. In hoofdstuk 5 beschreven we eerst een aantal kenmerken van de TA-populatie, alsmede de delictsgeschiedenis van de onderzochte groep. Daarbij keken we ook naar het soort misdrijven waarvoor de ex-gedetineerden voorafgaand aan de periode op de TA waren veroordeeld. Vervolgens beschreven we hoe het leven van de ex-gedetineerden er na de vrijlating uitzag op het gebied van werk, inkomen, opleidingsniveau en huishoudenssamenstelling. Tot slot bekeken we de recidive. In hoofdstuk 6 beschreven we de resultaten op basis van de interviews. In dat hoofdstuk zoomden we niet alleen in op de 'levensdomeinen' die we in hoofdstuk 5 kwantitatief bestudeerden, maar bekeken we ook factoren die zich niet goed kwantitatief laten meten, zoals welbevinden, het (ondersteunende) netwerk en ideologie.

Uiteindelijk beoogden wij de volgende hoofdvraag te beantwoorden:

Hoe ziet het leven van individuen die wegens een terroristisch misdrijf op de TA gedetineerd zijn geweest er na de vrijlating uit in termen van re-integratie en recidive, zowel op de korte als op de langere termijn?

¹² Omdat er jaarlijks relatief weinig mensen vanaf een TA uitstromen, konden we niet voor elk jaar een apart uitstroomcohort maken. Daarom hebben we ervoor gekozen om jaren samen te voegen, om steeds over een zo groot mogelijke groep uitspraken te kunnen doen.

In wat nu volgt bespreken wij allereerst de belangrijkste bevindingen, waarna we ingaan op de belangrijkste beperkingen van het onderzoek. We sluiten het rapport af met aanbevelingen voor beleid en praktijk, alsmede voor vervolgonderzoek.

7.1 De onderzoekspopulatie: algemene kenmerken en delictsgeschiedenis

Allereerst hebben we gekeken naar een aantal algemene kenmerken van de onderzochte groep. Het grootste deel van de uitgestroomde individuen is man, en de meeste ex-gedetineerden zijn jongvolwassen als ze voor de eerste keer uitstromen (meer dan 70% van de ex-gedetineerden is tussen de 18 en 36 jaar op het moment van uitstroom). Ongeveer de helft van de uitstroomkandidaten is in Nederland geboren. De helft van de personen over wie we informatie over het opleidingsniveau konden achterhalen heeft een laag opleidingsniveau. Een iets kleinere groep (40%) heeft een middelbaar opleidingsniveau, en ruim 11% heeft een hoog opleidingsniveau. Kijkend naar de delictsgeschiedenis blijkt dat een aanzienlijk deel van de TA-populatie een criminele achtergrond heeft. Bijna 60% van de groep is eerder verdachte geweest van een strafbaar feit, en 52,8% is ook daadwerkelijk veroordeeld voor een of meerdere delicten. Het gaat het vaakst om vermogensmisdrijven, gewelds- en seksuele misdrijven en openbare orde misdrijven.

7.2 Re-integratie: de levensdomeinen nader beschouwd

In het literatuurhoofdstuk schreven wij over het belang van de vijf 'basisvoorwaarden voor re-integratie', namelijk een geldig ID-bewijs, onderdak, het hebben van werk of een vorm van inkomen, inzicht hebben of krijgen in schuldenproblematiek, en (de continuering van) de juiste zorg. Daarnaast gaven we aan dat uit allerlei onderzoek blijkt dat een ondersteunend netwerk cruciaal is in de periode na detentie. In het huidige onderzoek hebben we met name zicht gekregen op het belang van onderdak, werk, (de afwezigheid van) schulden en een ondersteunend netwerk in de periode na de TA. Tegelijkertijd hebben we ook gezien dat het verwerven van deze voorwaarden wordt gehinderd door diverse obstakels.

7.2.1 Werk en dagbesteding

Uit de kwantitatieve resultaten bleek allereerst dat een aanzienlijk deel van de ex-gedetineerden in het eerste jaar na de uitstroom geen geregistreerd inkomen heeft (niet uit werk, en ook niet uit een uitkering). Tevens heeft het grootste deel van de ex-gedetineerden in dat eerste jaar geen formele dagbesteding in de vorm van werk of onderwijs (al neemt het percentage individuen zonder dagbesteding in de eerste twaalf maanden na de vrijlating af). Wanneer we naar de iets langere termijn kijken (36 maanden), bleek dat het percentage ex-gedetineerden met een baan, formeel inkomen en dagbesteding gedurende de periode gestaag toeneemt, maar nog altijd heeft ruim de helft van de ex-gedetineerden deze basisvoorwaarden niet op orde aan het eind van de onderzochte periode.

De interviews wierpen licht op verschillende obstakels die het verwerven van deze basisvoorwaarde volgens de ex-gedetineerden en hun familieleden in de weg stonden. Zo gaven respondenten aan dat de mogelijkheden ter voorbereiding op de vrijlating gedurende detentie beperkt waren. Eenmaal na de vrijlating bleek met name het vinden van een baan ingewikkeld. Verschillende respondenten benoemden de terrorisme-verdenking als belangrijkste reden waarom ze tot op heden nog geen baan hadden gevonden. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat een aantal respondenten überhaupt nog geen poging had ondernomen om een baan te vinden, ofwel vanwege het idee 'toch nergens te worden aangenomen', ofwel omdat de strafzaak nog liep of uitzetting dreigde. Een deel van de

respondenten noemde het niet kunnen verkrijgen van een VOG of het (dreigende) verlies van de Nederlandse nationaliteit als obstakel. Hier kwam ook naar voren dat respondenten soms weliswaar geen geregistreerde vorm van dagbesteding hadden, maar wel actief waren als vrijwilliger, of zwart werk hadden.

7.2.2 Woning en financiële situatie

Uit de kwantitatieve gegevens bleek dat een deel (13,9%) van de ex-gedetineerden op enig moment in de drie jaar na de vrijlating een uitkering voor adreslozen ontving. Ervan uitgaande dat niet iedereen zonder vast adres van het bestaan van een dergelijke uitkering op de hoogte is, lijkt het aannemelijk dat in werkelijkheid nog meer ex-gedetineerden problemen hadden op het gebied van huisvesting. Uit de interviews bleek dat het verlies van de woning tijdens detentie de re-integratie bemoeilijkte, aangezien een woning noodzakelijk is om allerlei praktische zaken op orde te krijgen. Ex-gedetineerden die geen woning hadden na de vrijlating waren doorgaans aangewezen op hulp van familieleden en vrienden. Datzelfde geldt voor het op orde krijgen van de financiële situatie. Het beeld van instabiele financiële situaties dat uit de kwantitatieve analyses naar voren kwam werd bevestigd in de interviews. De helft van de respondenten ontving na de vrijlating een uitkering, en tevens gaf de helft van de respondenten aan dat tijdens detentie grote schulden waren ontstaan, onder meer als gevolg van niet-betaalde huur en verzekeringspremies. Om schuldenproblematiek op te lossen of om anderszins financiële ondersteuning te krijgen werd regelmatig een beroep gedaan op familieleden of op vrienden uit het 'oude extremistische netwerk'.

7.2.3 Ondersteunend netwerk en gezinsrelaties

Dat leunen op het oude netwerk werd door verschillende respondenten benoemd, en deze respondenten gaven zelf aan dat terugvallen op het oude extremistische netwerk misschien niet gewenst was, maar in hun optiek wel de enige optie. De periode in detentie had soms tot goede vriendschappen geleid, en bij gebrek aan verdere ondersteuning bood dat netwerk uitkomst, bijvoorbeeld in de zoektocht naar een baan, woning of financiële ondersteuning. Overigens gaf een deel van de respondenten aan juist geen contact meer te (willen) onderhouden met het oude netwerk. Deze respondenten noemden als reden daarvoor dat ze een nieuw leven hadden opgebouwd, en/of dat ze niet meer hetzelfde gedachtegoed aanhingen als vroeger. Respondenten die niet terugvielen op het oude extremistische netwerk benoemden vaak wel andersoortige steun, bijvoorbeeld van de ouders, of van andere familieleden. Deze bevindingen reflecteren voor een deel de huishoudenssamenstelling na de vrijlating zoals uit de kwantitatieve gegevens naar voren kwam; een aanzienlijk deel van de ex-gedetineerden woonde direct na de vrijlating bij de ouders of met een partner. Tegelijkertijd wezen de interviews wel op veranderende relaties, zowel met partners als met kinderen, mede als gevolg van de periode in detentie. In een aantal gevallen liepen romantische relaties stuk. De band met kinderen raakte soms verstoord, en meerdere respondenten gaven aan dat hun kinderen merkbaar waren veranderd gedurende de periode in detentie.

7.2.4 Religie en ideologie

Uit de gesprekken bleek dat de meeste respondenten tijdens detentie steun hadden gehad aan hun religie, en in een aantal gevallen had de periode in detentie het geloof en/of de ideologie versterkt. Respondenten spraken verschillend over de rol van religie en ideologie na de vrijlating. Meerdere respondenten gaven aan voorafgaand aan detentie radicaler te zijn geweest in hun geloofsopvattingen dan na detentie, terwijl andere respondenten gedurende de gesprekken blijken gaven van een radicale

geloofsoopvatting. Uit deze laatste gesprekken bleek ook dat het hebben van een radicale geloofsoopvatting de re-integratie niet in de weg hoeft te staan; juist de respondenten met meer radicale denkbeelden hadden hun leven op de rit in de zin van het op orde hebben van de basisvoorwaarden.

7.3 Recidive

In totaal 46 personen (25,3%) zijn na de vrijlating gerecidiveerd naar één of meerdere misdrijven. Daarbij hebben we gedifferentieerd naar terroristische misdrijven en andersoortige misdrijven. Eerder onderzoek heeft laten zien dat recidive naar een terroristisch misdrijf onder extremistische veroordeelden laag is, zo beschreven wij in hoofdstuk 3, en ons onderzoek sluit hierbij aan. In totaal zijn 9 personen (5.0%) op enig moment na de vrijlating gerecidiveerd naar een terroristisch misdrijf (en 7 van deze 9 personen recidiveerden daarnaast óók naar minimaal één niet-terroristisch misdrijf). De meest voorkomende terroristische recidive-delicten waarvoor deze personen werden veroordeeld zijn artikel 140a (deelneming aan een organisatie die tot oogmerk heeft het plegen van terroristische misdrijven), gevolgd door artikel 134a (voorbereiding of vergemakkelijking van een terroristisch misdrijf) en artikel 96 (voorbereiding of bevordering van misdrijven tegen de staat).

Genoemd werd al dat 7 personen naar een terroristisch én naar een andersoortig misdrijf recidiveerden. Zij maken daarmee deel uit van een groep van in totaal 44 individuen (24,2%) die na de vrijlating op enig moment werden veroordeeld voor minimaal één andersoortig strafbaar feit. De helft daarvan werd twee keer of vaker veroordeeld voor een nieuw delict. Dit percentage ligt een stuk hoger dan de percentages uit eerder onderzoek onder extremistische veroordeelden. Een mogelijke verklaring hiervoor ligt in een combinatie van de lengte van de onderzochte periode (een langere follow-up periode dan gemiddeld genomen), het gebruik van het soort data (volledige justitiële documentatie) en het includeren van alle soorten misdrijven, ongeacht de ernst van het misdrijf. Kijkend naar het type recidivedelicten bleken verkeersmisdrijven, vermogensmisdrijven, gewelds- en seksuele misdrijven en openbare orde misdrijven het vaakst voor te komen. Het eerste algemene recidivedelict werd gemiddeld 26 maanden na de vrijlating gepleegd, en in een aantal gevallen pleegden ex-gedetineerden pas (veel) later in de onderzoeksperiode hun eerste recidivedelict.

7.4 Overkoepelende conclusies

Op basis van het kwantitatieve en kwalitatieve deelonderzoek komen wij tot de volgende overkoepelende conclusies. Net als reguliere ex-gedetineerden kampen ex-gedetineerden van de TA met diverse problemen op het gebied van werk, huisvesting en schulden. Een vergelijking tussen reguliere ex-gedetineerden en TA-ex-gedetineerden op het gebied van werk, dagbesteding en huishoudenssamenstelling liet geen opvallende verschillen zien. Daarentegen ligt het percentage ex-TA-gedetineerden dat recidiveert lager dan onder reguliere ex-gedetineerden (maar hoger dan werd gevonden in eerdere studies). Slechts een klein deel van de ex-TA-gedetineerden wordt na de vrijlating veroordeeld voor een terroristisch misdrijf. De andere recidivisten plegen andersoortige strafbare feiten, zoals vermogens- en geweldsdelicten. Ruim de helft van de ex-gedetineerden was ook vóór de periode op de TA al eens veroordeeld voor een strafbaar feit. Een aanzienlijk deel van deze groep heeft een omvangrijke criminele carrière.

Eerder werd benoemd dat (terroristische) recidive niet de enige en misschien ook wel niet de belangrijkste uitkomstmaat is, maar dat er ook moet worden gekeken naar *disengagement*; in hoeverre hebben ex-gedetineerden zich los weten te maken van hun oude extremistische netwerk? Uit het onderzoek blijkt dat sommige ex-gedetineerden er in zijn geslaagd om een volledig nieuw leven op te bouwen, bestaande uit onder meer een nieuw netwerk en een nieuwe invulling, maar dat andere ex-gedetineerden na de vrijlating (sterk) leunen op hun oude extremistische netwerk, en/of vasthouden aan hun radicale geloofsovertuigingen. De kans dat iemand zijn of haar toevlucht zoekt in het oude netwerk lijkt groter wanneer een gebrek aan andere steun (bijvoorbeeld van familieleden) wordt benoemd en wanneer problematiek in het dagelijks leven wordt ervaren, zoals dakloosheid en schuldenproblematiek. Meer in het algemeen lijkt de periode op de TA niet zelden tot goede vriendschappen te leiden, die ook na detentie standhouden.

Tot slot ervaren de ex-TA-gedetineerden gevoelens van ‘stigma’, die blijkens de gesprekken een belangrijke rol spelen in hun dagelijks leven na de vrijlating, en die niet zelden ook doorwerken in het leven van hun kinderen. Aansluitend bij eerder onderzoek (zie bijvoorbeeld Liem & Weggemans, 2018) toont ook ons onderzoek aan dat ex-gedetineerden van de TA tegen obstakels oplopen in de periode na de vrijlating. Het niet kunnen verkrijgen van een VOG, de (mogelijke) intrekking van de Nederlandse nationaliteit, het idee geen woning of baan te kunnen krijgen vanwege publiciteit over het misdrijf, en moeite om een nieuw netwerk op te bouwen zijn onderwerpen die door de meeste geïnterviewden als beperkend worden beschouwd in de periode na de TA.

7.5 Beperkingen van het onderzoek

Dit onderzoek is niet zonder beperkingen. Een eerste beperking ligt verscholen in het gebruik van de kwantitatieve data, die soms onvolledig zijn (bijvoorbeeld informatie over onderwijs), en op basis waarvan we ook niet voor alle ex-gedetineerden en alle jaren informatie konden achterhalen. Een beperking die hieraan is gerelateerd is dat veel CBS-informatie slechts voorhanden was tot en met 2019, waardoor wij voor de groep die in 2019 en later is uitgestroomd geen uitspraken konden doen over de verschillende levensdomeinen (met uitzondering van de recidive).

Een tweede belangrijke beperking is de relatief kleine groep geïnterviewden. Het werven van respondenten bleek nog lastiger dan verwacht, ondanks de behulpzaamheid van diverse instanties en advocaten. Uit eerder onderzoek is bekend dat respondenten die wel willen deelnemen aan onderzoek doorgaans verschillen van respondenten die niet willen meewerken. Hoewel wij niet in staat zijn de uiteindelijke respondenten te vergelijken met degenen die niet wilden meewerken, is het ook hier aannemelijk dat er verschillen zijn. Eerder werd benoemd dat sommige ex-gedetineerden niet wilden meewerken omdat ze hun leven inmiddels volledig op de rit hebben en niet meer willen worden herinnerd aan deze specifieke episode uit hun leven. Tegelijkertijd zullen er ook ex-gedetineerden zijn bij wie het tegenovergestelde het geval is, en/of die nog stevig verankerd zitten in een extremistisch netwerk en om die reden niet wilden meewerken aan het onderzoek. De combinatie van een kleine en waarschijnlijk selectieve onderzoeksgroep leidt ons ertoe op te merken dat de bevindingen op basis van de interviews niet generaliseerbaar zijn naar alle ex-TA-gedetineerden.

Een derde beperking die inherent is aan het doen van kwalitatief onderzoek is de mogelijkheid dat respondenten sociaal-wenselijk hebben geantwoord op onze vragen. Met name respondenten van wie de zaak nog niet onherroepelijk was afgedaan kunnen een proceshouding hebben aangenomen, en/of

zich niet volledig hebben opengesteld. Om te voorkomen dat we ons al teveel zouden laten leiden door op zichzelf staande verhalen, hebben we getracht zoveel mogelijk de rode draad door de verschillende verhalen op te tekenen. Desalniettemin blijven het de verhalen van de respondenten zelf, en de respondenten hebben vanuit hun eigen beleving gereflecteerd op de periode na de vrijlating. Hieraan gerelateerd kunnen de verhalen van de respondenten zijn gekleurd door gebeurtenissen die tussen het moment van vrijlating en het moment van het interview hebben plaatsgevonden. Met name respondenten die al wat langer geleden zijn vrijgekomen kijken inmiddels misschien anders terug op de periode na de vrijlating dan het geval zou zijn geweest wanneer het gesprek direct na de vrijlating had plaatsgevonden. Het beeld van de TA zoals geschetst door Individuen die wat langer geleden op de TA zaten is daarnaast mogelijk niet representatief voor hoe het er momenteel op de TA aan toe gaat; duidelijk is dat de laatste jaren veranderingen zijn doorgevoerd, onder meer ten aanzien van de hoeveelheid arbeidsuren, differentiatie en de spreiding van mannelijke en vrouwelijke gedetineerden (zie voor een overzicht van de 'Dutch approach' Van der Heide & Kearney, 2019). Een laatste beperking komt voort uit het gegeven dat personen die wegens jihadisme-gerelateerde feiten op de TA gedetineerd hebben gezeten zijn oververtegenwoordigd in het huidige onderzoek. Daardoor is onbekend in hoeverre de resultaten ook van toepassing zijn op ex-TA-gedetineerden die wegens een terroristisch misdrijf vanuit een andersoortige ideologie gedetineerd zaten.

7.6 Aanbevelingen

7.6.1 Aanbevelingen voor beleid

Hierboven kwamen wij tot de conclusie dat een aanzienlijk deel van de ex-gedetineerden van de TA in de periode direct na de vrijlating, maar ook langer daarna, op meerdere 'basisvoorwaarden voor re-integratie' problemen ervaart. Hoewel we in het huidige onderzoek vanwege de relatief kleine aantallen geen uitspraken kunnen doen over de *invloed* van de situatie op de basisvoorwaarden op de kans op algemene recidive, lijkt het aannemelijk dat ook voor deze groep geldt dat de kans daarop kleiner wordt indien de situatie op de basisvoorwaarden gunstiger is. Een belangrijke aanbeveling op basis van de gecombineerde kwantitatieve en kwalitatieve bevindingen is derhalve om al gedurende detentie meer aandacht te besteden aan de voorbereiding op de re-integratie, en ondersteuning daarbij ook na detentie door te laten lopen, zowel tijdens eventueel reclasseringstoezicht als daarna. Hierbij zou, net als eerder werd aanbevolen voor reguliere ex-gedetineerden (zie Boschman e.a., 2020) met name aandacht uit moeten gaan naar het vinden van werk, het kunnen volgen van een opleiding, stabiele huisvesting en het voorkomen en oplossen van schuldenproblematiek. Concreet wordt aanbevolen om de mogelijkheden tot het volgen van een opleiding of het ontplooien van betekenisvolle arbeidsactiviteiten nog *tijdens* detentie te verruimen. Dit zou niet alleen de arbeidskansen na detentie kunnen verhogen, maar ook kunnen leiden tot betekenisvolle interacties met niet-TA-gedetineerden. Daarnaast dient tijdens detentie extra aandacht te worden geschonken aan het voorkomen van problematische schulden die gedurende detentie ontstaan, met name wanneer gedetineerden hierbij niet worden ondersteund door bijvoorbeeld familieleden of vrienden.

Een tweede aanbeveling komt voort uit de bevinding dat recidive specifiek naar een terroristisch misdrijf weliswaar laag is, maar wel degelijk voorkomt. Daarnaast geven sommige ex-gedetineerden ook na detentie nog blijk van radicale overtuigingen, en wordt soms het oude extremistische netwerk opgezocht. De wetenschappelijke empirie ten aanzien van de voorspellende waarde van radicaal gedachtegoed en het onderdeel uitmaken van een extremistisch netwerk is zeer beperkt. Twee

recente studies tonen aan dat radicale denkbeelden en/of het behoren tot een extremistische groep voorspellend zijn voor re-engagement of recidive (Altier e.a., 2020; Hasisi e.a., 2020). Zoals eerder benoemd zijn dit echter studies die qua design en/of context sterk afwijken van studies uitgevoerd in de huidige (West-)Europese context, en deze bevindingen kunnen dus niet per definitie worden gegeneraliseerd naar de huidige onderzoeksgroep en -context. Desalniettemin verdient het aanbeveling dat in de begeleiding tijdens en na detentie ook aandacht uitgaat naar persisterende radicale denkbeelden, in elk geval waar deze denkbeelden re-integratie of het verlaten van een extremistisch netwerk in de weg staan. Daar waar deze aandacht reeds een integraal onderdeel vormt van specifieke programma's, zoals binnen het eerder genoemde Multidisciplinair Afstemmingsoverleg Resocialisatie (MAR) en het TER-team van Reclassering Nederland, dient ook altijd gelijktijdig aandacht uit te gaan naar het op orde krijgen van de basisvoorwaarden voor re-integratie en de andere beschreven obstakels in het re-integratieproces.

Een derde aanbeveling komt voort uit de bevinding dat een ondersteunend netwerk cruciaal is in de periode tijdens en na detentie. Daarbij gaat het niet alleen om de morele steun die uit deze contacten kan worden gehaald, maar ook om praktische ondersteuning, bijvoorbeeld bij het regelen van huisvesting en bij het omgaan met schuldenproblematiek. Deze resultaten sluiten aan bij eerder onderzoek naar het voorkomen van recidive in het algemeen, maar ook bij eerder exploratief onderzoek onder TA-gedetineerden (Weggemans & De Graaf, 2015). Tezamen geven de resultaten aan dat het belangrijk is dat gedetineerden zoveel mogelijk in staat worden gesteld om het bestaande netwerk te onderhouden, óók gedurende detentie. Er dient dus steeds te worden gezien waar mogelijkheden tot laagdrempelig contact liggen, en waar deze contacten kunnen worden ondersteund. Dit geldt niet in de laatste plaats voor het contact met kinderen. Uit de interviews is gebleken dat de periode in detentie het contact met kinderen kan verstoren. Daarnaast hebben kinderen van TA-gedetineerden in bredere zin soms last van die detentie en de gevolgen daarvan. Uit onderzoek blijkt dat detentie van de ouders de kans op gedragsproblemen en andere negatieve uitkomsten onder kinderen significant vergroot (zie bijvoorbeeld Hissel, 2011; Van de Weijer, Smallbone, & Bouwman, 2018; Venema, Haan, Blaauw, & Veenstra, 2021). Gelet op de eerder beschreven stigma's die gepaard kunnen gaan met het hebben van een 'terreurverdachte' als ouder kan worden verwacht dat de negatieve effecten van het hebben van een ouder in detentie voor deze kinderen mogelijk nog meer gevolgen heeft. Echter, onderzoek toont ook aan dat een goede ouder-kind relatie gedurende detentie kan werken als 'buffer' tegen de negatieve gevolgen van een gedetineerde ouder (Venema e.a., 2021). Gelet op het bovenstaande wordt aanbevolen dat waar mogelijk kwalitatief hoogstaand contact tussen TA-gedetineerden en hun kinderen wordt bevorderd.

7.6.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Op basis van het bovenstaande dient vervolgonderzoek zich middels een kwalitatieve methodiek te richten op de periode direct na de vrijlating. Duidelijk is dat ex-TA-gedetineerden, net als reguliere ex-gedetineerden, met verschillende obstakels te maken krijgen. Het is dan belangrijk om te achterhalen hoe zij op dat moment door die omstandigheden navigeren, en welke stappen zij zelf zetten (of nalaten te zetten) om hun leven weer op de rit te krijgen. Daarnaast dient meer zicht te komen op de invloed van de aanwezigheid van een extremistische ideologie en/of netwerk op het proces van re-integratie en de kans op recidive. Belangrijk daarbij is om nog gedetailleerder zicht te krijgen op in hoeverre en *waarom* ex-gedetineerden terugkeren naar hun voormalige extremistische netwerk. Tevens dient daarbij, waar mogelijk, te worden gedifferentieerd naar het type ideologie. Zoals eerder genoemd zat

veruit het grootste gedeelte van de personen in onze onderzoeksgroep wegens jihadisme-gerelateerde feiten op de TA gedetineerd. Toekomstig onderzoek zou licht kunnen werpen op verschillen in ervaringen na detentie tussen ex-gedetineerden uit verschillende ideologische stromingen.

In het huidige onderzoek hebben wij geen koppeling gemaakt tussen enerzijds de situatie vóór detentie en kenmerken van de detentieperiode (detentieduur, maar bijvoorbeeld ook kenmerken van het regime) en anderzijds uitkomsten na detentie. Vervolgonderzoek zou zich moeten richten op de invloed van die kenmerken op de uitkomsten na detentie, en het optreden van detentieschade. Tevens hebben wij in dit onderzoek geen systematisch beeld kunnen schetsen van toezicht door Reclassering Nederland en betrokkenheid van andere instanties in de periode voorafgaand aan en na de vrijlating. Het is daarom onduidelijk in hoeverre dat toezicht/die betrokkenheid samenhangt met dan wel voorspellend is voor uitkomsten na detentie. Voortbordurend op het huidige onderzoek en op de eerder genoemde evaluatie van het TER-team (Van der Heide & Schuurman, 2018a) zou toekomstig onderzoek nog meer moeten inzoomen op dit toezicht en deze betrokkenheid (hoe ziet die er precies uit?) en de relatie met recidive en andere uitkomsten na detentie.

Referenties

- Aaltonen, M., Oksanen, A., & Kivivuori, J. (2016). Debt problems and crime. *Criminology*, 54(2), 307-331.
- Altier, M.B., Boyle, E.L., & Horgan, J.G. (2019). Returning to the Fight: An Empirical Analysis of Terrorist Reengagement and Recidivism. *Terrorism and Political Violence*, 33(4), 836-860.
- Altier, M.B., Thoroughgood, C. N., & Horgan, J.G. (2014). Turning away from terrorism: Lessons from psychology, sociology and criminology. *Journal of Peace Research*, 51, 647-661.
- Bakker, E. (2006). *Jihadi terrorists in Europe: their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael.
- Bakker, E., & Bont, R. de (2016). Belgian and Dutch Jihadist Foreign Fighters (2012–2015): Characteristics, Motivations, and Roles in the War in Syria and Iraq. *Small Wars & Insurgencies*, 27(5), 837-857.
- Basra, R., & Neumann, P.R. (2016). Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime-Terror Nexus. *Perspectives on Terrorism*, 10(6), 25-40.
- Basra, R., & Neumann, P.R. (2020). *Prisons and terrorism: Extremist offender management in 10 European countries*. London: ICSR.
- Beijers, J., Bijleveld, C., van de Weijer, S., & Liefbroer, A. (2017). “All in the family?” The relationship between sibling offending and offending risk. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 3(1), 1-14.
- Bergema, R., & Van San, M. (2019). Waves of the Black Banner: An Exploratory Study on the Dutch Jihadist Foreign Fighter Contingent in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*, 42(7), 636-661. doi:10.1080/1057610x.2017.1404004
- Bie, J.L. de, Poot, C. J. de, & Leun, J.P. van der (2014). Jihadi networks and the involvement of vulnerable immigrants: reconsidering the ideological and pragmatic value. *Global Crime*, 15(3-4), 275-298. doi:10.1080/17440572.2014.930349
- Blokland, A.A.J., & Nieuwbeerta, P. (2005). The effects of life circumstances on longitudinal trajectories of offending. *Criminology*, 43(4), 1203–1240. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2005.00037.x.
- Boschman, S., Teerlink, M., & Weijters, G. (2020). *Monitor nazorg exgedetineerden - zesde meting; problemen op de basisvoorwaarden voor re-integratie en de relatie met recidive*. Den Haag: WODC.
- Boschman, S., Verweij, S., Teerlink, M., & Weijters, G. (2021). *Re-integratiebeleid en recidive: lessen uit internationaal onderzoek*. Den Haag: WODC.

Brand, E., Jorna, A., & Os, R. van (2020). Ontwikkeling van de leefsituatie van volwassen ex-justitiabelen. Den Haag: Dienst Justitiële Inrichtingen.

Clark, V.A. (2016). Predicting two types of recidivism among newly released prisoners: First addresses as “launch pads” for recidivism or reentry success. *Crime & Delinquency*, 62, 1364-1400

Demant, F., Slootman, M., Buijs, F. & Tillie, J. (2008). *Teruggang en uittreding. Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.

Dienst Justitiële Inrichtingen (2018). DJI in getal. Den Haag: DJI.

Doekhie, J. (2019). *Dimensions of desistance: A qualitative longitudinal analysis of different dimensions of the desistance process among long-term prisoners in the Netherlands*. Doctoral dissertation. Leiden: Leiden University.

Doosje, B., Moghaddam, F.M., Kruglanski, A.W., Wolf, A. de, Mann, L., & Feddes, A.R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84.

Eichelsheim, V.I. (2019). Crimineel gedrag over de levensloop én over generaties: de rol van het gezin. *Tijdschrift voor Criminologie*, 61(2), 132-147.

Europol (2020). European Union terrorism situation trend report (TE-SAT) 2020. Den Haag: Europol.

Graaf, B. de (2021). *Radicale verlossing. Wat terroristen geloven*. Amsterdam: Prometheus

Hasisi, B., Carmel, T., Weisburd, D., & Wolfowicz, M. (2020). Crime and terror: Examining criminal risk factors for terrorist recidivism. *Journal of Quantitative Criminology*, 36, 449-472.

Healy, D. (2013). Changing fate? Agency and the desistance process. *Theoretical Criminology*, 17(4), 557-574.

Heide, L. van der & Kearney, O. (2019). *The Dutch approach to extremist offenders*. Den Haag: ICCT.

Heide, L. van der & Schuurman, B. (2018a). *Re-integratie van delinquenten met een extremistische achtergrond: Evaluatie van de Nederlandse aanpak*. Leiden: Institute of Security and Global Affairs (ISGA)

Heide, L. van der & Schuurman, B. (2018b). Reintegrating Terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch approach. *Journal for Deradicalization*, 17, 196-239.

Hissel, S.C.E.M., Bijleveld, C.C.J.H., & Kruttschnitt, C. (2011). The well-being of children of incarcerated mothers: An exploratory study for the Netherlands. *European Journal of Criminology*, 8(5), 346-360. DOI: 10.1177/1477370811415755

Hodwitz, O. (2019). The Terrorism Recidivism Study (TRS) Examining Recidivism Rates for Post-9/11 Offenders. *Perspectives on Terrorism*, 13(2), p.54-64.

Hoeve, M., Dubas, J.S., Eichelsheim, V.I., Laan, P.H. van der, Smeenk, W. & Gerris, J.R.M. (2009). The relationship between parenting and delinquency: a meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37, 749-775

Hoeve, M., Stams, G.J.J.M., van der Zouwen, M., Vergeer, M., Jurrius, K., Asscher, J.J. (2014). A Systematic Review of Financial Debt in Adolescents and Young Adults: Prevalence, Correlates and Associations with Crime. *PLoS ONE*, 9(8), 1-16. DOI: 10.1371/journal.pone.010490

Horgan, J. (2009). *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. New York: Routledge.

Hutchinson, S., & O'Malley, P. (2007). A Crime–Terror Nexus? Thinking on Some of the Links between Terrorism and Criminality. *Studies in Conflict Terrorism*, 30(12), 1095-110.

Joosen, K., & Slotboom, M. (2015). Terugblikken op de aanloop: Dynamische voorspellers van perioden in detentie gedurende de levensloop van vrouwelijke gedetineerden in Nederland. *Tijdschrift voor Criminologie*, 57(1), 92-106.

Laub, J.H., Nagin, D.S., & Sampson, R.J. (1998). Trajectories of change in criminal offending: Good marriages and the desistance process. *American Sociological Review*, 63, 225–238.

LeBel, T.P., Burnett, R., Maruna, S., & Bushway, S. (2008). The chicken and egg of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, 5, 131–159. DOI: 10.1177/1477370807087640.

Leverentz, A.M. (2006). The love of a good man? Romantic relationships as a source of support or hindrance for female ex-offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43, 459–488. DOI: 10.1177/0022427806293323.

Leyenhorst, M., & Andreas, A. (2017) Dutch suspects of terrorist activity: A study of their biographical backgrounds based on primary sources. *Journal for Deradicalization*, 12, 309-344.

Liem, M., & Weggemans, D. (2018). Reintegration among high-profile ex-offenders. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 4(1), 473-490.

Ljubic, V., Van Prooijen, J.W., & Weerman, F. (2017). Beyond the crime–terror nexus: Socio-economic status, violent crimes and terrorism. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice* 3(3), 158–172.

Makarenko, T. (2004). The Crime-Terror Continuum: Tracing the Interplay between Transnational Organized Crime and Terrorism. *Global crime*, 6(1), 129-145.

Makarios, M, Steiner, B., & Travis III, L.F. (2010). Examining the predictors of recidivism among men and women released from prison in Ohio. *Criminal Justice and Behavior*, 37, 1377–1390. DOI: 10.1177/0093854810382876.

NCTV (2019). *Rapportage integrale aanpak terrorisme*. Den Haag: NCTV.

Neve, R., Eris, S., Weerman, F., Van Prooijen, J.W., Ljubic, V. & Versteegt, I. (2019). *Eindrapport Radicalisering in problematische jeugdgroepen*. Amsterdam: NSCR.

Peirce, M. (2018). *Mobilization to Violence (Terrorism) Research- Key Findings*. Canadian Security Intelligence Service.

Poot, C.J. de, Sonnenschein, A., Soudijn, M.R.J., Bijen, J.G., & Verkuylen, M.W. (2009). *Jihadistisch terrorisme in Nederland: Een beschrijving op basis van afgesloten opsporingsonderzoeken*. Boom juridische uitgevers/WODC.

RadarAdvies & A.G. Advies (2021). *Rapportage evaluatieonderzoek interventies deradicalisering en disengagement DJI*. Den Haag: WODC.

Rakt, M.V.D., Nieuwbeerta, P., & Graaf, N.D.D. (2006). Zo vader, zo zoon? De intergenerationele overdracht van crimineel gedrag. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48(4), 345.

Ramakers, A., Nieuwbeerta, P., Wilsem, J. van & Dirkzwager, A. (2016) Not just any job will do: A study on employment characteristics and recidivism risks after release. *International journal of offender therapy and comparative criminology* 61(16), 1795-1818.

Rekawek, K., Szocs, V., Babikova, M., & Hamel, E. (2019). *European Jihad: Future of the Past? From Criminals to Terrorists and Back*. GLOBSEC. Available at: <https://www.globsec.org/publications/european-jihad-future-of-the-past-from-criminals-to-terrorists-andback-final-report/>.

Rekker, R., Pardini, D., Keijsers, L., Branje, S., Loeber, R., & Meeus, W. (2015). Moving in and out of Poverty: The Within-Individual Association between Socioeconomic Status and Juvenile Delinquency. *PLoS One*. 10(11): e0136461. DOI: 10.1371/journal.pone.0136461.

Renard, T. (2020). Overblown: Exploring the Gap Between the Fear of Terrorist Recidivism and the Evidence. *CTC Sentinel*, 13(4), p.19-29.

Rocque, M. (2017). *Desistance from Crime: New Advances in Theory and Research*. New York: Springer.

Rodermond, E. (2018). *Out of prison, out of crime? Women on the road to desistance. Doctoral dissertation*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Rodermond, E., Monster, K., & Weerman, F. (2020). *The family context of suspects of terrorism suspects in the Netherlands. Characteristics and criminal career of parents, brothers and sisters*. Apeldoorn: Police & Science.

Rodermond, E., & Weerman, F. (2021). The families of Dutch terrorist suspects: Risk and protective factors among parents and siblings. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsform*. Online first, <https://doi.org/10.1515/mks-2021-0133>

Rostami, A., Sturup, J., Mondani, H., Thevselius, P., Sarnecki, J., & Edling, C. (2018). The Swedish Mujahideen: An Exploratory Study of 41 Swedish Foreign Fighters Deceased in Iraq and Syria. *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(5), 382-395.

Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (2017). *Reclassering in een veranderende omgeving. Implicaties van Visie op strafrechtelijke sanctietoepassing voor het reclasseringswerk*. Den Haag: RSJ.

Sampson, R.J., Laub, J.H., & Wimer, C. (2006). Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within-individual causal effects. *Criminology*, 4, 465–508. DOI: 10.1111/j.17459125.2006.00055.x.

Sciarone, J., & Schuurman, B. (2019). *From criminals to terrorists and back?* Quarterly Report VO. 2: The Netherlands. Globsec.

Sikkens, E., Sieckelinck, S., Van San, M., & de Winter, M. (2017). Parental reaction towards radicalization in young people. *Child & Family Social Work*, 22(2), 1044-1053.

Silke, A. (2014). *Risk assessment of terrorist and extremist prisoners*. In A. Silke (Ed.), *Prisons, terrorism, and extremism* (pp. 108–121). London: Routledge.

Simi, P., Sporer, K., & Bubolz, B.F. (2016). Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53(4), 536-563.

Skardhamar, T., & Savolainen, J. (2014). Changes in criminal offending around the time of job entry: a study of employment and desistance. *Criminology*, 52, 263–91.

Skardhamar, T., & Telle, K. (2012). Post-release employment and recidivism in Norway. *Journal of Quantitative Criminology*, 28(4), 629–649

Sumpter, C., Wardhani, Y.K., & Priyanto, S. (2019). Testing Transitions: Extremist Prisoners Re-Entering Indonesian Society, *Studies in Conflict & Terrorism*, 44(6), 473-494, DOI: 10.1080/1057610X.2018.1560666

Thijs, F., Rodermond, E., & Weerman, F. (2018). *Verdachten van terrorisme in beeld: achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten*. Apeldoorn: Politie & Wetenschap.

Veldhuis, T., Gordijn, E., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2010). *Terroristen in detentie; evaluatie van de Terroristenafdeling*. Den Haag: WODC.

Venema, S., Haan, M., Blaauw, E., & Veenstra, R. (2021). Paternal imprisonment and father-child relationships: A systematic review. *Criminal Justice and Behaviour*, E-pub ahead of print. DOI: 10.1177/00938548211033636

Verbruggen, J. (2014). Previously institutionalized youths on the road to adulthood. PhD-thesis. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam

Versteegt, I., Ljujic, V., El Bouk, F., Weerman, F., & Maaren, F. van (2018). *Terrorism adversity and identity. A qualitative study of detained terrorism suspects in comparison to other detainees*. Amsterdam, NSCR/VU.

Verweij, S., Weijters, G., Wermink, H., & Blokland, A. (2021). Post-release source of income and convictions of formerly incarcerated adults. *Crime & Delinquency*, online first April 2021. <https://doi.org/10.1177/00111287211007732>

Visher, C. A., & Travis, J. (2003). Transitions from Prison to Community: Understanding Individual Pathways. *Annual Review of Sociology* 29, 89-113.

Weenink, A (2019) Adversity, Criminality, and Mental Health Problems in Jihadis in Dutch Police Files. *Perspectives on Terrorism*, 13(5), 130-142.

Weggemans, D., Graaf, B. de (2015). *Na de vrijlating: Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische ex-gedetineerde*. Amsterdam: Reed Business.

Weijer, S.G.A. van de, Bijleveld, C.C.J.H., & Blokland, A.A.J. (2011). De overdracht van gewelddadige delinquentie tussen drie generaties mannen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 53(3), 244-259.

Weijer, S.G.A. van de, Smallbone, H.S., & Bouwman, V. (2018). Parental Imprisonment and Premature Mortality in Adulthood. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 4(2), 148-161.

Weijters, G., Verweij, S., Tollenaar, N., & Hill, J. (2019). *Recidive onder justitiabelen in Nederland*. Den Haag: WODC.

Windisch, S., Simi, P., Blee, K., & DeMichele, M. (2020). Measuring the extent and nature of adverse childhood experiences (ACE) among former white supremacists. *Terrorism and Political Violence*. Online first.

Wittendorp, S., & Bakker, E. (2017). Inventarisatie rechtszaken tegen jihadistische buitenlandse strijders. Een vergelijking tussen Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, het VK en de VS. Den Haag: Instituut Security and Global Affairs, Universiteit Leiden.

Wright, C. (2019). An Examination of Jihadi Recidivism Rates in the United States. *CTC Sentinel*, 12(10), 26-31.

Bijlage 1: Klankbordgroep

Leden klankbordgroep (in wisselende samenstelling):

- Inge van den Bosch, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Veronique Jorna, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Charlotte Lameijer, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Hans van Miert, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Caroline Remijn, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Sef Wijnands, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Medewerker TER-team Reclassering Nederland

Het NSCR is
onderdeel van de
institutenorganisatie
van de Nederlandse
Organisatie voor
Wetenschappelijk
Onderzoek (NWO)

Bezoekadres:
De Boelelaan 1077
1081 HV Amsterdam

Postadres:
Postbus 71304
1008 BH Amsterdam

T 020 598 5239
E nscr@nscr.nl
W www.nscr.nl

nscr

Nederlands Studiecentrum
Criminaliteit en Rechtshandhaving